

MC
150.097

COLLOQUIA CONTRASTIVA

TOMUS XI.

KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK

Szerkesztette

PUSZTAY JÁNOS

SAVARIAE

2004

COLLOQUIA CONTRASTIVA

COLLOQUIA CONTRASTIVA

SZERKESZTI

PUSZTAY JÁNOS

COLLOQUIA CONTRASTIVA

TOMUS XI.

KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK

A 2003-as Győri Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus
kontrasztív nyelvészeti szekciójának előadásai

Szerkesztette

PUSZTAY JÁNOS

SAVARIAE
2004

Manuskripte und Anfragen sind an den Herausgeber zu richten:

János Pusztay

Seminar für Uralische Philologie der Berzsényi-Hochschule

H – 9700 SZOMBATHELY, Berzsényi tér 2.

Tel./Fax: (00-36)-94/504-589

e-mail: pyj@fsd.bdtf.hu

ISSN 1217–8764

ISBN 963 9531 18 9

MC 150.097

2004

Hergestellt: Balogh és Társa, Szombathely

TARTALOM

BALOGH Katalin: A nevek jelentőségéről a nyelvoktatásban, avagy hol kötötték az Aix-La-Chapelle-i békét	7
JAKAB Edit: A térdeixis az idegennyelvi órán	14
KATONA Edit: A mozgatóást jelentő igék vonzatszerkezetei a magyar és a szerb nyelvben	20
LACZIK Mária: Latin képzők továbbélése néhány mai nyelvben (olasz–magyar–orosz kontrasztív vizsgálat)	27
MOLNÁR, Krisztina: Indefinite Nominalphrasen im Deutschen und im Ungarischen	34
OSZETZKY Éva: Nyelvtani hiba vagy lexikális tévesztés	41
REDER Anna: Kollokációk német–magyar kontrasztív modellje	50
STANITZ Károly: Tanítható-e a nyelvtani nem? (A nyelvtani nem mint hibalehetőség a második nyelv elsajátításában)	62
SZATMÁRI, Petra: <i>Mit</i> – zwischen Präposition und Präfix	71
SZILÁGYI Ildikó: Magyar és francia szabadversek szintaktikai jellemzői	80
ZRÍNYI, Andrea: Analyse deutscher und ungarischer Talkshows auf pragmatischer Ebene	86

A NEVEK JELENTŐSÉGÉRŐL A NYELVOKTATÁSBAN, AVAGY HOL KÖTÖTTÉK AZ AIX-LA-CHAPELLE-I BÉKÉT.

BALOGH KATALIN
Budapest

1. A tulajdonnevek a nyelvészetben

A nyelvészeti szakirodalomban számos tudományterület (jelentéstan, névtan, nyelvtörténet, etimológia, újabban a szövegnyelvészet is) foglalkozik a hagyományos nyelvtanokban tulajdonneveknek nevezett kategória tanulmányozásával. A tulajdonnevet mint szófajt a generatív grammatikából táplálkozó irányzatok nem is nyelvi, hanem logikai kategóriának tekintik.¹ Jelen előadás középpontjába most egy különleges és elhanyagolt szempont kerül, nevezetesen a nyelvoktatásé.

2. A tulajdonnevek szerepe a nyelvoktatásban

A tulajdonnevek előfordulása két megközelítésben magyarázható: a kézenfekvő civilizatorikus szempont mellett nyelvtől függően megjelenhet a morfológiai-szintaktikai szempont, szórványosan a kiejtés/helyesírás kérdése is.

A tulajdonnevek kategóriája több szempontból is speciális. Először is tanulásmódszertani szempontból jelentenek problémát, egyszeri előfordulásuk miatt. Hogyan memorizáltathatóak? Kell-e “szótáraztatni” őket? Szükség van-e egyáltalán rájuk? Előfordulásuk gyakran teljesen esetleges, holott a köznapi kommunikációban szinte állandóan hivatkozunk rájuk. Elsődleges szerepet játszanak a tájékoztatásban, s így mindenfajta “kommunikátorképzésben”.

Szöveget még csak-csak találunk nélkülük, de minden nyelvnek megvan a sajátos tulajdonnév-állománya. A sajátos jelző vonatkozhat formai (hangzó vagy írott formájára), éppúgy, mint a részben más minőségére. A kulturális tartalom kérdését most nem vetjük fel, bár az adott nyelvi kulturális kompetenciánk nyelvspecifikus részei. Elegendő itt a részben eltérő nyersanyagú lexikonokra utalni.

Két nyelv tulajdonnévkészlete között a következő viszonyok képzelhetők el:

1. Azonos hangalak² és azonos írásmód a két nyelvben. Példa: *Oslo, Voltaire*.
2. Azonos hangalak, más írásmód a két nyelvben. Példa: *Belgrade, Staline*.

¹ Utalok itt a magyar névtani kutatásokban húsz éve kezdődött vitára is. Bővebben a *Névtani Értesítő*, a *Magyar Nyelvjárások* hasábjain.

² Az eltérő hangsúlytól és kisebb fonetikai eltérésektől eltekintve.

3. Eltérő hangalak, azonos írásmód a két nyelvben. Példa: *Berlin, Goethe*.

4. Eltérő hangalak, eltérő írásmód a két nyelvben. Példa: *Munich/München, le Cervin/Matterhorn* etc.

A tulajdonnevek egyes csoportjai más-más kontextusban jelenhetnek meg a nyelvkönyvekben. Elsőként a személynevek előfordulási formáit említhetjük. Az ún. jellegzetes család- és keresztnéveket, a névadási szokásokat és egyéb szociolingvisztikai és antropológiai jellemzőket azonban a nyelvkönyvek ritkán teszik meg témájukká. A híres emberek nevét szokás a legeslegelső órákon kiejtési gyakorlatra használni. Később jellegzetes civilizatorikus tartalomként jelenhetnek meg például a történelemből ismert személyek, állandósult jelzős uralkodók, művészek, felfedezők nevei. A nevek kapcsán is felmerül a rövidítések kérdése. Ismeretes, hogy a francia újságnyelv szeret rövidítésekkel élni a kortárs személyeket illetően is (például CDG, VGE, J2M, PPDA, BHL).

A földrajzi nevek megjelenhetnek mint nyelvtani probléma, országnevek nemei, helyviszony-kifejező prepozíciók stb. Alap- és középfokon ritkán mennek túl a nyelvország határain, az újságolvasással kezdődik igazán a probléma.

Intézménynevek: hazai, nyelvországi és nemzetközi szervezetek nevei feltételezik az eltérő intézményrendszer ismeretét. Nincs sok értelme megtanulni csak a nevet, ha nem tudjuk, mire szolgál.

Külön, átmeneti kategóriát jelentenek a nép-és eredetnevek, a lakos elnevezések nyelvtől függően eltérő nevei.

Rendszerezzzük a felvetődő problémákat és a nyelvi szinteket.

1. Sokszor *egyedi kiejtési/kiolvasási szabályok* vonatkoznak rájuk (*Broglie*). A hangzóalak különbözőségéhez gyakran társul archaizáló írásmód is. Francia példa a szóvégi vagy szóbelseji *s* kimondása, illetve elhagyása. (*Duguesclin/Arras*). A görög nevekben levő *ch-* hol [ʃ], *Achilles*, hol [k], *Achaie*. Ugyanakkor az ókori nevek egy része franciásított is egyben (*Ovide*). A német családneveket franciásan ejtik ki: így a *Schneider*-ből eltűnik az *-ei*, a *Berger*ből [zsé] lesz, *Schopenhauer* [oer]. A kiejtéssel függ össze a hangzókiesés (élision) a tulajdonneveknél (*de Hernani* vagy *d'Hernani*), vagy a szokatlan hangkötési jelenségek (például *Bourg-en-Bresse* szóban *k*-val kell kötnünk). A magyarban főleg a történelmi nevek írásmódja okozhat problémát, például *Dessewfy*, *Cházár*.

2. Sokszor csak a *nagybetűs írásmód* segít a felismerésben. Azonban a nagybetű félreértés forrása is lehet. Például előfordult, hogy földrajzi névnek értelmeztek intézménynevet, így született meg a "nasdaq-i index". A nyelvenként eltérő írásmód esetén feltétlenül meg kell említeni a nem latin betűs írású nyelvek neveinek átírását, például *Chtchedrine*, *Jiang Zemin*.

3. A *nemzetközi földrajzi nevek transzparenciájának kérdése*: magyarán felismerhetők-e az idegennyelvi alakok a magyar ismereteink alapján. Azonosíthatók-e az adott nevek ("jelentésük")? Enciklopédiák segítségével, összehasonlító szócikkekkel lehet eredményre jutni.

4. Az *onomasztika* magyarázatot, történelmi, nyelvtörténeti magyarázatot szolgáltat az egyes alakok eltérésére, ugyanakkor ezek az információk nem viszik előre a nyelvtudást. Ezért nyelvórai szerepük partikuláris. Az az információ, hogy *Regensburg* francia elnevezése a latin formájából származik, nem könnyíti meg a *Ratisbonne* alak megjegyzését.

5. A *tulajdonnév mint szótári címszó*. A *Földrajzi nevek szótára*, a személynevek szótára (vagy nálunk az idegen nevek helyesírási és kiejtési szótára) létező források lehetnek, ugyanakkor nem minden könyvtárban állnak rendelkezésre. Ezekben elsősorban az írásmódra találunk modellt. Ettől eltérően a tulajdonnév-szótárak pedig elsősorban kulturális ismereteket adnak, de nyelvi ismeretet (kiejtés, etimológia, használat, variánsok) keveset és nem módszeresen. (Lásd Petit Robert 2 előszava).

6. A *tulajdonnevek morfológiai változásai és mondattani szerepe*. Leginkább ez fordul elő a nyelvórán, de csak szigorúan a szabályok megismertetése végett. A tulajdonnevek morfológiai elemzésekor elsősorban a névelőhasználat meglétét vagy hiányát szokták észrevételezni. Bár a tulajdonnév egyedisége folytán tiszta esetben nem kíván meg névelőt, szinte több arra a példa, hogy mégis névelővel használja a nyelv. (Ez nyelvenként változó, és nehezen elsajátítható.)

A névelő azonban nehézséget okoz azokban a nyelvekben, amelyek megkülönböztetik a nyelvtani nemeket. A franciában például az ország/folyó/hegynevek/szigetek nemének eldöntésére nincs egyértelmű szabály, vannak gyakoribb képzős alakok, például az *-ie* végű országnevek mind nőneműek, a *-tan* végűek meg hímneműek, de a legtöbb országnév nem ezekbe a kategóriákba sorolható. A városoknak általában nincs névelőjük, ezért a köznyelv inkább hímnemű alakú jelzőt tesz melléjük, az irodalmi nyelv viszont szereti nőnemű bővítménnyel ellátni. Különösen kusza a sziget/ország elnevezések rendszere. Ugyanígy problémát jelent az egyes országnál kisebb közigazgatási egységek prepozíciós alakja: például miért *dans le Michigan/de au Texas* alakot kell mondani. *En Limousin* vagy *dans le Limousin* stb. A leíró nyelvtanok adnak útmutatást, de ezek általában nem elegendőek analógiás alapon a konkrét esetekben annak eldöntésére, melyiket is kell használni. Ilyenkor segíthetnek az enciklopédikus jellegű tulajdonnév-szótárak, feltéve, ha nem spórolják meg tildével a szó kiírását.

Megkönnyíti a tanulást, ha létezik az adott nyelvben szabály az egyes tulajdonnév-kategóriák nemére: így az angolban a hajónevekre. (A franciában a Tengerészeti Minisztérium körleveleivel ellentétben a hajókat általában hímnemű névelővel használják, még akkor is ha az eredeti tulajdonnév nőnemű, így állhat elő a *le France* vagy *le Normandie* alak).

Nemcsak a nyelvtani nem okozhat problémát: felmerül az egyes/többes számú alak kérdése, hogy lehet-e egyáltalán a többes számot jelezni stb.

7. A *tulajdonnevekből képzett melléknevek*: népnevek, lakosságnevek, irányzatkövetők nevei. Általában csak szórványosan jelennek meg az anyagban. Külön nehézséget jelent, hogy a francia tulajdonnévi képzőrendszer rendkívül gazdag, számos egyedi és ma már improduktív képzővel működik (lásd Wolfgang SCHWEICKHARD tanulmányát).

Így a helynevekből képzett lakosságelnevezéseket igen nehéz megtalálni, kitalálni pedig néha lehetetlen. Ilyenkor például segíthet a város korábbi, esetleg latin nevének az ismerete (*les Castelroussins/Châteauroux, les Stéphanois/Saint-Etienne*, stb.). Egyes szótárak hátában (Petit Robert 1) listák foglalják össze a legismertebbeket, de ezek a listák is változnak az idők folyamán. Nevezetesen számos megye-névből képzett alak a korábbi kiadásban még nem létezett.³

Sokszor nem elegendő az egyes népnevek elsajátítása, mivel két népnév találkozásakor ismét morfológiai változás következik be az -o képzős alak használatakor: *hispano-, luso-, helvético* etc.

A köznevesülés megvalósulhat a tulajdonnév általában jelentésátvitellel történő használatával: ezek a szavak általában kultúrtörténeti csemegék, ugyanis ha tárgyat jelölnek, általában a felfedezőjük, bevezetőjük, feltalálójuk nevét őrzik (mérték-egységnevek, vegyületek stb.), pl. *poubelle, godillot, ampère, pascal*.

Ha személyiségtípust jelölnek, az illető személy jellemében, cselekedeteiben kell keresni a forrást. *Harpagon* szokott a citált példa lenni, de a mindennapi életben is az újságnyelv sokszor él vele.

8. *A tulajdonnévhasználat pragmatikája.* A nevek beszédben, szövegben történő és nem izoláltan történő vizsgálata nem olyan régi. Különösen gazdag használati rendszerrel rendelkeznek a személynevek, mivel itt két speciális funkció a névadás (keresztelés) és a megszólítás (vokativusz) is megjelenik az elsődleges azonosító és referáló funkció mellett (ld. MOLINO tanulmányát). Most a hangsúlyt nem erre helyezem.⁴

9. *A tulajdonnév és a fordítás kérdése.* Csak az a lefordítható, aminek szemantikai tartalma, jelentésoldala van (KALVERKAMPER 1018). Sokszor köznapi értelemben a fordítás szót használjuk, holott névvariánsokról, párhuzamos névadásról vagy névcseréről van szó. Az általános lenemfordítási elv mellett számos kivétel létezik: bizonyos korokban a személyneveket nemzeti változatban használták, lásd *Verne Gyula*. A humanizmus idején számos olasz író és festő kapott franciásított nevet (*L'Arioste, Roger van der Weyden* azonos *Roger de la Pasture*-rel). Ellenkező előjelű névfordítás is megfigyelhető volt a humanizmus idején, amikor is egyes tudósok a nevüket latinos vagy görög fordításban terjesztették el. (Leghíresebb példa erre a KALVERKAMPER által is idézett *Melanchton=Schwarzert*, i.m. 1022) Ritkán, stilisztikai szempontból szükségessé válhat még a személyneveknek is a célnyelvre történő átültetése a műfordításban. Külön problémát jelent a nemzetközi intézményrendszer elnevezéseinek sztenderdizálása, a fordítások egységesítése, különösen a bo nyolult uniós bürokrácia perspektívájában.

³ Ezek az alakok még az anyanyelvi beszélőnek is problémát jelentenek. A Michelin útikönyvek sokszor megadják a lakosok nevét az illető helység tárgyalásakor.

⁴ A nyelvtanításban különösen elhanyagolt a megszólítási formák szociolingvisztikai és kultúraközi vizsgálata. Ezekről ld. BALOGH Katalin: *Vers l'analyse des appellatifs en français*. – *Revue d'Etudes Françaises*, № 6. 2001, 21-27; és *A megszólítási formák és a nyelvoktatás*. ABF Tudományos Évkönyv, 2001, 291-297.

10. *A tulajdonnevek előfordulási és ismétlődési sűrűsége, valamint a memorizálási módok kérdése.* A névmemória és névtanulás problémáját a pszicholingvisztika tanulmányozza, de nem a nyelvtanulás szemszögéből. Mennyiben különleges a nyelvtanulás szempontja, illetve, mennyiben más személyneveket megtanulni asszociálni képekhez, vagy sosem látott helyekhez társítani motiválatlan helyneveket?

Közelebről megnézve a földrajzi nevek kérdését két részre bonthatjuk: az adott országon belül előforduló, a nyelvtanuló anyanyelvében megszokott formától eltérő alakokra pld. *Párizs/Paris, Reims/Reims*, és az egyéb, az országhatáron kívül eső eltérő alakokra. Jól fel van térképezve az első, megfelelő szakkönyvek állnak rendelkezésre. Azonban elhanyagolt a második kategória, amelyben többféle típussal is találkozunk: párhuzamos alakokkal (*La Haye, Hága, Den Haag, ...*) és a névfordításokkal *Ärmelkanal/La Manche*, vagy *Fekete-erdő, Schwarzwald, Forêt noire* típusúakkal. (Ez a két kategória korlátozottan fellelhető személynevek esetén is: az elsőben a keresztnév alakváltozatai: *Michel, Michael, Miguel, Mihály, a Schmidt, Smith, Kovács, Lefèvre* családnév-változatokban /amelyeket általában nem szokás lefordítani/, KALVERKAMPER, 1020) és a másodikban például az uralkodók ragadványneveiben megtalálható állandósult jelzők lefordításában *Richard-Coeur-de-Lion, Lionheart, Löwenherz, Longshank/Nyakigláb Edvárd*, stb. Itt ugyanis deskriptív, szemantikailag transzparens elemekről van szó (KALVERKAMPER, 1022).

A számos párhuzamosan élő alakváltozat sokszor az ott élő népek érintkezésével magyarázható. Ezek a kapcsolatok lehetnek politikai, katonai, gazdasági vagy kulturális jellegűek. Különösen áll ez a többnyelvű területekre, soknemzetiségű országokra, ld. Belgium flamand/vallon kettősségét, Svájc német, francia, olasz hármasságát. De megemlíthetünk olyan eseteket is, mint *Wroclav, Breslau* és *Boroszló* alakváltozata, *Siebenbürgen, Transylvanie, Erdély, Pécs/Fünfkirchen* stb.

A nyelvtanításban többet kellene építeni az egyéb nyelvekben ismert alakokra: a nyelvtanulóink általában két idegen nyelvet tanulnak, hátha a másik nyelvi alak segít a helyes forma kitalálásában.

Az adott ország földrajzi neveit országismereti tudásba csempészve melléktermékként lehet megismertetni. A névmemória vizuális elemei miatt minél több térképhasználattal lehet közelebb hozni, ismerőssé tenni a motiválatlan szavakat. Nyelvórákon a meteorológiai jelentések ebből a szempontból is hasznosak lehetnek.

A műholdas idegennyelvű csatornák időjárásjelentései kitágítják a világot, és további földrészek, országok, helynevek azonosítását könnyítik meg, sokszor kiírt és nem csak elhangzó szavaival. Különösen fontosak ezek az előfordulások a névelő és prepozícióhasználat rögzítése szempontjából egy olyan nyelvben, mint a francia, ahol az országok neve nem köthető különösebb szabályhoz.

A tulajdonnevekre az újságolvasáshoz, a hírek értelmezéséhez is szükség van. A középfokú nyelvvizsga szintjétől kezdve, a felsőoktatásban elvárható, hogy a nyelvtanuló rendelkezzen ezzel a szókinccsel. Elsajátítását meggyorsíthatja az állandó sajtófigyelési kényszer, az aktualitások nyomon követése (katasztrófák stb.) A napi sajtó figyelemmel kísérése során az aktualitástól függően egyes helyek ismertebbé

válnak, mert állandóan szerepelnek a hírekben. (Ld. iraki háború.) A hangzó médiák segítséget ad a bizonytalan kiejtésű, kiolvasású szavak helyes elsajátításához.

Végezetül: az elsőéves csoportjaimban 18 fő körében végzett felmérésből a következők derültek ki a diagnózis szintjén.

Az első feladatban hét franciaországi város nevét (*Caen, Strasbourg, Reims, Macon, Le Mans, Rennes, Cannes*) kellett hallás alapján leírni – az ismertség függvényében sikerült helyesen végrehajtani a feladatot. (A zárójelben a megoldások száma olvasható.) Legtöbben *Cannes* (16), *Strasbourg* és *Reims* nevét (13-13) tudták helyesen leírni. Míg *Macon* és *Rennes* nevét nyolcan, *Le Mans*-t hatan és végül *Caen*-ét pedig senki sem tudta helyesen leírni.

A második feladatban választani kellett kétféle ejtés között tíz franciaországi helynév esetében. A helyes választások *Dunkerque, Saône* (16-16), *Rouen* és *Angers* (15-15), *Aix* és *Auxerre* (12-12). A többségi helytelen választások: *Laon* és *Agen* (16-16), *Metz* (15), *Reims* (11).

A harmadik passzív, felismerési azonosítási feladat: tizenkettő európai város-, tartomány-, víznevet kellett háromválasztós tesztben azonosítani. Kilenc ezek közül német földön található, a maradék három olasz vagy belga. A legtöbb jó megoldás csökkenő sorrendben: *Nürnberg/Nuremberg* (18), *Speyer/Spire* (16), *Köln/Cologne* (16), *Gent/Gand, Trier/Trèves, Genova/Gênes, Braunschweig/Brunsvick* (11), *Aachen/Aix-la-Chapelle* (10), *Piacenza/Plaisance* (9). A hibás válaszokban a *Bodeni-tó/lac de Constance* (12), *Mainz/Mayenne* és *Pfalz/le Palatinat* (11-11) vezet. Ebből a feladatból két következtetést lehet levonni: a sok, meglepően jó válasz a véletlen művével, illetve a tesztíró ügyetlenségével magyarázható, másrészt mindegyik név kívül esik a francia nyelvi órák anyagából.

A negyedik feladatban a tizenöt hallott európai földrajzi nevet kellett leírni, azonosítani és magyar megfelelőjét megtalálni: A jó megoldások a *Temze/la Tamise* (17), *Tiberis/le Tibre* (16) és végül *Bajorország/la Bavière* (13). A többi tizenhárom tételben 0-6 jó megoldás született. *Turin*-t helyesen hatan írták le, de csak három tudta azonosítani aktívan *Torinó*val. *La Haye*-t ketten írták le helyesen és hárman tudták róla, hogy ez *Hága* francia neve. A nulla jó megoldásos alakok valóban ritka nevek, nem csoda, hogy nem ismerték: *l'Escaut, Cordoue, Mantoue, Schaffouse, Douvres, Malines, Ratisbonne*.

Végül a magyar nevük alapján kellett megtalálni egyes földrajzi nevek francia megfelelőit. *Milanó* nevét 17-en, *Londonét* 15-en, *Moszkvát* 12-en, *Varsót* 10-en írták le helyesen. Semmilyen megoldás se született *Szászország, a Rajna-vidék, a Tajo, Livorno, Krakkó* és a *Pfalz* esetén. A többi név (*Padova, Nápoly, Bréma, Hannover, Frankfurt, München, Genova, Firenze* és a *Vogézek*) esetén kevesebb, mint a megkérdezettek fele (1-7 között) ismerte a jó megoldást.

Mindezekből csak az állapítható meg, hogy hiányosságok mutatkoznak a francia földrajzi nevek ismeretében, ez nem csoda, hiszen a nyelvórákon ezekre nem kerülhet mind sor. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a kétnyelvű gimnáziumokban tanuló diákok sincsenek jobban tisztában ezekkel a nevekkal.

IRODALOM

- KALVERKAMPER, Hartvig: *Namen im Sprachaustausch: Namenübersetzung*. – In: *Namensforschung*, p. 1018-1022.
- Langue française* № 92 décembre 1991. *Syntaxe et sémantique des noms propres*.
Ed. M.-N. GARY-PRIEUR
- Langages* № 66, juin 1982 *Le nom propre*. Ed. Jean MOLINO.
- MOLINO, Jean: *Le nom propre dans la langue*. *Langage*, № 66. p.5-20.
- Namensforschung: ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Herausgegeben von Ernst EICHLER et alii. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Bd. 11. Mouton de Gruyter Berlin. 1995-1996.
- SCHWEICKARD, Wolfgang: *Morphologie der Namen: Ableitungen auf der Basis von Eigennamen*. – In: *Namensforschung*, p. 431-435.

A TÉRDEIXIS AZ IDEGENNYELVI ÓRÁN

JAKAB EDIT

Pécs

A 2002. évi szegedi MANYE-kongresszuson a térdeixisnek – az anyanyelvi órán releváns – néhány kérdését igyekeztem röviden bemutatni. A közép-európai osztálytermi oktatás saját terét és e tér kihasználtságát vázoló előadás konklúziójában azt a megállapítást tettem, hogy noha a térbeli viszonylatokat a gyermek az óvoda és az iskola nélkül is elsajátítaná, a térbeli orientáció intézményesített szocializációja – közösségi keretek között – ezekben a intézményekben kezdődik. A tanulók az osztálytermi interakciók során elsajátított térbeli keretek között mozognak.

A téma a kognitív nyelvészetben gyökerezik. Tér és deiktikus tér viszonya sajátos: egyik a másiknak nem részhalmaza, azaz bármely mennyiségi alapú megközelítés félrevezetne. "Megvilágítás" kérdése, tehát sokkal inkább minőségi alapú a distinkció, amelynek kulcsa a 'beszélő észlelő' (mint 'perceptor loquens') releváns, avagy irreleváns volta. Tantermi elemzésről lévén szó, adott (a) a tér, amely egy zárt, fizikailag osztatlan szelet, és (b) releváns beszélő észlelők sora, azaz a térnek (osztályterem) különböző pontjain elhelyezkedve valamennyi ott tartózkodó – tanár és diák. Minden egyes térponthoz (mint origóhoz) külön perspektíva-rendszer rendelhető, amely egyedi és – a helyhez kötöttség révén – állandó a tanulóknál, változásokat mutathat azonban a – helyzetváltoztatás jellemezte – pedagógusnál. Ezeknek a perspektíva-rendszereknek az egymásra illesztésével rajzolható meg bármely osztályterem deiktikus térképe.

A téma kontrasztív szemléletben. Angol – orosz – spanyol. Tudvalévő, hogy a térbeli modell nem azonos az egyes nyelvekben. Nem várható tehát a nyelvi modellek teljes illeszkedése sem. Számos alkalommal szembesül – s nemcsak a térdeixis kapcsán – hasonló helyzettel a gyakorló nyelvtanár, amelyből a kiút (már ha ez nevezhető annak) általában a fordítás. Noha a fordítási stratégiák révén az egyes problémák – külön-külön – megoldhatók/kezelhetők, pragmatikus problémamegoldó-képesség nem alakul ki az átfogó megértetés-megértés hiánya miatt. Itt jön a képbe az ideális nyelvtanár mint "világosító", aki a legnagyobb segítséget valószínűleg akkor nyújtja, ha a térdeixis nyelvi megjelenítő elemeit kezdettől fogva az elsajátítandó idegen nyelven használja. Az a nyelvtanár, aki a mesterséges keretek között zajló nyelvtanulásnak kulcsfontosságú tényezője, hiszen ő az egyetlen kapocs anyanyelv és idegen nyelv között, aki a tanulók számára elérhető közelségbe hoz és hozzáférhetővé tesz egy megismerésre váró nyelvi és nyelven kívüli világot.

Miért teheti meg a nyelvtanár (és miért kell megtennie), hogy a nyelv deiktikus elemeit az első órától fogva a célnyelven kommunikálja? A válasz roppant egyszerű: a deiktikus nyelvi elemek a mindennapi beszédhelyzetek mindegyikében kivétel nélkül jelen vannak. Gyakori előfordulásuk mellett többnyire rövidek, emellett meg lehetőségen régi és stabil (a nyelvi változásoknak ellenálló) eszközei a nyelvi rendszereknek; a nyelvhasználatban való következetlen és helytelen alkalmazásuk könnyen az interakciók sikertelenségéhez vezet.

A 90-es évek második felétől Magyarországon a legnépszerűbb második nyelv az angol és a német, őket követik – harmadikként – egyéb európai nyelvek: francia, olasz, spanyol, esetleg orosz. Az első idegen nyelv tehát a tanulók többsége számára az angol vagy a német. Jelen előadásban az előbbi – angolt – tárgyalom, a spanyol, illetőleg orosz nyelvi vonatkozásokat csupán érintőlegesen.

Indoeurópai nyelv az uráli eredetű anyanyelv után. Az eltérő genetikai hovatartozással is magyarázható különbözőséget a két nyelv közötti tipológiai egybevetések sem segítik feloldani. A nyelvórák jelentős hányada a legnagyobb eltérést mutató jelenségek tárgyalásával, gyakorlásával megy el, miközben elsikkadnak a százszor könnyebben megérthető és (nagyjából) analóg funkcionálásuknál fogva hatékonyabban megtanulható nyelvi elemek, szokások. Az angolt például jellemzően "igeidőben mérik" (ami egyébként nem más, mint idődeixis), s jóllehet egy átlagos magyar anyanyelvű nyelvtanuló soha nem fog igazán ráérezni erre a jelenségre, mégis ezt az oldalt erőltetik. Ugyanakkor több éves nyelvtanulással a háta mögött sem használja helyesen ugyanez a nyelvtanuló a *this/that/these/those* rámutató négyest, nehezen idézi fel a *here/there* – ugyancsak deiktikus színezetű – helyhatározószói kettőst, keveri a *come-go* mozgásige-párt, hogy csak néhány példát említsek.

Második idegen nyelvként kerülhet sor többnyire (a népszerűbb olasz vagy a francia mellett) a spanyol vagy esetleg az orosz tanulására. Újabb, egy második indoeurópai nyelvről lévén szó, úgy tűnhet, hogy egy lépéssel közelebb vagyunk a sikeresebb nyelvtanuláshoz. E két utóbbi nyelv esetében azonban újabb és újabb aspektusok villannak fel. A deixist szem előtt tartva gondolhatunk itt a spanyol nyelv deiktikus helyhatározószóinak hármas tagozódására, vagy a demonstratív rámutató névmások hármas rendszerére, de nem kisebb nehézséget okoz az orosz mozgásige-párokban kódolt többrétű információ – deiktikus, aspektuális, irányultságra utaló – megértése, elsjajátítása és nemkülönben: használata.

Az osztályterem. Classroom, clase (aula), класс(ная комната) – ahogy a fenti idegen nyelveken mondanánk. Az IE-nyelvekben megfigyelhető közös ős mellett (amely szempontunkból irreleváns) megfigyelhető egy másfajta azonosság is, amely analóg módon a szót magát más – feltehetően finnugor – alapszóból képző magyar elnevezés esetében is jelentkezik: az adott hangsor a térnek egy falakkal is körülhatárolt szeletét funkciója szerint jelöli. Az 'osztály-' előtag csatolása a magyarban és az angolban, illetve ugyanennek az előtagnak önállóvá válása és önálló élete az oroszban és a spanyolban egyaránt a funkcionális megközelítés bizonyítéka, amely adott eset-

ben a térbeliségnél fontosabb jelentés-komponensnek minősül. A hangsor és a jelentés közti kapcsolat egyértelműen szociális síkra terelődik.

Szociális szerepek által válik tehát értelmezhetővé az "osztályterem". A fizikai értelemben osztatlan tér belső felépítése kétpólusú: tanár és diákok – egymással szemben, de legalábbis egymás látómezejében. Kommunikatív szempontból két állandóan szerepet cserélő fél, akik a kölcsönhatás teréhez is közösen viszonyulnak. A kommunikációs folyamatokat kísérő, az azokat térben beágyazó proxemikai viszonylatokat sem kihagyva: a tanuló-tanár viszony a három lépés távolsággal jellemezhető mind fizikailag (optimális méretű tanterem esetén a tanár tábla körüli mozgásterének és az első padosnak a távolsága), mind szociálisan (a magázás megkövetelése). A tanár tehát a központ, aki *kint* van (kiválva a tanulók közül), *elől* (teljes nagyságában látható) és – a régi katedrás tanteremek esetén – *fent* (magasabban). Egyszóval, a topológiai dimenziók pozitív/aktív mezejét képviselő értékek keresztezésében. Kiváltságos helyzete már fizikai paramétereinél fogva adott – persze a szociális szerepektől nem elválaszthatóan. Ő a deiktikus központ.

Térdeixis az osztályteremben – az idegennyelvi órán. A nyelvtanítási-nyelvtanulási folyamatok első szakaszának egyik legelső, a térdeixis szempontjából is odafigyelést igénylő kérdése a *What's this? / ¿Qué es esto? / Чмо эмо?* A kérdésnek mindhárom idegennyelvi változatában az "ez" szócska szerepel, amelyet SZILÁGYI N. Sándor "az emberiség csodálatos kis találmányá"-nak nevez a szócska egyedülálló sajátosságára hivatkozva: "a rámutatással társulva az égvilágon mindent jelenthet" – lehetővé téve, hogy a dolgokról éppen abban a pillanatban tudjunk mondani valamit, amikor azok kapcsolatba kerülnek a nyelvvel.

Figyelemre méltó már maga a kezdet. A tanár központi szerepe azonnal megnyilvánul, hiszen a demonstratív kettős (*ez – az*) használatát ő irányítja – kezdetben a kettős első tagját alkalmazva: *this – este – эмо* minden olyan rámutatáskor, amikor az adott objektum az ő keze ügyében, közelében, de tőle maximum karnyújtásnyira van, míg az ezen kívüli szférára, pl. a tanterem hátsó felében levő dolgokra mutatva – a nyelvtanulás egy *k é s ő b b i* fázisában – a *that – eso/aquello – эмо (там)* kerül bevezetésre. Egy fontos észrevétel, amely a két nyelvi elem nem párhuzamosan történő elsajátításához kapcsolódik: a párbeszédnek dinamikáját adó, nyelvi váltást is igénylő nézőpontváltás fontossága mintha kissé elsikkadna ebben az esetben, hiszen az *ez – az* váltás, amelyet anyanyelvünkön természetesnek veszünk, egy és ugyanazon deiktikus skála egymást kiegészítő két értéke. Ahogy a *kicsi-nagy, jó-rossz* típusú szemantikai ellentétpárokat többnyire egyszerre ismertetjük meg nyelvórán, úgy a deiktikus párokkal is hasonlóképpen kellene eljárunk. Viszont nyilván nem véletlen, hogy a fenti kérdésre adott válaszban az angolban az *It's a/an...*, a spanyolban az *Es un/una...* alakot használják – rámutatószó nélküli változatban, azt egy semleges szócskával felváltva – hiszen a válaszban már csupán nyelvi azonosításról van szó.

Ellentétpárt említettem, ami pontosításra szorul. A térdeixis demonstratív megjelenítői kapcsán természetesen nem kizáró ellentétről van szó, mint – a KÁLMÁN-

NÁDASDY szerzőpáros példáit idézve – *nős és nőtlen* között; nem is csupán nézőpontbeli váltásról: megfordításról van szó, mint a *domború és homorú* esetében. A magyarban és az angolban két (*ez – az, this – that*), a spanyolban három (*esto – eso – aquello*) fix, azaz nyelvilag rögzített értékkel jellemzett skálát a fokozatos átmenet jellemzi, azaz nincs ideális nullpont. Pragmatikus nullpont van csupán: a már korábban említett origó. (Talán ezzel magyarázható a fenti demonstratívumoknak nem ritkán következtetlenné minősített használata a mindennapi érintkezésben.)

A térdeixis demonstratívumok által megjelenített vizsgálatok általánosan első számú szempontként jelenik meg az origóhoz (mindenkori beszélő) viszonyított közelség–távolság: közelségen a beszélő közvetlen környezetét értve, míg távolságon (vagy a közelség hiányán) az azon kívül eső teret. Ez némiképp összhangba hozható a megismerés kiterjedésével: első lépésben az érzékelőhöz közeli, közvetlenül is érzékelhető dolgok válnak ismertté, meghatározottá. A figyelem csak fokozatosan fordul a távolabbi dimenzióba: az észlelő személyes terén kívül eső dolgok megismerése a második hullámban történik. A mérhető távolsági paraméter átcsap a kogníció tartományába, amely is a 'kevésbé ismert', 'kevésbé határozott' szavakkal jellemezhető.

A két tartomány viszonyát tekintve az 'az'-é jóval tágabb. A spanyol nyelv – mintegy differenciálva – a beszélő által kevésbé ismert, kevésbé határozott zónát kétfelé tagolja: lehatárolódik a megszólítotthoz kapcsolható tartomány, a megszólított személyes tere. Ennek nyelvi kódolására szolgál az *eso* demonstratív elem, amelynek a másik két idegen nyelvben nincs ekvivalense. *¿Qué es eso en tu mano?* kérdezhetné a spanyoltanár a *What's that in your hand?* angol variáns, vagy akár a magyar *Mi az a kezeden?* megfelelőjeként.

Az eddigi példákban a rámutatószók névmási funkcióban, önállóan fordultak elő. Ugyanezek a demonstratív elemek azonban felbukkanhatnak determinánsként is, akár a hozzájuk kapcsolódó főnévi csoportot megelőző helyen (angol, orosz, spanyol), akár hátravetett pozícióban (spanyol). A fentebb említett kettes, illetőleg – a spanyolban – hármas rendszer a determinánsi funkcióban analóg módon érvényesül. E szerkezettypusnak a kapcsán (*dem + fn-i csoport*) viszont mindenképp említést kell tennünk egy jelenségről, amely a térdeixis alapjain nyugszik ugyan, de azon némiképp túlmutat, ugyanakkor létezik, s idegennyelv órákon meglehetősen gyakran teret is kap. E jelenség a közelség/távolság pszichés-emocionális alapon történő megjelenítése.

Bármely beszélgetés vagy kommunikatív aktus – legyen az osztálytermen belüli – együttműködést kíván, amelynek mozgatója egy a nyelven teljesen kívül helyezkedő lelki-érzelmi azonosulási képesség a beszédpartnerek részéről: az empátia. Ez az empátia verbalizálódik voltaképpen azokban a helyzetekben, amikor a távolra mutató demonstratív elem helyett annak közeli variánsa jelenik meg a diskurzusban, a fokozott részvétel kifejezési formájaként, iskolai viszonylatban: a tanulók aktivizálása érdekében. A beszélő – a nyelvtanár – a nyelv(tan)i alakok ilyenfajta megválasztása révén is igyekszik a közös háttér-ismeretanyag meglétének benyomását kelteni a tanulóknak. Előfordul tehát, hogy noha az entitás, amelyet jelölünk, térben és időben

nincs jelen, mégis közelre mutató demonstratív alakokat használunk az előhívására. Idegennyelvi órán tipikusan a mesék, történetek rekonstruálásakor, illetőleg – már haladó szinten – a történet- és viccmesélés során találkozhatunk e jelenséggel, amelynek tekintetében egyébként a három idegen nyelv egyértelmű hasonlóságot mutat. Így az angol “*So a man walks into a bar with this parrot on his shoulder*” megfelelőjeként minden bizonnyal a *con este papagayo/loro*, illetőleg az *c ɐmum nonyzaem* kifejezésekkel találkozunk. Speciális rámutatás, amivel itt dolgozunk van tehát, hiszen a *this* funkciója kettős: anafóra és katafóra egyben. Visszaütal és azonosít, ugyanakkor implikál, előrevetít egyfajta szándékot, ami kb. úgy fogalmazható meg, hogy ‘mesélek még erről, lesz még ennek szerepe a történetben’.

Deixisről lévén szó, említést kell tennünk az ún. beépített deiktikus tartalmi vonatkozásokat hordozó mozgás-igékről. A jelzett igeosztály legtipikusabb képviselője a *jön-megy* (*come-go, ir-venir*) és a *hoz-visz* (*bring-take, traer-llevar*) igepár. Szavak, melyek nélkül nincs tanóra. Szavak, melyek ugyanannak a mozgáskombinációnak két ellentétes irányban kifejtett változatát jelölik. Szavak, melyekben az irányultság nem elhanyagolható tartalmi elem, hiszen amennyiben az volna, úgy a mozgást magát más igékkel helyettesíthetnék :

<i>Angol</i>	come – go	(walk)	bring – take	(carry)
<i>Spanyol</i>	venir – ir	(andar)	traer – llevar	(transportar)
<i>Magyar</i>	jön – megy	(jár)	hoz – visz	(cipel, hordoz)

Az igepárok első tagja – imperatívuszban – egy az adott elem kimondóját a kimondás pillanatában magába foglaló tér- és időkonstellációra utal, így nem véletlen *hoz* és *jön* kapcsolódása az *ide* deiktikus határozószóval, míg *visz* és *megy* igék az *oda* határozószót preferálják. **Come here. Go back. Come closer. Take it home. Don't forget to bring a photo of your family for next time. Goodbye, go.** stb. – utasítások, melyeket nap mint nap adunk.

Érdekes viszont a *jön* kijelentő módbeli egyes szám első személyű referenciájának kérdése. Ha olyan helyzetet képzelünk el, amelyben a tanuló egy az otthonáról s benne magáról készített videofelvételt kommentál idegen nyelven, azt tapasztaljuk, hogy az a szféra, amely az imperatívusz esetében elsődleges (a beszélő személyes tere), kivetül: előtérbe kerül a fillmori “home-base”, azaz az egyénhez kötődő első számú lokalizáció mint origó: *Look, I'm just coming home from school...*, aztán a folytatás, ahol már újra az “én” személyes tere a viszonyítási alap: *oh yes, and this is my dog Boxer and he is coming to greet me.* (Mindennek lehet némi köze a *praesens historicum*hoz is.)

A mozgásigék irányultságának tanulásában a nyelvtanár szerepe elvitathatatlan. Az áhított automatizmus azonban számos esetben nem alakul ki, helyette – különösen a nyelvtanulás kezdeti szakaszában – sajátos nyelvi jelenség tapasztalható: a *jönni-menni-járni* hármasra az angolban a *go* állandósul, míg a *hozni-vinni-hordozni* hármasra leginkább a *take*. A háttérben két – akár egymásból is levezethető

– jelenség lehet: (a) előfordulási gyakoriság és (b) a jelentéskomponensek hierarchiája. Mind a *go*, mind a *take* – önálló előfordulása mellett – számos igei perifrázisban szerepel (nem úgy a *come*, és még kevésbé a *bring*). Többször hallják, látják e két igét a tanulók. Ami a szemantikai vonalat illeti: amikor az idegennyelv-tanulás során új szóval találkozunk, kezdetben csupán egy, minden bizonnyal a legmarkánsabbnak érzett jelentéskomponens kötődik hozzá. Nem alakul (hisz nem alakulhat) ki rögtön az a precíz, árnyalt jelentéskomponens-háló, amelybe a deiktikus információ azonnal beépülhetne.

Az egymásra épülő térdeiktikus kereteknek és eszközöknek rövid bemutatásával azt próbáltam sugallni, hogy (a) a térkezelési eszközök ezekben a nyelvekben eléggé közel állnak egymáshoz, tehát nem nagy fáradsággal konvertálhatók, (b) ez viszonylagos biztonságot adhat a nyelvtanuló számára az idegen nyelv tanulásának korai stádiumában, (c) ezeknek pontos elsajátításához azonban további munkára van szükség: az egymástól különböző struktúrák megértésére, illetve a különböző helyzetek begyakorlására. Mindennek természetesen nem ideális terepe az osztályterem, de lehetőségei így is elég nagyok.

Irodalom

- AUSTERLITZ, R. (1992): *Nyelvek és kultúrák Euráziában*. Tankönyvkiadó, 311-318.
- BÁRSONY Olga (2002): *A this mint katafora eszköze az angol nyelvben*. – In: PETŐFI S. János – SZIKSZAINÉ NAGY Irma (szerk.): *Officina Textologica* 7. 143-149.
- JACKENDOFF, R. (1996): *The Architecture of the Linguistic-Spatial Interface*. – In: *Language and Space*. Bloom – Peterson – Nadel – Garrett (szerk.) MIT Press, 1-30.
- KÁLMÁN László – NÁDASDY Ádám (1999): *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris, Budapest
- LEVINSON, S. C. (1983): *Pragmatics*. CUP, 54-96.
- SZILÁGYI N. Sándor (1996): *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár
- TOLCSVAI NAGY G. (1999): *Térjelölés a magyar nyelvben*. Magyar Nyelv XCV, 154-165.

A MOZGATÁST JELENTŐ IGÉK VONZATSZERKEZETEI A MAGYAR ÉS A SZERB NYELVBEN

KATONA EDIT

Újvidék

A nyelvek sajátos jellegéből adódóan különbségek lehetnek az igei szerkezetek között a vonzatok számában, típusában, az ige és a vonzatok viszonyában, a régens jelöltségében, a vonzatok fakultatívitasában. Másképpen utalhat egy-egy nyelv a térbeli viszonyokra, mást hangsúlyozhat a jelölésben, más morfológiai és/vagy szemantikai jegyekkel fejezheti ki a térben való mozgást és mozgatót.

Dolgozatomban elsősorban a háromvalenciájú, mozgatót jelentő magyar és szerb igék vonzatszerkezeteivel foglalkozom. Ezek főképp a(z) alany mellett) tárgyi és határozói vonzatot tartalmazó igei struktúrák.

A valenciát meghatározhatják az ige szemantikai és morfoszintaktikai jegyei, azonban a nyelvek között azonos szemantikájú igék esetében is különbség lehet a vonzatok számában. Előfordulhat, hogy a vizsgált nyelvek valamelyikében több külső argumentum jelenik meg, mint ahány szereplős a cselekmény. Így a magyar *megsimogat*, *megvereget*, *megpörkök* igéknek csak egy szerkezetben lehet három bővítménye, míg a szerb megfelelőik mindegyike trivalens szerkezetekben jelenik meg. (A mindegyik mondatban kitehető *neki* itt nem határozói bővítménynek, hanem birtokos jelzőnek minősül, amit a főnévvel való behelyettesítés is igazol: *megsimogatta Pista*, *a fiúk*, *a szomszéd lány fejét*.)

1. "A mérnök ennek ellenére *megsimogatta fejét*" (Niki, 205).

"Uprkos tome, inženjer je *pomilova po glavi*" (Niki, 205).

2. "... s *megveregette* megint a *térdét*" (Rokonok, 31).

"... i *potapša ga* po kolenu" (Rođaci, 36).

3. "... s úgy *veregette a vállát*, (mintha rettenetesen nagy szerencséhez gratulálna)" (Rokonok, 27).

"... ... i tako *ga je tapšao* po ramenu (kao da mu čestita, na nekoj neverovatno velikoj sreći)" (Rođaci, 32).

4. "... amíg *meg* nem *pörköli az ujját*" (Borisz, 5).

"... kada *vas oprlji* po prstima" (Grobница, 6).

A fentebbi magyar példamondatokban a totális jegy dominál. Csupán a *megvereggette a vállát* szerkezetünknek van háromvonzatos párja: *vállon veregette (őt)*. Ez utóbbinak felelnek meg a –totális jegyű szerb példamondatok. A magyarban szereplő tárgy helyett a szerbben a tárgyi mellett még egy (instrumentalisi) bővítmény (is) megjelenik. Tehát ebben az esetben vonzatszám-különbségről beszélhetünk.

A szerbhez hasonló magyar szerkezetekkel a frazeologizálódott kifejezésekben találkozunk. Itt a vonzatszám azonos is lehet a két nyelvben.

5. "... mikor Ancsa először *szólitotta a nevén*" (Niki, 217), (őt).

"... kada ju je Anča *nazvao po imenu*" (Niki, 29).

6. "... a *nevemen szolongatott*" (Čarnojević, 22), (engem).

"... *zvao me je po imenu*" (Dnevnik, 17).

7. "Pavle *megragadta a hóna alatt*" (Majd, 57), (őt). Lehetne: *hónaljon ragad vkit*.

"Ovaj *ga uhvati za miške*" (Daleko, 57).

A szólásszerű szószerkezetben is előfordulhat vonzatszám-beli eltérés, pl. az *uhvatio je Boga za nogu* állandósult szerkezet három bővítménnyel áll, de a magyarban divalens igével alkotott konstrukció felelteti meg. A szerb tárgyi vonzat (*Boga – az Isten*) birtokos jelzővé alakul, a *za+Acc*₂ pedig tárggyá: *megfogta az isten lábát*. A *fog* igével alkotható ilyen határozós-tárgyas struktúra, de nem a *láb*ra vonatkozóan: *karon fog valakit*. A *ragad*, valamint a *csíp* ige is alkalmas erre: *nyakon csíp, torkon ragad valakit, üstökön ragadta a szerencsáját* szerkezetekben. Ezek a határozót tartalmazó fordulatok, melyekben a cselekvés valamelyik testrésze irányul, állandósult szerkezetek, s mintegy ezekhez járul a tárgyi és az alanyi vonzat.

Kétszeres jelöltség, illetve az igekötőben lévő irányra utaló többletinformáció

A magyar nyelv sajátossága a térbeli viszonyokban a *le-fel, ki-be* irányulás következetes kifejezése az igekötők révén. A szerb példákban az irányjelölés az előljárás esetekre hárul. A magyar mondatokban általában jellemző a kétszeres, igekötővel és határozóraggal való utalás, ami leginkább többletinformációt jelent a térbeli viszonyokra, a tárgy mozgására vonatkozóan is. Térben is jelzi, hogy honnan hova tesznek, visznek, kísérnek valakit.

8. "Az inas majd *bevisz egy kulacsot a párnád alá*" (Beszterce, 19).

„Momak *će ti odneti jednu čuturu pod jastuk*” (Opsada, 17). (el fog vinni)

9. “(rámutatott), hogy azt *küldjék fel* Tatárékhoz a névjegyével együtt (Édes, 789).

“(… pokazivao na njega) i zamolio da ga sa njegovom vizit-kartom *pošalju* kod Tatarevih (Ana, 102).(küldjék el)

10. “... majd negyedmagával *lekisérték a* börtön *főkapujáig*” (Szerelem, 213), (őt).

“... pa su njega i još trojicu *otpratili do* glavne *kapije* zatvora” (Ljubav, 58). (el-kísérték)

Nem feltétlenül nagy térbeli mozgással járó igék esetében is pontosan utal az igekötő a térbeli meghatározásra, míg mindez a szerbben elmarad.

11. “(Azért ne menj), most *nyalta föl a macska*” (Égető, 15), (azt, valahonnan).

“(Po njih ne idi) jer ih *je mačka polizala*” (Estera, 18).

12. “... miután *kilefetyelte* a levest” (Niki, 206), (valahonnan).

“*Kuča je polokalo mleko*” (Niki, 12).

Az ige szemantikája és a bővítmények

Az irányt jelző igekötő a magyar nyelvben utal a helyhatározói vonzat milyenségére. Az ige szemantikájától és az igekötő természetétől függ, hogy az igekötő mellett csak egy irányra utaló vonzat jelenhet-e meg. Akárcsak a(z) intranzitív mozgásigéknél, a tárgy mozgását kifejezőknél is mind a lativusi, mind az ablativusi irány jelzése előfordulhat. Pl. *kivisz valakit valahonnan valahova: kiviszi a gyermeket a szobából az udvarra*.

Egyes három vegyértékű helyhatározói vonzatú igék mellett jellemző az ablativusi bővítmény megjelenése: *(elő/fel/le/ki)vesz vmit valahonnan*. (Van a helyviszony-jelöléstől független, teljesen más jelentésű struktúrájuk is: *(meg)vesz egy könyvet*.) A szerb *uzimati* ige betöltheti mindezeket a szerepeket: *uzeo je vino u prodavnici* ‘bort vett a boltban’, *uzima kjiigu sa police* ‘leveszi a könyvet a polcról’. A *do* igekötővel jelzett irányulásjelleg itt is kifejezésre juthat a szerbben: *dohvatio je lek sa police* – a magyarban itt is a leemelés mozzanata érvényesülne: ‘levette a gyógyszer a polcról’.

A *kivesz* igének megfelelne az *izvaditi*, de ez akkor alkalmazható inkább, ha zárt térből való eltávolításról beszélünk: *izvaditi nešto iz tašne*, de *uzeti iz ruke* (11.) – a magyarban mindkettő *kivesz* (*valamit a kezéből, a táskából*). Akkor lehetne itt a szerbben az *izvaditi* ‘kivesz’ ige mellett *iz+Gen₂* szerkezetet alkalmazni, ha (teljes terjedelmével) a tenyerében lévő tárgyról lenne szó.

A *vesz* helyhatározói értelemben tulajdonképpen nem használható igekötő nélkül, csak sajátos esetekben. Az *uzimati* ige igekötőtlen szerkezeteinek a magyar ige két-valenciájú struktúrája felelne meg, mely után további mellékmondat következik:

veszi a könyvet (és útnak indul), veszi a gyufát (és meggyújtja a cigarettát), veszi a kalapját (és elmegy). A magyarban jellemző azonban akárcsak a mozgásigéknél az igekötővel való megjelöltség, mely egyértelműen utal az ablativusi vonzatra, akár jelen van a bővítmény, akár nincs. A szerb mondatokból vagy kimarad az irányra utalás, vagy más szemantikájú irányra utaló ige jelenik meg. A szerbben nem(csak) az igekötők cserélődnek, hanem az igék (is). A (ki-, be-, fel, le-)vesz megfelelői a szerbben: az *uzeti, dohvatiti* (13-14.) és a korábban említett *izvaditi*.

13. "... az egyik kivette a kezéből a börténkát" (Borisz, 22).

"... jedan mu je uzeo iz ruke kožnu torbu" (Grobница, 23).

14. "A lány sáfrányt, gyömbért kap le az állványról" (Édes, 776).

"Devojka dohvata šafran, đumbir sa stalka" (Ana, 89).

A típus alapvető példányának: az *uzimati* igealaknak mindkét irányú bővítménye lehet: *uzimati nešto u ruke/iz ruke*, a magyarban a lativusi irányultságú szerkezet igekötőtlen igével jön létre: *ő vette a kezébe a dolgot*, az ablativusi jellegű azonban csak irányt jelző igekötővel valósulhat meg: *el/kivette a kezéből a táskát*. Eme ige esetében a szerbben a mondatban aktualizálódik a jelentés, a magyarban a(z) igekötős/igekötőtlen) szótári alak jelzi a várható vonzatokat.

Az igekötőnek meg nem felelő bővítmény

A valamin való átjutás, átjuttatás mozzanatát elsősorban az *át* igekötős igéhez kapcsolódó lativusi-ablativusi szerkezet segítségével fejezhetjük ki: *átvezet valakit valahonnan valahova*, de a mozgatósi folyamat középső fázisát is megragadhatja az *át* igekötős igével alkotott struktúra: pl. *átvezet valakit (valahonnan) valamin (át valahova)*. Ilyenkor locativusi bővítmény áll mellette. A szerbben viszont következetesen a lativusi bővítmény jelenik meg, valamint az igekötővel és a(z) előjárós) bővítménnyel való kétszeres jelöltséggel találkozhatunk (*progurati nešto kroz nečega*). Az *át* igekötős igékhez hasonlóan viselkednek a magyarban az ajtón, ablakon, kapun való áthaladást jelző mozgatót tárgyat tartalmazó tranzitív igék is. Itt is az áthaladás középső fázisát jelző vonzat jelenik meg, melyből dinamikuságra nem következtetnénk. Olyan hatást keltenek e bővítmények, mint az aszemantikus vonzatok (*áthalad valamin, át/ki/bedob valamit valamin*), mintha nem az igekötős igenek megfelelő bővítmény jelenne meg.

A 15. mondatban vonzatszámbebeli eltérés is van. A *Vse* igéhez a szerbben két vonzat járul, a magyarban viszont a visszaható mozzanatot az igével tárgyi viszonyban lévő névmás fejezi ki. A 16-17. mondat fordításában jelentkezik a magyar szerkezetben csak latensen jelen lévő elem, amelyet a szerb előjárószóval jelez: *az ablakon át – kroz prozor*. A 17-ben megfigyelhetjük az igekötőkről korábban kifejtett sajátságokat, a magyarban a (ki)-be, a szerbben az (od)-do viszonyítást.

15. “Az állat épp ebben a percben gyömöszölte át magát a kapu alatti mélyedésen” (Niki, 210). -----

“Baš u tom trenutku, životinja se s mukom progurala kroz udubinu pod kapijom” (Niki’, 18).

16. “... majd hirtelen mozdulattal kihajítja az égő gyufaszálat az ablakon” (Borisz, 5).

“... zatim naglo baca šibicu kroz prozor” (Grobница, 6).

17. “...amelyet háromszor naponta, beadtak a vasajtó kerek ablakán” (Borisz, 23). (neki)

“...koju su mu tri puta na dan dodali kroz okrugli prozor na okovanim vratima” (Grobница, 23).

Fakultatív tárgyak a mozgatóst jelentő igékkel alkotott szerkezetekben

A személyes névmási tárgyi vonzatok a magyar nyelvben szelekciós hatást gyakorolnak az igeragokra. Az első és második személyű személyes névmási tárgyhoz az alanyi ragozású ige társul, a harmadik személyűhöz pedig a tárgyas ragozású. Sajátos jelenség az egyes szám első személyének *-lak, -lek* ragja, amely a második személyű személyes névmási (tehát határozott) tárgyra utal. (Ezt a ragozást korábban a tárgyas kategóriába sorolták, ma az ún. általánosba.) A szerb nyelvben ugyanazon igealak kapcsolódik mindegyik névmási vonzathoz.

bugyoláltak	$\left\{ \begin{array}{l} \text{(engem) minket, bennünket} \\ \text{(téged) titeket, benneteket} \end{array} \right.$	zaviše	me(ne), nas
			te(be), vas
			(nje)ga, (n)ju, je, njih
bugyolálták	(öt) őket		

A magyarban az igeragozásból lehet a (KOMLÓSY (1992) szavaival élve) “testetlen” névmási vonzatra következtetni, így nem szükséges megjelenniük a szövegben. Az egyes szám első személyének *-lak, -lek* ragja pedig magában hordozza a második személyű személyes névmási tárgyat. Az alábbi háromvalenciájú igékkel alkotott mondatokban (18-20) az egyes számú személyes névmási tárgy mindig elmarad a magyarban, a szerbben mindig ki kell tenni. (Ahogy ezt a dolgot számos más példamondatában is tapasztalhatjuk, pl. 5-7.)

18. “... anyám rábeszélte, hogy kísérjem el” (Őz, 29), (engem, őt).

“... majka me je nagovorila da je otpratim” (Srna, 24).

19. “Úgy beletaposlak a földbe” (Híd, 47), (téged).

“... da ću te sabiti u zemlju” (Na Drini, 41).

20. "Egy szép napon karámszagú bundába *bugyoláltak*" (Čarnojević, 15), (engem).

"I jednog dana zaviše **me** u bunde, koje su zaudarale na obore" (Dnevnik, 13.).

Egyes a jelentés és a vonzatszám tekintetében azonos, azonos vonzattípusokat tartalmazó struktúrákban is irányulásbeli eltérések lehetnek.

a) Külviszonyrag helyett belviszonyrag

21. "... és *ráfogta* a revolverét" (Borisz, 25), (valakire).

"... i *uperiše u njega* svoje revolvere" (Grobница, 25).

b) Belviszonyrag helyett külviszonyrag

22. "... a nyakamba *kapcsolta* azonnal, (és összecsókol)" (Öz, 13) (azt).

"... odmah mi je *prikopčala na vrat*" (Srna, 10).

Az alábbi mondatban a birtokjel követeli meg a belviszonyragot, különben persze *fel* lehet *emelni* valamit az *útról* is.

23. "... aztán *elemelné az útjából* azt a barackmagot" (Öz, 11).

"... a onda *bi joj sklonio sa puta* ispljunutu košticu breskve" (Srna, 8).

Dolgozatomban bemutattam, milyen különbségek fordulhatnak elő a mozgatóst jelentő igekötős igék szerkezetei között a szerb és a magyar nyelvben. Az eltérések forrása lehet az igekötő-rendszerhez kapcsolódóan a térjelölés sajátos irányultsága, a bővítmények különböző frazeologizálódottsági foka, a nyelvek analitikusabb vagy szintetikusabb természete. A régens szemantikai jegyein kívül a morfoszintaktikai vonatkozások is befolyással lehetnek a bővítmények megjelenésére vagy elhagyhatóságára. Mindkét vonatkozás, mind az igekötők szemantikája, határozói eredete, mind a régens grammatikai jegyei a bővítmények elmaradását támogatják, illetve teszik lehetővé a magyarban. A mozgatóst jelentő szerb igék szerkezeteit viszont az analitikusság, a bővítmények következetesebb megjelenése és az árnyalt szemantikájú igékkel való térjelölés jellemzi.

A FORRÁSMŰVEK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEIK

Ana – Kostolanji Deže: *Ana*. Novi Sad, Bratstvo-jedinstvo, 1980. Fordította: Josip Varga.

Borisz – Danilo Kiš: *Borisz Davidovics síremléke*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1978. Fordította: Borbély János

Čarnojević – Miloš Crnjanski: *Čarnojević naplója*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1973. Fordította: Csuka Zoltán.

- Dnevnik – Miloš Crnjanski: *Dnevnik o Čarnojeviću*. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1984.
- Édes – Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő. Pacsirta. Aranysárkány. Édes Anna*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1974.
- Grobница – Danilo Kiš: *Grobница za Borisa Davidoviča*. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1985.
- Ljubav – Deri Tibor: *Ljubav. Pripovetke*. Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin" Zrenjanin. Fordította: Sava Babić
- Niki – Déry Tibor: *Niki*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp, 1977.
- Niki' – Tibor Déry: *Niki*. Forum, Novi Sad, 1963. Fordította: Aleksandar Tišma.
- Őz – Szabó Magda: *Az őz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1983.
- Szerelem – Déry Tibor: *Theokritosz Újpesten II*. 212-225. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Srna – Magda Szabó: *Srna*. Forum, Novi sad, 1964. Fordította: Jadranka Damjanov

FELHASZNÁLT IRODALOM

- FORGÁCS Tamás (1996): *A valenciaelmélet nyelvtörténeti alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései*. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 5, Szeged
- J. SOLTÉSZ Katalin (1959): *Az ősi magyar igeekötők*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KESZLER Borbála (szerk. 2000): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- KOMLÓSY András (1992): *Régensek és vonzatok*. – In.: *Strukturális magyar nyelvtan. 1 kötet, Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 299-527.
- MIKES Melánia – JUNGHER Ferenc (1979): *Az igevonzatok. Szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan. 5. Újvidék*, Magyar Nyelv és Hungarológiai Kutatások Intézete
- MRAZOVIĆ, Pavica – VUKADINOVIĆ, Zorka (1990): *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Dobra vest, Novi Sad
- STEVANOVIĆ, M. (1975): *Savremeni srpskohrvatski jezik I-II*. Naučna knjiga, Beograd

LATIN KÉPZŐK TOVÁBBÉLÉSE NÉHÁNY MAI NYELVBEN

(olasz – magyar – orosz kontrasztív vizsgálat)

LACZIK MÁRIA
Nyíregyháza

A jelen következtetésekre alapul szolgáló összevető vizsgálat háromnyelvű, olasz nyelvi kiindulású, és csak néhány latin képző továbbélését kíséri nyomon. Szűkítve a latinból eredő képzők körét, a vizsgálatba az olasz *-istico*, *-ismo*, *-ista* szuffixumokat, valamint azok célnyelvi megfeleltetéseit vontam be. Vizsgáltam a képzőkkel létrehozott denominális – elsősorban melléknévi – származékszavakat, ezen belül a három szuffixum alkotta jól átjárható úgynevezett mikroszisztémát, s a létrejött származékszavak szemantikai összefüggéseit. Mivel a fenti képzők a szóképző elemeknek csak egy kis szeletét érintik, ebből következően az elemzésben a denominális származékszavak egészének is csak egy kis töredékét vizsgáltam mindhárom nyelvben. E rövid tanulmányban az *-istico* képzővel alkotott melléknévi származékszavakkal és a képzésük alapjául szolgáló *-ismo* és az *-ista* képzős főnevek hármasságával kívánok foglalkozni. Képzőkről esik szó, de nem foglalkozom magával a szóképzéssel, csupán megjegyzem, hogy a szóképzés mint a nyelv belső törvényei szerint végbemenő morfológiai folyamat mindhárom vizsgált nyelvben igen fejlett. A szóképzéssel rendelkező nyelvekben általában jól számba vehetők egy adott szemantikai tartalom átadására használatos leggyakoribb szuffixumok, de a nyelvek összevetésekor kiderül, hogy nincs két olyan nyelv, amelyben bármely két képző teljesen azonosnak lenne mondható. Kicsit másképpen viselked(het)nek azok a szuffixumok, amelyek a különböző nyelvekben azonos eredetre mennek vissza, mint ahogy esztünkben a latin képzők. Az olasz nyelvben a latin képzők továbbélése, funkciója, szemantikai szerepe szorosan összefügg a nyelv genetikai hovatartozásával, de a másik két vizsgált nyelv esetében másról van szó. Míg a magyarban a különböző nyelvekből közvetítéssel bekerült szuffixumokról, lexémákról beszélhetünk, az oroszban a nyelv képzési rendszerének a szerepét emelhetjük ki. A vizsgálatban nem térek ki a képzők magyarba való bekerülésére, az átadó, a közvetítő nyelvek kérdésére, sem arra, milyen konkrét lexikai átvétellel kerültek be a nyelvbe ezek a kötött morfémák.

I. Az olasz *-istico* melléknévi képző és bázisszavai

A képzők között a genetikai és szemantikai összefüggés egyaránt jól megfigyelhető. Az *-istico* képző mint a viszonyító melléknevek egyik legtermékenyebb szuffixuma, összetett képző, amelynek második tagja önálló képzőként is él (*-ista* + *-ico*). Nem ez az egyetlen produktív és elterjedt, görög és latin mintákra visszanyúló képző,

amelynek második tagja az *-ico* képző. Rokonítja őket, hogy *viszony*, *viszonyítás*, *reláció* kifejezésére használatosak, szemantikailag csak a tiszta reláció kifejezését szolgálják, minden egyéb járulékos jegy nélkül – már elődje, a latin *-ICIUS* is nagyon elterjedt volt és az olaszban is megőrizte ezt a tulajdonságát (MIGLIORINI 1990: 165-186, DARDANO 1978: 76, TEKAVČIĆ 1972: 103-104, ROHLFS 1969, HALL 1971). Az indoeurópai eredetű *-istico* morféma, amely kezdetben a politikai, a hivatali nyelvben használatos szuffixum volt (ZINGARELLI 1997: 812) nem egyedüli képző a nyelvben, amely ezzel a szereppel bír, de minden valószínűség szerint a leggyakoribb. Nagyarányú elterjedése elsősorban a tudományos, a technikai nyelvben figyelhető meg – tudományos, elvont fogalmak megnevezéséhez járul, s velük alkot új melléknévi származékszavakat. Ebből eredően az így létrejött neologizmusok között vannak olyanok, amelyek szűkebb jelentéssel megmaradtak szakszóként, míg mások a köznyelv részeivé váltak. E kötött morféma morfológiai és szemantikai viselkedését nem egy nyelvész megkísérelte áttekinthetővé, átláthatóvá tenni. Ezek alapján megfogalmazható, hogy a képzésben jól nyomon követhető egy hármas mikroszisztéma kialakulása. Az *-istico* képzős szavak mindegyike már a latinban is görög eredetű volt, mint ahogy a latinban gyakori *-ista* képzővel formált lexémák is a görög-ből kerültek be a nyelvbe a nyelvfejlődés különböző szakaszaiban.

Ha megvizsgáljuk az *-istico* képzős melléknévi származékszavakat a képzés mechanizmusa szempontjából, megállapítható, hogy legtöbb esetben kettős bázisszóval rendelkeznek. Amikor egy származékszó kettős eredetre is visszavezethető, két motivációs alappal is rendelkezhet, mindkét bázisszóhoz kifejezhet valamilyen viszonyt. Ezért nemcsak érdemes, de szükségszerű is megvizsgálni a képzés szemantikai oldalát. Az *-istico* képzővel létrehozott hármas mikroszisztémában az alábbi bázisszavak léphetnek fel:

- a) *-ista* képzős főnév + egyéb főnév (ami az agenssel kapcsolatos lehet)
(artista → artistico ← arte; tennista → tennistico ← tennis; stilista → stilistico ← stile)
- b) *-ismo* képzős főnév + egyéb főnév (ami az elvont fogalommal kapcsolatos lehet)
(combattentismo → combattentistico ← combattente; mutualismo → mutualistico ← mutualità)
- c) *-ista* képzős főnév + *-ismo* képzős főnév
(colonialista → colonialistico ← colonialismo; fatalista → fatalistico ← fatalismo; estremista → estremistico ← estremismo)
- d) *-istica* képzős főnév + egyéb főnév (a tudomány tárgya vagy művelője)
(linguistica → linguistico ← lingua; enigmastica → enigmastico ← enigma)

e) Egyetlen motivációs alappal rendelkezik a származékszó – (elenyészően kevés eset)

(*film* → *filmistico*; *spione* → *spionistico*).

Az *-ista* és az *-ismo* képzőnek a képzésben betöltött szerepe alapvetően az alábbi (egyszerűsített) ábrázolásban fogalmazható meg:

1) N + -ISTA → N + -ISTICO

Kitétel: az N foglalkozást, elfoglaltságot, képességet jelöl.

Az *-ista* képzős főnév jelölhet: 1) személyt, aki valamilyen tevékenységet folytat (*dentista* ‘fogorvos’, *tennista* ‘teniszező’, *artista* ‘művész’), 2) egy meghatározott ideológia követőjét (*calvinista* ‘kálvinista’, *socialista* ‘szocialista’, *realista* ‘realista’). Következésképpen a belőlük képzett melléknévek az illető személyhez, annak tevékenységéhez vagy a vele kapcsolatos fogalmakhoz fűződő viszonyt fogalmazzák meg.

2) N + -ISMO → N + -ISTICO

Kitétel: az N doktrínát, politikai mozgalmat, irodalmi, művészeti, filozófiai irányzatot jelöl.

Az *-ismo* képzős főnevek szemantikája meglehetősen szerteágazó, s jelölhetnek: 1) tant, filozófiai, politikai irányzatot (*realismo* ‘realizmus’, *liberalismo* ‘liberalizmus’), 2) foglalkozással kapcsolatos elvont fogalmat (*giornalismo* ‘újságírás’, *automobilismo* ‘autó- / autózással kapcsolatos’).

Kétségtől a leglátványosabb, kifejezési eszközeiben a legkövetkezetesebb a képzés azon esetekben, amikor a két motivációs alap szerepében *-ista* és *-ismo* képzős főnevek állnak. A képzés gyakorisága is nagyrészt annak köszönhető, hogy szeriát alkot olyan főnevekkel, amelyekben ez a két képző fordul elő. Kevésbé produktív a képzés hármassága más szemantikai mezőkben. Esetükben a szemantikai hármasság nem jár együtt morfológiai átláthatósággal, átjárhatósággal, ami annyira jellemző a fent c)-vel jelölt szemantikai mezőben. A szemantika eltérés nagyban befolyásolja a képzés morfológiai alakulását.

Az -ista → *-istico* ← *-ismo* mikroszisztéma

MIGLIORINI egyik cikkében (1990: 168-169; 1942:97-98) részletesen felsorolja azokat a szemantikai mezőket amelyekben megvalósulhat a két képző kölcsönös viszonya (11 mezőt állapít meg), s ez a felsorolás egyben azt is jól tükrözi, hogy kevésbé és jobban termékenyek is vannak közöttük. A termékenyek közül ki kell emelni egyrészt a különböző mozgalmak, irányzatok – politikai, vallási, filozófiai, irodalmi, művészeti – megnevezéseit, másrészt ezen irányzatok képviselőinek a megne-

vezéseit, valamint a fogalmi rendszerekkel kapcsolatos szemantikai csoportot, ahol a három képző kölcsönös kapcsolata megbízható következetességgel érvényesül, gyakorlatilag megvalósul a teljes átjárhatóság.

-ISTA	→	-ISTICO	←	-ISMO
<i>calvinista</i>	→	<i>calvinistico</i>	←	<i>calvinismo</i>
<i>futurista</i>	→	<i>futuristico</i>	←	<i>futurismo</i>
<i>idealista</i>	→	<i>idealistico</i>	←	<i>idealismo</i>

Az *-ista* és az *-istico* képzők kapcsolatában később megfigyelhető bizonyos változás, amely árnyaltabbá teszi a két képző eddig megfigyelt kapcsolatát. Szófajváltás következik be, mivel az *-ista* képzős származékszó bizonyos szemantikai csoportokban melléknévi funkcióban is fellép. A kettős szófajiság nem idegen más nyelvektől sem, (erre példaként hozhatjuk fel a magyar nyelvet). Ezekben az esetekben párhuzamosan élnek egymás mellett a paroním alakok, az eredeti *-istico* képzős melléknévi származékszó, s az eredetileg főnévi használatú *-ista* képzős melléknévi alak. A jelenség elsődlegesen pártok megnevezésében volt megfigyelhető, majd később ebből a szemantikai mezőből terjedt el tágabb értelmű használata nem politikai csoportosulásokra is.

<i>poesia simbolistica/simbolista</i>	<i>simbolista</i> költészet
<i>concezione idealistica/idealista</i>	<i>idealista</i> felfogás
<i>proprietà socialistica/socialista/</i>	<i>szocialista/társadalmi tulajdon</i>

A két különböző képzővel alkotott melléknévi származékszó egyes szemantikai mezőkben párhuzamosan használatos, s nem különül el a két képző a szemantikai kapcsolódóképesség szempontjából sem.

II. Az *-ista* → *-istico* ← *-ismo* mikroszisztéma magyar megfeleltetései

Az olasz *-istico* képzős származékszavak és a hármas mikroszisztéma magyar megfeleltetésében megjelenő képzők – vizsgált anyagunkban az *-ista* és az *-izmus* – nem ősi magyar képzők. Egy bizonyos körben a mai toldalékok szerves részét képezik, s bár beépültek a magyar nyelvi használatba, azzal mindvégig megtartották idegenségüket, hogy igazán magyar szavakkal nem társulnak, az idegen szavakban pedig nem tekinthetők meghonosodott képzőknek (MMNyR 1970:399).

-ISTA (fn.)	→	-ISTA (mn.)	←	-IZMUS
<i>futurista</i>	→	<i>futurista</i>	←	<i>futurizmus</i>
<i>idealista</i>	→	<i>idealista</i>	←	<i>idealizmus</i>
<i>kálvinista</i>	→	<i>kálvinista</i>	←	<i>kálvinizmus</i>
<i>kapitalista</i>	→	<i>kapitalista</i>	←	<i>kapitalizmus</i>

A megfeleltetések gyakorlatilag latin átvételekkel történtek, ezek a lexémák nem a magyar nyelv önálló szabályainak megfelelően alakultak. Eredeti alakjukban kerültek át a nyelvbe és meghatározott szemantikával – más nyelvek módjára – fordítás nélkül. Ami megfigyelésre érdemes esetükben, hogyan épültek be a magyar nyelvbe az idegen eredetű szavak, milyen fonetikai alkalmazkodást mutatnak. Formai és szemantikai egyértelműségükből eredően könnyen képezhetők, ezért e hármas mikroszisztéma nagyon sok tagja nincs is következetesen szótárazva a két-nyelvű szótárakban. A valamely irányzatnak a hívét, követőjét jelölő *-ista* képzős származékszóval – amint az olasz képző esetében is láttuk – az idegen eredetű szavakban található idegen eredetű *-izmus* képző (MMNY 1968: 144) áll oppozícióban, amely képzővel “.... elsősorban valamely (művészeti, filozófiai, politikai stb.) irányzatot, tant vagy vmilyen nyelvi sajátosságot jelentő idegen szavakban találkozunk:....” (MMNyR 1970: 399). Ezekben a szavakban azonban még nem magyar képző.

Az *-izmus* és az *-ista* morféimák olyan idegen eredetű szavakon jelennek meg, amelyek a nemzetközi szócsalád tagjaként ismerhetünk, s amelyek a latinon keresztül függenek össze a különböző nyelvekben, miután a latinból kerültek át számos indoeurópai nyelvbe. Forrásnnyelvként közvetítő nyelvként az egyes tagok esetében nem mindig ugyanaz a nyelv szolgált (BENKŐ 1967-1976). A magyarban használatos *-izmus* képző az olasz *-ismo* képzőhöz hasonlóan a latin egyházi nyelvre megy vissza és később nagy elterjedtségnek örvend a különböző összetételekben. Az *-ista* képző ugyanakkor a latin *-ista(m)* képzőre vezethető vissza, amely eredetét tekintve görög.

A magyar megfeleltetés a következő képlettel írható le:

N + -ISTA (főnév)	→	N + -ISTA (melléknév)	←	N + -IZMUS
-------------------	---	-----------------------	---	------------

Az *-ista* képzős alakok, kettős szófajú szavak, ismeretes mind főnévi mind melléknévi használatuk. Eredetileg is kettős szófajúként kerültek be a magyar nyelvbe, átvettük mind főnévi, mind melléknévi funkciójukban.

III. Az orosz megfeleltetések

A hármas megfeleltetésben – amennyiben ezek a lexémák az irányzatokra, a mozgalmakra, valamint azok képviselőire vonatkoznak – szinte kizárólagosan az *-ский* formáns jelenik meg, annak is a leggyakoribb morfja, az *-ический* fordul elő.

Formálisan ábrázolva a képzést, a következőképpen írhatjuk le:

N + -ИСТ	→	N + -СКИЙ / -ИЧЕСКИЙ	←	N + ИЗМ
----------	---	----------------------	---	---------

-ИСТ	→	-ИЧЕСКИЙ	←	-ИЗМ
<i>футурист</i>	→	<i>футуристический</i>	←	<i>футуризм</i>
<i>идеалист</i>	→	<i>идеалистический</i>	←	<i>идеализм</i>

<u>кальвинист</u>	→	<u>кальвинистический</u>	←	<u>кальвинизм</u>
<u>капиталист</u>	→	<u>капиталистический</u>	←	<u>капитализм</u>

Az olasz *-istico* képző formálta hármasságot az oroszban is a képzés teljes átjárhatósága jellemzi. Az *-ист* képzős főnévi származékszavak különösen produktívak a tudományos-technikai, a társadalmi, a politikai terminológiában, de idesorolhatók az egyes művészeti irányzatok vagy a sportterminológia. Az *-изм* produktivitásában nem marad el az előzőtől.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az *-ский* képző az egyik legproduktívabb melléknévképző az idegen eredetű főnévi jövevényszavak esetében is (BALALÜKINA 1986). Ezen belül a képzésben szemantikai restrikció is érvényesül, amennyiben az *-ический* képzőt preferálják a melléznevek azon csoportjai, amelyek a társadalmi, politikai életre vonatkozó jelentéssel bírnak. Arra a kérdésre, hogy miért éppen az *-ский* képző az, amely leggyakrabban fellép ebben a szemantikai szerepben – nemcsak az orosz, de a többi szláv nyelvben is –, kettős választ adhatunk: 1) A képző emocionálisan nem markáns, poliszémikusan szegény. 2) A bázisszó fonetikai viselkedését figyelembe véve, termékenyen járul mind him- mind nőnemű főnevekhez.

Mindhárom nyelvben egy zártabb, morfológiai és szemantikai szempontból jól körülhatárolható egységet vizsgáltam. Az elemzett hármas mikroszisztéma a két motivációs alapot is beleértve, mintegy összefoglalásként a következőképpen írható le:

OLASZ	OROSZ	MAGYAR
-ISMO → -ISTICO	-ИЗМ → -СКИЙ /-ИЧЕСКИЙ	-IZMUS → -ISTA
-ISTA → -ISTICO	-ИСТ → -СКИЙ /-ИЧЕСКИЙ	-ISTA → -ISTA

A képzés ilyenén formai megvalósulásának, morfológiai átjárhatóságának az alapján mindhárom nyelv esetében a szemantikai meghatározottság áll.

IRODALOM

- BALALÜKINA (1986): Балалыкина, Э. А.: *Прилагательные с суффиксом -sk-, мотивированные интернациональными основами, в славянских языках.* – In: Николаев Г. А. (под ред.): *Русское сравнительное и сопоставительное словообразование.* Изд-во Казанского университета: 92-98.
- BENKŐ Loránd (szerk.) (1967-1976): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-III.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- DARDANO (1978): DARDANO, Maurizio – TRIFONE, Pietro: *La lingua italiana.* Bologna, Zanichelli
- HALL, Robert A. jr. (1971): *La struttura dell'italiano.* Roma, Armando Armando.

- MIGLIORINI, Bruno (1942): *Il suffisso -ISTICO*. – In: *Saggi sulla lingua del Novecento*. Firenze, Sansoni, 90-133.
- MIGLIORINI, Bruno (1990): *Il suffisso -ISTICO*. – In: *La lingua italiana nel Novecento* (a cura di Massimo L. FANFANI). Firenze, Le lettere, 165-168.
- MMNy (1968): BENCZÉDY József – FÁBIÁN Pál – RÁCZ Endre – VELCSOV Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó
- MMNyR (1970): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I-II*. (Szerk. TOMPA József) Budapest, Akadémiai Kiadó
- ROHLFS, Gerhard (1969): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Torino, Einaudi
- TEKAVČIC, Pavao (1972): *Grammatica storica dell'italiano. Lessico. Vol. III*. Bologna, Il Mulino
- ZINGARELLI (1998): *Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*. Bologna, Zanichelli

INDEFINITE NOMINALPHRASEN IM DEUTSCHEN UND IM UNGARISCHEN

(eine kontrastive Analyse)

KRISZTINA MOLNÁR
(Pécs)

1. Einleitung

Dieser Beitrag ist eine Vorstudie zu einer ausführlicheren kontrastiven Analyse der Substantivdetermination im Deutschen und im Ungarischen, wobei der größte Wert auf den Gebrauch und die Funktion der Determinative gelegt wird.

Im folgenden wird zuerst eine – auch wenn einigermaßen grobe – Definition der Determination gegeben. Danach wird auf die sprachliche Repräsentation der Determination eingegangen, wobei den Determinativen eine besondere Rolle zukommt. In den Mittelpunkt des Beitrags wird von den semantisch-pragmatischen Funktionen der Determinative die Funktion gestellt, eine Nominalphrase als unbestimmt zu markieren. Bei der Beschreibung der Indefinitheit wird insbesondere auf die Unterschiede im Gebrauch des unbestimmten Artikels im Deutschen und im Ungarischen eingegangen.

Den Hauptteil der Arbeit bildet eine kontrastive Analyse, in der die Ausdrucksmöglichkeiten der indefiniten Determination in den beiden Sprachen untersucht werden.

2. Die Determination

Im Vorfeld soll der Terminus ‚Determination‘ definiert werden. Ganz allgemein wird unter Determination das Phänomen der näheren Bestimmung verstanden, in dem eine Spracheinheit (Determinativ) eine andere (Nomen) voraussetzt und näher bestimmt (vgl. ZHOU 1985: 19, OOMEN 1977: 7).

Auf die Schwierigkeiten der Abgrenzung der Determinative von anderen grammatischen Kategorien (vor allem den Quantoren und den Pronomina) wird hier nicht eingegangen, da es den Rahmen des Vortrags sprengen würde. Es sei nur soviel gesagt, daß es im allgemeinen nach der syntaktischen Distribution eines Elementes entschieden wird, ob das gegebene Element zu der Klasse der Determinative zu zählen ist. Vereinfacht formuliert, gehören diejenigen Formen zu den Determinativen, die in einer bestimmten syntaktischen Umgebung den Artikel ersetzen können (Demonstrativa, Possessiva, Indefinita, Numeralien) (vgl. ZHOU 1985: 53).

Viel wichtiger für das hier behandelte Phänomen sind die semantisch-pragmatischen Funktionen der Determinative. Die Determinative sind nämlich fähig, die Referenzialität einer Nominalphrase als definit, indefinit oder generisch zu markieren. Im vorliegenden Beitrag wird nur auf die Indefinitheit eingegangen.

3. Indefinitheit im Deutschen und im Ungarischen

Indefinitheit, d.h. indefinite Determination liegt vor, wenn das Determinativ im Text angibt, "dass sich ihr Bezugswort auf eine für den Hörer nicht identifizierbare Teilmenge der betreffenden Gegenstandsgattung bezieht" (ZHOU 1985: 104 – Hervorhebung von mir).

Es gibt sowohl im Deutschen als auch im Ungarischen eine Reihe von Determinativen, die Indefinitheit markieren. Sie werden in der folgenden Tabelle veranschaulicht:

Typ der Determinative	Deutsch	Ungarisch
Artikel	ein	egy
	kein	Ø, egy ... sem
	Ø	Ø
Pronomen	mancher	némely(ik)
	irgendwelcher	valamilyen
	irgendein	valamilyen, valamelyik
	etwas	egy kevés
	ein bißchen	egy kevés
Numeralien	Kardinalzahlen	Kardinalzahlen
	viel(e)	sok
	wenig(e)	kevés
	einige	néhány
	mehrere	több
	ein paar	egy pár
	ein wenig	egy kevés

Unter den oben angeführten Determinativen gibt es drei (*ein*, *irgendein* und die Kardinalzahlen), die eine Größe genau angeben, die anderen sind Determinative mit ungenauen Größenangaben.

Da es für jedes deutsche Determinativ ein Äquivalent im Ungarischen angegeben werden kann, finden wir auf den ersten Blick keinen oder mindestens keinen gravierenden Unterschied zwischen den beiden Sprachen im Bereich der indefiniten Determination. Dieser Eindruck ist aber – notgedrungen – sehr oberflächlich, denn bei einer genaueren Untersuchung können erhebliche Unterschiede festgestellt werden, die den Gebrauch der Determinative betreffen. Dazu kommt, daß im Ungarischen

die Definitheit bzw. die Indefinitheit der Nominalphrasen verschiedene Konjugationsmuster beim Verb fordern. (Auf diese Problematik wird hier nicht eingegangen, da sie nicht Thema der Untersuchung ist.)

Im folgenden wird der Gebrauch der Determinative der indefiniten Determination im Deutschen und im Ungarischen eingehender analysiert. Die bei der Analyse verwendeten Beispielsätze stammen aus verschiedenen Grammatiken der deutschen und der ungarischen Sprache oder aus annotierten Korpora des Mannheimer Instituts für deutsche Sprache, die im Internet zu erreichen sind. In einigen sehr wenigen Fällen sind die Beispielsätze von mir.

Angeichts des Gebrauchs von Pronomen und Numeralien als Determinative der indefiniten Determination gibt es zwischen den beiden untersuchten Sprachen keine schwerwiegenden Unterschiede, wie es auch anhand der folgenden Beispiele deutlich wird:

Pronomen

[...] dann wird dem Kind <i>etwas</i> Geld mitgegeben [...]	akkor adnak a gyerekeknek <i>egy kis</i> pénzt
Hättest du nicht um Schlaftabletten oder <i>irgendein</i> schmerzstillendes Mittel bitten können?	Nem tudtál volna altatót vagy <i>valamilyen</i> fájdalomcsillapítót kérni?

Numeralien

Benötigen Sie <i>mehrere</i> Zeichenabstände [...]	Ha <i>több</i> sorközre van szüksége [...]
Sie können nicht begreifen, warum sich so <i>viele</i> Leute bemühen, Bartsch von seinem Trieb [...] zu befreien.	Nem értik, hogy miért fáradozik ilyen sok ember azon, hogy B.-t megszabadítsa szenvedélyétől.

Was den Gebrauch der Artikelformen in indefiniten Nominalphrasen betrifft, tauchen hier schon gravierende Unterschiede zwischen den beiden Sprachen auf.

Der Nullartikel kann im Deutschen – wenn er Indefinitheit markiert – bei Substantiven im Plural bzw. bei nicht zählbaren Substantiven (im Singular) vorkommen, im Ungarischen ist es dagegen sowohl bei Substantiven im Singular als auch bei denen im Plural möglich:

Er kaufte Ø Bücher.

* Er kaufte Buch.

Er kaufte Brot.

Ø könyveket vett.

Ø könyvet vett.

Kenyeret vett.

Viel problematischer ist die Verwendung von ‚kein‘, das im Deutschen ein negativ-indefinites Determinativ ist, d.h. es zeigt nicht nur die Indefinitheit der Nominalphrase an, sondern auch, daß sie negiert wird. Im Ungarischen gibt es ein Determinativ mit einer solchen „zweifachen“ Funktion nicht, demzufolge kann man kein ungarisches Äquivalent von ‚kein‘ angeben. Wenn man aber betrachtet, daß ‚kein‘ im Deutschen als Negationswort bei Substantiven gebraucht wird, die in ihrer nicht negierten Form entweder mit dem unbestimmten oder mit Nullartikel stehen, kann man darauf folgern, daß die ungarischen „Entsprechungen“ von mit ‚kein‘ eingeführten Nominalphrasen möglicherweise entweder als Nominalphrasen mit dem unbestimmten Artikel und einem Negationswort oder mit Nullartikel und einem Negationswort angegeben werden können. Diese Folgerung erweist sich am Ende als richtig. Man sollte dazu die folgenden Beispiele beachten:

Es fiel *kein* Wort.

Egy szó *sem* hangzott el.

Eine Skandalscheidung kann sich *kein* Geschäftsmann leisten.

Egy botrányal járó válast egy üzletember *sem* engedhet meg magának.

Auf der Antarktis leben *keine* Eisbären.

Az Antarktiszon nem élnek jeges-medvék.

Johanna von Rotenhoff schritt wie eine Marionette, die *keinen* eigenen Willen hat.

J. v. R. úgy ment, mint egy bábu, amelynek nincs saját akarata.

[...] solange es *kein* sicheres Ziel gab.

[...] amíg nem volt biztos cél.

Noch größere Unterschiede können bei der Verwendung des unbestimmten Artikels betrachtet werden. Das deutsche ‚ein‘ hat nämlich einen wesentlich breiteren Verwendungsbereich als ‚egy‘ im Ungarischen. Der unbestimmte Artikel wird bei der erstmaligen Nennung eines Substantivs gebraucht, d.h. wenn ein neues Element in die Rede eingeführt wird:

Es war einmal *ein* König.

Volt egyszer *egy* király.

Er hat neulich *eine* Wohnung gekauft.

Nemrég vett *egy* lakást.

Im Deutschen steht auch bei Substantiven in prädikativer Funktion – wenn sie keine Berufs- oder Herkunftsbezeichnungen sind bzw. kein Attribut haben – der unbestimmte Artikel. Im Ungarischen wird in solchen Fällen kein Artikel verwendet. Der unbestimmte Artikel erscheint bei prädikativ gebrauchten Substantiven im Ungarischen nur in den Fällen, wenn sie eine Klassifizierung ausdrücken, in allen weiteren Fällen wird der Nullartikel verwendet:

Das ist *ein* Schrank.

Ez [?](*egy*) szekrény.

Dieser Mann ist *ein* Lügner.

Ez az ember *egy* hazudozó.

In der deutschen Sprache haben wir die Möglichkeit, den unbestimmten Artikel verstärkend, an Stelle des bestimmten zu gebrauchen. Im Ungarischen steht in diesen Fällen entweder der bestimmte oder der Nullartikel.

Von diesen 559 war in 51 Fällen
eine Klassifizierung nicht möglich.

Az 559 közül 51 esetben nem volt
lehetséges az osztályozás.

Eine Scheidung käme für mich nie
in Frage.

(A) Válasról szó sem lehet.

Schließlich wird im Deutschen der unbestimmte Artikel auch bei attribuierten Substantiven verwendet, die ohne Attribut mit bestimmtem oder Nullartikel stehen. Durch das Attribut werden diese Substantive als Vertreter einer Klasse betrachtet, d.h. daß hier durch das Attribut sozusagen eine von den gegebenen Möglichkeiten ausgewählt wird.

Er führt *ein* angenehmes Leben.

Kellemes életet él.

Er holt *einen* tiefen Atem.

Mély lélegzetet vesz./Vesz *egy* mély
lélegzetet.

Gewiß ist es *eine* Entscheidungsfrage,
ob [...]

Döntés kérdése, hogy [...]

Sie sind mir, wie gesagt, *eine* kleine
Erklärung schuldig.

Ön – ahogy mondani szokás – (némi)
magyarázattal tartozik nekem.

Er hatte *eine* Geduld, die von allen
bewundert wurde.

Olyan türelme volt, amit mindenki
csodált.

Wie aus den oben angeführten Beispielen ersichtlich wird, wird im Ungarischen in diesen Fällen meistens kein Artikel gebraucht. Es gibt auch Sätze, in denen im Ungarischen ein anderes Determinativ (z.B. Demonstrativum) verwendet wird, das aber der Nominalphrase eine eher definite Lesart gibt.

Zum Schluß soll noch bemerkt werden, daß in den indefiniten Nominalphrasen mit unbestimmtem Artikel zwischen einer spezifischen und einer nicht-spezifischen Lesart unterschieden werden kann (vgl. KIEFER 150, OOMEN 1977: 95).

Ich suche *eine* Person, der Französisch kann. Keresek egy embert, aki tud franciául.

Dieser Satz kann auf zweierlei Weise verstanden werden. Einerseits kann er bedeuten, daß ich eine bestimmte Person suche, die Französisch kann, andererseits kann er auch bedeuten, daß ich eine beliebige Person suche, der diese Eigenschaft hat. Die erste ist die spezifische, die zweite die nicht-spezifische Lesart. Welche von den beiden Lesarten vorliegt, kann aus rein semantischer Sicht nur im Kontext entschieden werden. Grammatisch werden diese Lesarten nur beim Rückverweis markiert. Wenn eine spezifische Lesart vorliegt, wird ein Personalpronomen gebraucht, im Falle einer nicht-spezifischen Lesart ein Indefinitpronomen:

Ich suche eine (bestimmte) Person, der Französisch kann, und ich werde sie auch finden.

Ich suche eine (beliebige) Person, der Französisch kann, und ich werde auch eine finden.

Diese Erscheinung können wir in den beiden untersuchten Sprache beobachten. Auf eine detailliertere semantische Analyse der Spezifität wird hier aber verzichtet.

Interessant – auch wenn für diese Untersuchung nicht von Belang – ist die Tatsache, daß es in einigen Sprachen, wie z.B. im Italienischen und im Spanischen, der Unterschied zwischen der spezifischen und nicht-spezifischen Lesart am Verb markiert wird, indem für die spezifische Lesart der Indikativ, während für die nicht-spezifische Lesart der Konjunktiv gebraucht wird: *Cerco un uomo che parla francese.* (Ich suche einen Mann, der Französisch kann – Indikativ.) – *Cerco un uomo che parli francese.* (Ich suche einen Mann, der Französisch kann – Konjunktiv.)

4. Zusammenfassung

Ich habe versucht, im Rahmen dieses kurzen Vortrags einen Überblick über die indefiniten Nominalphrasen im Deutschen und im Ungarischen zu geben. Wir haben gesehen, daß die beiden Sprachen, auch wenn sie zu morphologisch unterschiedlichen Sprachtypen gehören, über die gleichen Möglichkeiten verfügen, um die Indefinitheit einer Nominalphrase auszudrücken. Die gleichen Mittel bedeuten aber bei weitem nicht, daß sie auch auf die gleiche Weise gebraucht werden. Im Gebrauch der Pronomen und Numeralien stimmen die beiden Sprachen weitgehend überein – wenn man von den hier nicht behandelten Kombinationsmöglichkeiten der Determinative absieht, im Gebrauch des unbestimmten Artikels können aber erhebliche Unterschiede festgestellt werden.

Diese Analyse kann weitergeführt werden, indem die hier erwähnten Erscheinungen anhand eines größeren Korpus untersucht werden. Es wäre auch sehr aufschlußreich, die Kombinationsmöglichkeiten der Determinative zu untersuchen, im

Hinblick darauf, ob und wie die Kombination zweier (oder mehrerer) Determinative den Determinationsgrad einer Nominalphrase verändert.

BIBLIOGRAPHIE

- BISLE-MÜLLER, Hansjörg (1991): *Artikelwörter im Deutschen. Semantische und pragmatische Aspekte ihrer Verwendung*. Tübingen, Niemeyer
- DROSDOWSKI, Günther (Hrsg.) (1984⁴): *Duden. Die Grammatik*. Mannheim u.a., Dudenverlag
- É. KISS, Katalin – KIEFER, Ferenc – SIPTÁR, Péter (1998): *Új magyar nyelvtan*. Budapest, Osiris
- ENGEL, Ulrich (1992²): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg, Groos u.a.
- GRIMM, Hans-Jürgen (1986): *Untersuchungen zum Artikelgebrauch im Deutschen*. Leipzig, Verlag Enzyklopädie
- HELBIG, Gerhard – BUSCHA, Joachim (1991¹⁴): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig u.a., Langenscheidt
- KIEFER, Ferenc: *Jelentésmélet*. Budapest, Corvina (o.J.)
- OOMEN, Ingelore (1977): *Determination bei generischen, definiten und indefiniten Beschreibungen im Deutschen*. (=Linguistische Arbeiten 53) Tübingen, Niemeyer
- UZONYI Pál (1996): *Rendszerez német nyelvtan*. Budapest, Aula
- www.corpora.ids-mannheim.de/~cosmas
- ZHOU, Hengxiang (1985): *Determination und Determinantien: eine Untersuchung am Beispiel neuhochdeutscher Nominalsyntaxen* (=Bochumer Beiträge zur Semiotik 2) Bochum: Studienvertrag Brockmeyer

NYELVTANI HIBA VAGY LEXIKÁLIS TÉVESZTÉS?

OSZETZKY ÉVA

Pécs

Számos jellegzetes hibát fedezünk fel a franciául magas szinten tudó¹ magyar anyanyelvűek körében is. Milyen eredetűek ezek a hibák és hogyan küzdhetünk ellenük? Ezekre a kérdésekre keresem a választ francia szakos egyetemi hallgatók írásbeli munkáinak elemzése kapcsán.

A hibák csoportosítása² morfológiai és szemantikai szempontok szerint történt, az anyanyelv (esetenként több idegen nyelv) hatásának figyelembe vételével. Mind a magyarról franciára, mind pedig az anyanyelv felé történő tévedéseket igyekeztem elemzés tárgyává tenni. A szerteágazó nyelvtani hibák keretén belül kiemelten foglalkozom a nyelvtani nem, a névmások, a prepozíciók és a vonzatok kérdésével.

I. Leíró nyelvtani szempontok

1. A nyelvtani nem kérdése

a) *ő / ők* ugyanúgy fordítható *lui, il, elle / eux, ils, elles* névmásokkal.

b) *lui - elle, eux - elles, ceux - celles, quel - quelle, tel - telle*; a tévesztés igen gyakori, mivel a magyar nyelv nem különbözteti meg a hím- és nőnemet. Jelen esetben lexikális cserével állunk szemben, holott nyelvtani hibának tűnik a tévesztés, hiszen különböző névmások felcseréléséről van szó (hangsúlyos személyes névmás, mutató névmás, kérdő névmás, stb.).

2. A névmások

A francia névmások a magyar anyanyelvű számára kimeríthetetlen hibaforrások. Sok esetben a "jó hangzás" miatt dönt a beszélő a rossz struktúra mellett.

¹ A hibák gyűjtése az 1990-2003-as időszakra vonatkozik és széles korpuszra támaszkodik. Alapul a Pécsi Tudományegyetem francia szakos hallgatóinak írásbeli munkái szolgáltak.

² A hibák sokrétősége miatt a csoportokba rendezés nehézségekbe ütközik. A jelen tanulmány keretei nem adnak lehetőséget a teljes szerkezet áttekintésére, ezért szűkítettem a kört a nyelvtani és a lexikális tévesztések legfontosabb elemeire.

a) Szórendi tévesztés a felszólító módban:

Donne-le-moi.

**Donne-moi-le.*

Dessine m'en un.

**Dessine-moi z'en un.*

**Dessine-en m'un.*

b) A *quel* kérdő névmás kétféleképp fordítható magyarra: *mi* / *milyen*.

Quel est votre nom ?

«*Mi a neve?*»

Quel est ce chien ?

«*Milyen kutya ez?*»

Quel est ce bruit ?

«*Mi ez a zaj?*»

«*Milyen zaj ez?*»

c) Határozatlan névmások

(1) Az *akár*-, *bár*- szinonimapár a franciában fel nem cserélhető szerkezetekkel fordítandó.

Quoi qu'il arrive...

Akármi történjék...

*Qui que vous soyez, je vous
laisserai parler.*

Akárki is Ön, hagyom, hogy beszéljen.

Elle n'est pas n'importe qui.

Ő nem akárki.

*Qui que ce soit qui nous invite,
il faut accepter.*

Bárki hív is meg minket, el kell fogadni.

N'importe quoi peut arriver.

Bármi megtörténhet.

**N'importe qui que vous soyez ...*

(2) Szinonima vagy sem? – Az *aucun*, *pas un*, *nul*, *personne* esete.

Melléknévi szerepben a franciában stilisztikai értéke van a különböző névmások nyelvi szintek szerinti használatának. Az *aucun* beszélt nyelvi, a *pas un* már bizalmas, közvetlen, míg a *nul* a választékos nyelvi kifejezés eszköze. Ebből következően nyelvtanilag felcserélhetők és helyettesíthetők egymást, lexikailag azonban nem. A szövegkörnyezet dönti el, hogy melyik a helyes alak.

Aucun/ pas un/ nul physicien n'ignore que... Minden fizikus tudja, hogy...

Névmásként a *nul* és a *personne* helyettesítheti

Je n'ai confiance en aucun / nul autre que lui.

Senki másban nem bízom.

Je n'ai confiance en personne d'autre que lui.

Alanyként a nul nyelvileg hibátlanul helyettesíthető lenne a *personne*, vagy *aucun* kifejezésekkel.

Nul n'est prophète en son pays. *Senki sem próféta a saját hazájában.*

(3) *A tout, quelqu'un / quelques-uns, chacun* nyelvi szerepe.

A *tout* speciális helyzetéből következik – lehet ugyanis melléknév (i), névmás (ii) és határozószó (iii) (ez utóbbi alak mindig változatlan) –, hogy a tévesztések (szóvégi egyeztetés) nagy számban fordulnak elő. Típusukat illetően ezek a hibák egyaránt tekinthetők nyelvtani és helyesírási kategóriájúnak.

(i)	<i>tout le jour</i>
<i>Donner toute satisfaction.</i>
<i>à tous égards</i>
<i>J'ai lu tous les romans de Simenon.</i>	<i>egész nap</i>
<i>elégítetelt ad valakinek</i>
<i>minden tekintetben</i>
<i>S. minden regényét elolvastam.</i>
(ii)	<i>Tout a été dit.</i>
<i>Un pour tous, tous pour un.</i>	<i>Már minden (fontos) elhangzott.</i>
<i>Egy mindenkiért, mindenki egyért.</i>
(iii)	<i>Je n'aime pas du tout.</i>
<i>C'est tout naturel.</i>
<i>Un tout petit.</i>	<i>Egyáltalán nem kedvelem.</i>
<i>Ez (csak) természetes.</i>
<i>Egészen kicsi.</i>

Quelques-unes de ces poésies sont belles. *E versek némelyike nagyon szép.*

Chacun des participants a reçu une décoration.

Tous les participants ont reçu une décoration. *Minden résztvevőt kitüntettek.*

3. A prepozíciók

a) A következő kifejezésekben a magyar anyanyelvű feleslegesnek érzi a *de* előjárószó használatát, ezért az esetek többségében elhagyja: *il est de deux ans le plus âgé, le mois de mai, si j'étais de vous, j'ai deux jours de livres, de bonne heure, je n'ai rien fait de la journée.*

b) Bizonyos esetekben a magyar anyanyelvű használ előjárószót, de nem a megfelelő: *à l'écrit, à l'oral* – **en écrit, en oral*; *le vert domine dans ce tableau* – **sur ce tableau*; *jouer aux échecs* – **avec les échec*; *jouer du piano* – **au piano*; *voir de ses propres yeux* – **avec ses propres yeux*; *une lettre écrite à la main* – **avec la main*.

4. A vonzatos igék

a) Kötött bővítmények, amelyek az ige jelentését nem befolyásolják, de idegen a magyar anyanyelvűek számára:

rencontrer q, se rencontrer avec
remercier q de qqch
partir pour

- *rencontrer avec
- *remercier qqch à q
- * partir à

b) Homonimák

accorder qqch – egyeztet, összehangol vmit,
accorder qqch à q / qqch – teljesít, megad vmit vkinek / vminek,
s'accorder à / avec qqch en / sur qqch – megegyezik vkivel / vmivel vmiben,
s'accorder à + infinitif – hajlandó arra, hogy

c) Kötött prepozíció helytelen használata

aller chez le médecin *aller à
aller à Paris, au Mexique, aller en Italie *au / en / à

d) (1) *à* vagy *de* melléknév után

Nous sommes semblables à elle. Nous sommes différents de lui.

(2) *à* vagy *de* főnév után

La fiancée de mon frère. *à mon frère
une boîte à musique *de musique
une tasse à thé ~~une tasse de thé~~

(3) *à* vagy *de* ige után

Inviter un ami à venir.
Prier un ami de venir.

5. A que kötőszó

A magyarban egyaránt fordítható *hogy* vagy *ha* kötőszókkal. Ha azonban magyarról fordítunk, a franciában sosem szerepelhet a *si* «ha» jelentésű kötőszó.

Szeretném, ha eljönnél.

**J'aimerais si tu viendrais / venais.*

³ A rendhagyó igék ragozásának morfológiai problémái és az igemódok használatának hibái külön tanulmányt igényelnének, ezért jelen munkban nem érintem ezt az amúgy nagyon fontos kérdést.

II. A szókincs vizsgálata

A szókincs vizsgálatakor különbséget teszek a következő hibatípusok között:

1. A szavak szintjén megjelenő jelentéstévesztés

(1) Főnevek

chambre – pièce, bureau – salle, chambre – bureau, cours – heure – leçon, place – lieu, jus – sauce, excursion – promenade

* *J'ai une leçon à deux heures.*

* *Je vous attends demain matin dans ma chambre, à 9 heures.*

(2) Melléknévek

grand – haut, petit – jeune

* *Ce garçon est haut.*

(3) Igék

donner – passer, apercevoir – s'apercevoir, connaître – savoir, savoir – apprendre, faire – passer.

J'ai passé le bac en 2002.

Ne quittez pas, je vous passe M. X.

* *J'ai fait le bac en 2002.*

* *... , je vous donne M. X.*

(4) Egy magyar szó, több francia kifejezés

rövid → court, bref, limité, direct, abrégé, elliptique

robe courte, jambes courtes, un court chemin, un court entretien – nem helyettesíthetők ezek az alakok a felsorolt szinonimákkal.

(5) Homofónia (sokszor helyesírási hibaként értékelik)

acquit – acquis, ancre – encre, chaire – chère, vair – ver – verre – vers – vert, reine – rêne – renne, convaincant – convainquant, excellent – excellent, divergeant – divergent, sur – sûr

(6) Azonos alakú szavak

a. Ige vagy főnév: *lit, montre, mentions, parent, couvent, portions, sourire*

b. Főnév és főnév: *fil, grève, page, terme, fraise, moule, mousse*

c. Melléknév vagy ige: *fier*

d. Ige és ige: *louer, voler*

e. Főnév és határozószó: *pas*

(7) Szinonímia

à cause de / parce que

*Il m'écrit parce qu'il s'ennuie en vacances. *Il m'écrit à cause qu'il s'ennuie en vacances.*

bien que / malgré

*Bien qu'il soit en retard, je l'attendrai. Malgré son retard, je l'attendrai. *Malgré qu'il soit en retard, je l'attendrai.*

(8) Hasonló hangzás (faux-amis)

dessin – dessin, allocation – allocution, différend – différent, donation – dotation, émigré – immigré, sujétion – suggestion, colorer – colorier, cour – cors, notable – notoire

(9) Mássalhangzó bővülés

désert – dessert, poison – poisson, sale – salle

(10) Idegen nyelvből eredő interferencia

a. magyar: *meccs* "match", *rádió* "la radio"

b. német: *kurz* "court", *garten* "jardin"

c. angol: *le coin* "sarok" magyarra fordítása **érme* "pièce de monnaie", *pub(licité)* **kocsma* "taverne / pub".

(11) Szófaji átcsapás

a. *court* (ige / melléknév) – *cours* (főnév), *court* (ige: *courir*) – *court* (melléknév: *court*, -e)

une meute hurlante (melléknév) – *une meute hurlant de fureur* (ige)

b. *déjeuner* (ige) → *le déjeuner* (főnév), *rire* (ige) → *le rire* (főnév), *devoir* → *le devoir*, *marcher* → **le marcher* au lieu de : *la marche*, *le marché*.

(12) Szemantikai hibák (melléknév versus határozószó)

énorme – énormément, meilleur – mieux, bon – bien.

2. Tükörfordítás⁴ (magyar / rossz fordítás / jó fordítás)

Csak minden második szombaton dolgozunk.

**Nous ne travaillons que chaque deuxième samedi.*

Nous ne travaillons qu'un samedi sur deux.

Ez pontosan ugyanaz a jelenség, mint Franciaországban.

**C'est exactement le même phénomène comme en France*

C'est exactement le même phénomène qu'en France.

⁴ Ld. SALGÓ, János – SOIGNET, Michel (1985).

Néhány nappal később visszatért a várba.

**Après quelques jours, il est retourné au château.*

Quelques jours plus tard, il est retourné au château / Au bout de quelques jours, il est retourné au château.

Hol az a ház, ahol laktál ?

**Où est cette maison où tu as habité ?*

Où est la maison où tu as habité ?

3. Téves szinonimaválasztás

** Il va très mal.*

Il ne va pas bien.

** Il est parti pour deux semaines. Il est parti pour 15 jours*

4. A magyarban nem létező francia lexikai egység helytelen anyanyelvre fordítása esetében

Au fond, qu'est-ce que j'aurai eu dans ma vie ? Ugyan, mit kaptam én az élettől?
Mivel nincs a magyarban "futur antérieur", így lexikai egységként lehet csak fordítani.

5. Frazeológiai egységek

Meg kell említeni e kategórián belül a szokványos szókapcsolatokat (*grièvement / gravement blessé; une chaleur accablante / suffocante / étouffante*), a szituációs kli-séket (*Je rêve! "Ez nem lehet igaz!" Je vous jure! "Elegem van belőle!" A qui le dites-vous? "Nekem mondja?"*), frazeológiai kapcsolatokat (*la guerre froide "hideg-háború", le marché noir "feketepiac"*) és végül a szólások, idiómák, közmondások, szállóigék sokaságát.

6. Mondattan – kérdő mondatok

*mi = qu'est-ce qui, qu'est-ce que. Qu'est-ce qui bouge? * Que bouge?*

mit = qu'est-ce que, kit = qui est-ce que

*Qui est-ce que tu cherches? * Qui cherches-tu?*

Továbbá az ilyen típusú kérdő mondatok : *Qu'est-ce que la musique ? Qu'est-ce que c'est que ça?*

7. Pleonasmus (szóhalmazás / szóismétlés)

il achève complètement ; il ajouta en plus ; c'est une première initiative, collaborer ensemble, voir de ses yeux, marcher à pied.

8. *hibás vagy kritizálható alak

helyes kifejezés

**je demande après lui
*je me suis en allé
*c'est ce qui faut
*j'ai lu sur le journal
il risque de réussir

*je le demande,
je m'en suis allé,
c'est ce qu'il faut,
j'ai lu dans le journal,
il risque d'échouer.*

9. Barbarizmus (durva nyelvtani hiba)

**la poupée à ma fille
*on vous cause
*d'ici demain
*une rue passagère
*elle a quel âge?
solutionner une question

*la poupée de ma fille,
on vous parle,
d'ici à demain,
une rue passante,
quel âge a-t-elle ?
résoudre une question.*

Konklúzió

Senki sem mentes a nyelvi hibáktól, fokozottan érvényes ez az idegen nyelvet beszélőkre, tanárookra, diákokra egyaránt. Küzdeni kell a hibák ellen, bármilyen típusúak legyenek is azok. Sosem lehet az összes hibát felfedni és megvizsgálni, de törekedni kell a hibatípusok felismerésére és javítására. A hibák eredetének vizsgálata segítség lehet a törvényszerűségek felismerésében. Ebben a tanulmányban megpróbáltam néhány gyakori hiba csoportosítását. Véleményem szerint a hibák rendszeres és következetes kontrasztív szempontok szerint történő javítása jelentős segítséget ad azok kiküszöböléséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁRDOSI, Vilmos (1997): *Francia-magyar szótárszótár, Tematikus gyűjtemény és gyakorlókönyv*. Budapest, Corvina
- COLIN, Jean-Paul (1991): *Dictionnaire des difficultés du français*. Paris, Les usuels du Robert
- DELESALLE, Simone (1975): *La recherche du "mot juste", son sens et son rôle*. Langue Française 26, Paris, Larousse, 30-40.
- FÓNAGY, Iván (1998): *Rögződés és változás a nyelvben*. Linguistica, Series C, Relationes 10, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete
- GROSS, Gaston (1996): *Les expressions figées en français, noms composés et autres locutions*. Coll. L'essentiel français, Paris, Ophrys
- HANSE, Joseph (1949): *Dictionnaire des difficultés grammaticales et lexicologiques*. Paris – Bruxelles, Baude

- LEEMAN–BOUIX, Danielle (1994): *Les fautes de français, existent-elles?* Paris, Seuil
- OSZETZKY, Éva (2002): *Problèmes d'acquisition du lexique français en milieu hongrophone*. Kandidátusi értekezés, Paris, Inalco
- OSZETZKY, Éva (2003): *Traduction et enseignement : équivalences et/ou correspondances, le cas des locutions idiomatiques*. – In: «Frontières et passages». Actes du Colloque franco-hongrois sur la traduction, Peter Lang, Bern, pp. 225-232.
- PÁLFY, Miklós (1999): *Francia-magyar kézikönyvtár*. Szeged, Grimm Kiadó
- RAT, Maurice (1957): *Dictionnaire des locutions françaises*. Paris, Larousse
- SALGÓ, János – SOIGNET, Michel (1985): *Pédagogie de la faute*. Annales XIII, Univ. Sc. Budapestensis, Sectio Linguistica, Budapest, ELTE, pp. 125-138.
- THOMAS, Adolphe (1956): *Dictionnaire des difficultés de la langue française*. Paris, Larousse

KOLLOKÁCIÓK NÉMET-MAGYAR KONTRASZTÍV MODELLJE

REDER ANNA

Pécs

Abstract

The paper assumes that foreign language learners often make errors at the lexical level, i.e. produce word combinations not used in the target language, such as *einen Vertrag <binden>* instead of the correct *einen Vertrag schließen*. This type of word combination is called 'collocation', a 'reliable' source of error in every-day teaching practice. Out of the possible – abstract, concrete and cognitive – approaches to collocations the concrete level is employed here. A collocation is defined as a fixed but non-idiomatic combination. It is placed between free word combinations and idioms with fuzzy boundaries. A more precise definition is that a collocation is a compositional lexical group the two components of which are in determining relationship. In order to explain frequent collocational errors in the utterances of foreign language learners, collocations in German are compared with their equivalents in Hungarian. The three types of complete, partial or absent equivalence identified in contrastive phraseology are the starting point for analysis. They are further subdivided in a five-tier model and illustrated by examples.

1. Problémafelvetés

Ha nyelvtanulók idegen nyelven fogalmazzák meg gondolataikat, akkor abban természetesen lehetnek, többnyire lesznek is, hibák. Ezek a hibák különböző nyelvi szintekhez köthetők. A németet idegen nyelvként tanulók olyan botlásai, mint pl. az *einen Vertrag <binden>*¹ (*≈ einen Vertrag schließen*), *in die nächste Klasse <trennen>* (*≈ in die nächste Klasse aufsteigen / versetzt werden*), *sich die Zähne <waschen>* (*≈ sich die Zähne putzen*), *den Bus <verspäten>* (*≈ den Bus verpassen*), *ein Gesetz <machen>* (*≈ ein Gesetz verabschieden*) szókapcsolatok lexikai szintű hibáknak minősülnek. Ezekben a példákban ugyanis a tanulók a célnyelvben nem használatos szókapcsolatokat hoztak létre.

A német mint idegen nyelv, ill. mint nemzetiségi nyelv tanítása során azt tapasztaltam, hogy a fentiekhez hasonló hibákat nemcsak kezdő, hanem haladó szintű tanulók is halmozottan elkövetnek. Kezdő tanulók esetében ezt még tulajdonképpen a

¹ A hibák jelölésében a nyelvészetben szokásos * helyett a hibaelemzésekkel foglalkozó tanulmányokban egyre gyakrabban látható csúcsos zárójelek használatát követem.

nyelvtanulás természetes velejárójaként könyvelhetjük el. Viszont még magasabb nyelvi szintre eljutott tanulók is, akik például morfoszintaktikai hibákat már alig követnek el, igen gyakran vétének a nyelvi normák ellen azzal, ahogyan szókapcsolatokat alkotnak. Többnyire olyan szókapcsolatokról van szó, amelyeket a nyelvészet és az idegennyelv-oktatás didaktikája „kollokáció”-nak nevez, és amellyel a mindennapi tanítási gyakorlatban mint „megbízható” hibaforrással szembesülünk, hiszen előfordulásukra bizton számíthatunk.

Milyen sajátosságos nehézségeket rejt magában a kollokációk használata? Miért olyan gyakori hibaforrás? Milyen alkotóelemekből állnak a kollokációk?

2. A kollokáció fogalma

A kollokációt mint nyelvi jelenséget három megközelítésben, absztrakt, konkrét és kognitív szinten tárgyalhatjuk.

Absztrakt szinten a kiindulópont a terminust megalkotó FIRTH (1957), aki kollokáción az együtt előforduló elemeket érti. Követői továbbfejlesztették ezt az értelmezést, és felismerték, hogy a kollokáció a szövegkohézió egyik eszköze. FIRTH módszerét számítógépes korpuszelemzésekben is használják (LEHR 1996, REMÉNYI 2003). Hasonló nyelvi jelenségeket megnevező fogalmak még a „lényegi jelentéskapcsolatok“ (*wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*) (PORZIG 1973), a „lexikai szolidaritások“ (*lexikalische Solidaritäten*) (COSERIU 1967) és a szemantikai valencia (LEISI 1971).

A konkrét nyelvi szint a kollokációkat mint entitásokat jeleníti meg. Szűkebb vagy tágabb értelmezésű frazeológiai felfogásban a kollokáció a szabad szókapcsolatok és a frazeologizmusok között elhelyezkedő, önálló kategória, ill. a frazeologizmusok egyik típusa (BURGER 1998).

A vizsgált nyelvi jelenség kognitív megközelítése a kollokációt a mentális lexikonban a szóhoz hasonlóan tárolt egységként értelmezi (SCHÖNEFELD 2001).

Mindhárom értelmezésnek egyaránt helye van az idegennyelv-oktatásban. A szóban forgó jelenség azonban annyira összetett, hogy a jelen írásban egyféle megközelítésre kell szorítkoznom. Így a konkrét nyelvi szintet, azaz a kollokációkat mint lexikai csoportosulásokat állítom e tanulmány középpontjába. Mivel a kollokáció mint frazeológiai egység is többféleképpen értelmezhető, szükséges egy munka-definíció kialakítása és lényegének kifejtése. A kollokációt tehát a következőképpen definiálom:

A kollokáció olyan kompozicionális lexikai csoportosulás, melynek két alkotó-eleme között determináló kapcsolat áll fenn.

Az elemek közötti determináló kapcsolat tágabb értelemben vett kollokációk esetén formai szinten lép fel, míg szűkebb értelemben vett kollokációk esetén szemantikai meghatározottságot jelent. A kollokáció tagjait HAUSMANN (1984) nyomán bázisnak és kollokatornak nevezzük.

A tágabb értelemben (*sensu lato*) kollokációnak tekintett szókapcsolatok össz-jelentését ($F(B_{sl})$) a következő képlettel formalizálhatjuk:

$$F(B_{sl}) = F(B_1) + F(B_2),$$

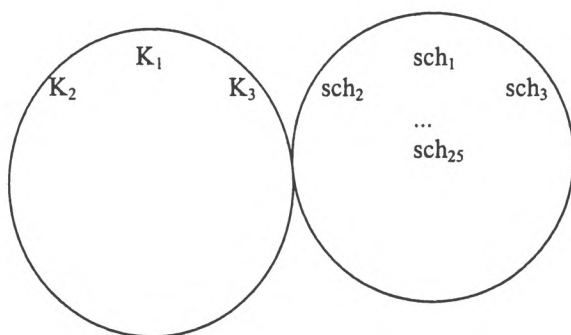
ahol B_1 és B_2 az egyes alkotóelemek.

Az egyenlet a kollokáció szűkebb értelmezésében (*sensu stricto*) a következőre módosul:

$$F(B_{ss}) = F(B_1) + F(B_2(B_1))$$

A szűkebb értelemben vett kollokáció összjelentése tehát nem egyszerűen az elemek jelentésének összege, hanem az elemek egymástól függő jelentéséből tevődik össze.

A bázis és a kollokátor találkozásokor az elemek egy közös szimbiotikus jelentést hoznak létre. Ezt egy konkrét példán – *éles kritika* (*scharfe Kritik*) – a következő modellel szemléltethetjük:

K_xsch_y = kollokáció

Konkrét szókapcsolatok kollokációhoz való tartozását nem tudjuk minden esetben két diszkrét érték $\{0;1\}$ megadásával jellemezni (0 jelenti a hozzá nem tartozást és 1 a hozzátartozást), mert a határok egyrészt a szabad szókapcsolatok, másrészt az idiómák irányában elmosódtak. Így egyes szókapcsolatok kollokációkhoz sorolását a „fuzzy sets” („lágú halmazok”) segítségével leginkább a $[0,1]$ intervallum egy értékével jellemezhetjük.

A kollokációk definiálását kövesse kontrasztív vizsgálatuk!

3. Német kollokációk összevetése magyar megfelelőikkel

Abból a célból, hogy magyarázatot találjunk az idegennyelv-tanulók megnyilvánulásaiban megfigyelhető gyakori kollokációs hibákra, vessünk össze egyes német kollokációkat magyar megfelelőikkel! Két nyelv jelenségeinek összehasonlítása nem problémamentes, hiszen az összevetés irányán túl – ez a jelen modellben: német-magyar – több szempontot is figyelembe kell venni. Elsősorban a nyelvi szintet kell meghatározni, ami itt most azt jelenti, hogy kötött, de nem idiomatikus lexikai egységek a főszereplők.

Az összehasonlítás célnyelvi-anyanyelvi iránya² mellett szól, hogy a tanulók a nyelvelsajátítás során célnyelvi szövegekkel, megnyilvánulásokkal szembesülnek, mielőtt maguk is diskurzusokat³ hoznának létre. Hiszen az idegennyelv-tanulás nagyrészt célnyelvi inputok befogadásán és feldolgozásán alapszik.

Miután az összevetés irányát és tárgyát meghatároztuk, a továbbiakban el kell dönteni, hogy a lexikai egységek formáját vagy tartalmát helyezzük-e előtérbe, ill. ezeket hogyan kombináljuk egymással. Az összevetéshez egyrészt német-magyar kontrasztív tanulmányokat⁴ vettem figyelembe. Mivel azonban kollokációkra vonatkozóan nem ismerek német-magyar összehasonlító írásokat, a kontrasztív frazeológiában használatos módszereket alkalmazom (HESSKY 1987, FÖLDES 1996, SZÉKELY 2001). Másrészt pedig segítséget nyújthatnak az összevetéshez a németet további nyelvekkel összehasonlító frazeológiai munkák. Így például a németben használatos idiómákat és oroszbeli megfelelőiket vizsgálja DOBROVOL'SKIJ (1994). KORHONEN (1995) a német, az angol és a finn nyelvben tanulmányozt igéket tartalmazó idiómákat, KROMANN (1995) pedig német és dán kollokációkat hasonlít össze a labdarúgás témaköréből, és szómezők nyelvpáronkénti empirikus összevetésére biztat. Német-spanyol relációban pedig PEÑA-t (1994) kell megemlíteni, aki monográfiát írt főnév-ige struktúrájú szókapcsolatokról. Modelljébe a szabad szókapcsolatok mellett a kollokációkat is belefoglalja. Német-portugál lexikográfiai megközelítésben olvashatunk a kollokációkról PÖLL (1996) könyvében.

4. Német-magyar kontrasztív kollokációsmodell

A felsorolt, a németet más nyelvekkel összevető tanulmányokat közvetlenül nem tudtam felhasználni egy kontrasztív német-magyar kollokációs modell kialakításában, hiszen ezek egyrészt a teljes frazeológiát lefedik, a szabad szókapcsolatoktól az idiómákig, másrészt pedig a kollokáció fogalmát FIRTH-i értelemben – együtt előforduló szavak – használják.

² Egy következő tanulmányban kidolgozandó az anyanyelvi-célnyelvi reláció, mivel ez ugyanolyan releváns az idegennyelv-tanulásban, és mert az egyirányú összehasonlítás nem fordítható meg, azaz nem reverzibilis (HESSKY 1987: 50).

³ A diskurzus fogalmát a szöveg szinonimájaként használva.

⁴ Német-magyar kontrasztív tanulmányokról nyújt áttekintést BRADR SZABÓ 2001.

A következő kontrasztív modellben (1. ábra) a kollokációkat frazeológiai egységként értelmezem, és a kollokációk formáját, szófaji struktúráját helyezem előtérbe. (A modell részletesebb kifejtését l. REDER 2002.) A kontrasztív frazeológiában szokásos három típusból, azaz teljes, részleges és hiányzó ekvivalenciából lehet kiindulni. Ez a három ekvivalenciatípus nem a modell első, hanem első és második szintjén jelenik meg, mert bináris felosztásra törekedtem.

1) Hiányzó ekvivalencia

Ha német kollokációkat összevetjük magyar megfelelőikkel, akkor a hiányzó ekvivalencia típusához (1. ábra 1.) jutunk, amennyiben egy német kollokációnak magyar megfelelője nem kollokáció, hanem szabad szókapcsolat vagy egyszavas lexikai egység. Az előbbi esetben a szókapcsolatokat a „eltérő kötöttségű” csoportba (1. ábra 1.2.) sorolhatjuk, amelyet a következő példák szemléltetnek: *sich die Zähne putzen* ≈ fogat mos; *Bier brauen* ≈ sört főz.

Ha a német kollokációnak a magyarban egyetlen szó felel meg, „polilexikalitásbeli különbségekről” (1. ábra 1.2.) beszélhetünk. A német kollokáció egyszavas magyar megfelelője lehet egyszerű, képzett vagy összetett szó, amint azt a következő példák mutatják:

eine Nummer wählen ≈ tárcsázik; (*jdm*) *Gesellschaft leisten* ≈ csatlakozik (vkihez); (*mit jdm*) *Schluß machen* ≈ szakít (vkivel); (*jdn*) *zum Lachen bringen* ≈ megnevettett (vkit); (*etwas*) *macht (einem) Spaß* ≈ szórakoztat (vkit vmi); *sich Sorgen machen* ≈ aggódik; *außer Atem geraten* ≈ kifulladás; *im Sterben liegen* ≈ haldoklik; *Klavier spielen* ≈ zongorázik; *Pfeife rauchen* ≈ pipázik; *Sport treiben* ≈ sportol; *die Zähne fletschen* ≈ vicсорit; *die Oberhand gewinnen* ≈ felülkerekedik; *Buch führen* ≈ könyvel; *Angst haben* ≈ fél; *jdm (D) Angst machen* ≈ megfélemlít vkit (A); *Unterricht geben / erteilen* ≈ oktat, *sich Mühe geben* ≈ igyekszik; *falsche Bescheidenheit* ≈ álszerénység; *falsche Zähne* ≈ műfogak; *schweres Leid* ≈ kín; (*etwas*) *bitter nötig (haben)* ≈ (vmi) létfontosságú.

Ez a típus igen gyakori, mivel a magyarra jellemző inkorporáló tulajdonságokat (SZÜCS 1999: 84-87) mutatja.

2) Meglévő ekvivalencia

A „hiányzó ekvivalencia” komplementer csoportja a „meglévő ekvivalencia” (1. ábra 2.). Meglévő ekvivalenciáról akkor beszélhetünk, ha a német kollokáció ugyanolyan szófaji struktúrájú, mint magyar ekvivalense. Ezen belül az ekvivalencia foka szerint megkülönböztethetünk teljes és részleges ekvivalenciatípusokat.

2.1. Teljes ekvivalencia

A teljes ekvivalencia (1. ábra 3.) esete áll fenn, ha egy német kollokáció és magyar megfelelője mind formailag, mind szemantikailag azonos, a bázisok és a kollokátorok is egymás ekvivalensei. Mindkét nyelvben ugyanazt a megnevezési funkciót látják el, valamint azonos a jelentéstartalmuk és a stílusértékük is. Ebbe a csoportba sorolhatók például a következő kollokációk:

Bienen summen ≈ méhek zümmögnek; *Vorfahrt geben* ≈ elsőbbséget ad; *das Schiff läuft aus* ≈ kifut a hajó;

günstige Gelegenheit ≈ kedvező alkalom; *scharfer Gegensatz* ≈ éles ellentét; *scharf sehen* ≈ élesen lát; *bitter bereuen* ≈ keservesen megbán; *stark umstritten* ≈ erősen vitatott;

ein selten häßlicher (Hund) ≈ egy ritka ronda (kutya);

eine Tafel Schokolade ≈ egy tábla csokoládé; *eine Prise Salz* ≈ egy csipet só.

2.2. Részleges ekvivalencia

A részleges ekvivalencia típusába sorolhatók azok a kollokációk, amelyekre nem teljesül, hogy formailag és szemantikailag is ekvivalensek lennének, hanem csak az egyik a két követelmény közül, azaz vagy formailag, vagy szemantikailag azonosak a két nyelvben. Ennek alapján tovább bonthatjuk ezt az ekvivalenciaosztályt a következő két csoportra: „tartalmi ekvivalencia nélküli formai ekvivalencia” (1. ábra 2.2.1.) és „formai ekvivalencia nélküli tartalmi ekvivalencia” (1. ábra 2.2.2.).

2.2.1. Tartalmi ekvivalencia nélküli formai ekvivalencia

Az előző szakaszban kettéosztott részlegesen ekvivalens kollokációtípusok közül azok esetében beszélhetünk tartalmi ekvivalencia nélküli formai ekvivalenciáról (1. ábra 2.2.1.), amelyekben a kollokációk összetevői, azaz mind a bázisok, mind pedig a kollokátorok egymásnak kölcsönösen megfelelői, a kollokációk mint lexikai egységek a két nyelvben szemantikailag mégis eltérnek egymástól. A szemantikai különbségektől függően további két típust állapíthatunk meg, mégpedig a tágabb értelemben vett „hamis barátokat” (1. ábra 2.2.1.1.) és a regiszterkülönbségeket (1. ábra 2.2.1.2.) felmutató kollokációpárokat.

2.2.1.1. „Hamis barátok”

A „hamis barátokat” a kontrasztív nyelvészeti irodalomban azoknak a kétnyelvbeli lexikai egységpároknak a megnevezésére használják, amelyek formai hasonlóságuk és etimológiai közösségük ellenére jelentésükben eltérnek egymástól. A „hamis barátok” különböző nyelvi szinten jelentkezhetnek. Így lehetnek szuffixumok, mint pl. a magyarban használt *-ista* megfelelője a németben nem mindig *-ist*, azaz az *alkoholista* nem **Alkoholist*, hanem *der Alkoholiker*. A szószintű hamis barátokat példázza a *demonstrátor*, ami csak formailag azonos a *der Demonstrator* főnévvel, je-

lentésük azonban jelentősen eltér. A magyarban ugyanis a *demonstrator* egyik jelentése olyan egyetemi hallgatót foglal magába, aki tanulmányaival párhuzamosan munkatársként dolgozik a szakjának megfelelő tanszéken. A németben egy motivált derivátumra (nomen agentis) korlátozódik a jelentése: tehát olyan személyt jelöl, aki valamit bemutat, demonstrál. „Hamis barátokra” természetesen a kollokációk körében is lelhetünk. A *solide Kenntnisse* esetében például a *solide* melléknév ekvivalens a szoliddal és a *Kenntnisse* megfelelője az ismeretek, mégis a *solide Kenntnisse* nem azonos a *szolid ismeretekkel*, hanem éppen ellenkezőleg: *alapos tudást* jelent.

A „hamis barátok” fogalmát itt tágabban értelmezzük: kiterjesztjük azokra a kollokációkra is, amelyekre teljesül a kétnyelvbeli formai ekvivalencia, de az etimológiai azonosságot nem soroljuk a szükséges feltételek közé. A formai ekvivalencián a bázisok és a kollokátorok páronkénti megfelelését értjük, ami viszont nem a szokásos tartalmi ekvivalenciát vonja maga után, hanem – a várakozásokkal szemben – jelentésbeli eltérésbe torkollik. Ilyen pl. az *ein Manko haben*, mivel nem azt jelenti, hogy mankója van, hanem azt, hogy *hiányossága van*, hiszen a németben a *das Manko* a latinból származó *mancus* (‘nem teljes’) jelentéssel bír.

Hasonló a helyzet a *Geld aufnehmen* kollokáció esetén is. Ennek ugyanis szó szerinti megfelelője a *pénzt vesz fel*, viszont fordítása *kölcsönt vesz fel*. A *pénzt vesz fel*-nek pedig a *Geld abheben* az ekvivalense.

2.2.1.2. Regiszterkülönbségek

A fenti példákban ugyan azt láthattuk, hogy a formai ekvivalencia nem von maga után automatikusan tartalmi ekvivalenciát, ez mégis inkább kivételes, nem túl gyakori jelenség. A formai ekvivalenciával együttjáró teljes tartalmi ekvivalenciát ezenkívül esetenként módosítja, ha a kollokációk nyelvenként eltérő regiszterbe tartoznak. Így pl. a *Buch aufschlagen* szó szerinti megfelelője látszólag a *felüti a könyvet*. A teljes ekvivalenciát azonban beárnyékolja, hogy a némettel szemben a magyarban ez a szókapcsolat emelkedett stílusértékű. Hasonló regiszterkülönbség állapítható meg – ellenkező értelemben – a következő példában: a *sich eine Krankheit zuziehen* köznyelvi kollokáció, magyar megfelelője, az *összeszed egy betegséget* viszont beszélt nyelvi változat.

2.2.2. Formai ekvivalencia nélküli tartalmi ekvivalencia

A részleges ekvivalencia egy további típusába tartoznak azok a kollokációpárok, amelyek szemantikailag a két nyelvben ekvivalensek, de formájukban különböznek. Újabb két csoportot képezhetünk aszerint, hogy az eltérések a teljes kollokátort érintik-e, azaz szószintűek (1. ábra 2.2.2.1.), vagy szószint alattiak (1. ábra 2.2.2.2.).

2.2.2.1. Szószintű különbségek

A szószintű különbségekről akkor beszélhetünk, ha a kollokátorok a két nyelvben csak kollokáción belül ekvivalensek, szabad szókapcsolatokban azonban nem megfelelői egymásnak. Erre példa a *leicht bewölkt* $\approx$ *kissé felhős* kollokációpár, ahol a

bewölkt ekvivalens a *felhőssel*, de a két kollokátor, a *leicht* és a *kissé* csak kollokációs funkciójukban felelnek meg egymásnak.

Német-magyar relációban ez igen gyakori típus. Néhány további példa:

Sprachen beherrschen ≈ *nyelveket beszél*; (*ganz*) *schön dick* ≈ *jó kövér*; *zwangloses Gespräch* ≈ *kötetlen beszélgetés*; (*jdn*) *in Gefahr bringen* ≈ *veszélybe sodor (vkit)*, *dunkles Bier* ≈ *barna sör*; *in Schulden stecken* ≈ *elmerül az adósságban*; *in Wettbewerb treten* ≈ *versenyre kel / versenybe száll*; *ein Thema ansprechen* ≈ *egy témát érint*;

Widerstand leisten ≈ *ellenállást tanúsít*; *eine Entscheidung treffen* ≈ *döntést hoz*;

eine Diskussion führen ≈ *vitát folytat*; (*das kann man*) *wohl sagen* ≈ *bátran mondhatjuk*.

2.2.2.2. Szószint alatti különbségek

A kollokátorok egymástól való eltérése nem minden esetben érinti a teljes kollokációt, hanem lehet szószint alatti is, mint amikor pl. csak az igekötők térnek el egymástól, vagy morfoszintaktikai különbségek fedezhetők fel.

2.2.2.2.1. Igekötő-eltérések

Az igekötő-eltérések kategóriájára az a jellemző, hogy a bázisok és a kollokátorok igetővei pároként ugyan megfelelnek egymásnak, de az igekötők nem, ahogy ezt a *Geld anlegen* ≈ *pénzt fektet be* szemlélteti. A bázisok és a kollokátorok páronkénti összevetése a két nyelvben azt mutatja, a bázisok ekvivalensek, azaz *Geld* ≈ *pénzt*, a kollokátorok igetővei is azok, hiszen *legen* ≈ *fektet*, de az *an-* igekötőnek nem a magyar *be-* a prototipikus ekvivalense. Hasonlóan belátható, hogy a következő kollokációk is ide tartoznak:

Interesse wecken ≈ *érdeklődést felkelt*; *eine Frage stellen* ≈ *kérdést feltesz*; *Schlußfolgerungen ziehen* ≈ *következtetéseket levon*; *das Gesetz brechen* ≈ *megszegi a törvényt*;

Druck ausüben ≈ *nyomást gyakorol*; *ein Kind erwarten* ≈ *gyermeket vár*; *Anklage erheben* ≈ *vádat emel*;

den Hörer auflegen ≈ *leteszi a kagylót*; *den Garten umgraben* ≈ *felássza a kertet*; *die Vokabeln abfragen* ≈ *kikérdezi a szavakat*; *tot umfallen* ≈ *holtan esik össze*.

2.2.2.2.2. Morfoszintaktikai különbségek

A szószint alatti különbségek azonban természetesen nem korlátozódnak az igekötőkre, hanem egyéb morfológiai eltérésekben is jelentkezhetnek. Így a részleges ekvivalencia típusán belül egy újabb csoporthoz jutunk. Egy-egy esetben akár többféle morfológiai eltérést is találhatunk, amikor német kollokációkat magyar megfelelőikkel vetünk össze. Ez jellemzi például a *sich eine Meinung bilden* ≈ *véleményt*

alkot kollokációpárost is. Mint látjuk, a különbség a reflexivitásban és a névelőhasználatban rejlik.

Ha tehát a morfoszintaktikai különbségeket vesszük alapul, számos további alcsoportot alakíthatunk ki. Nézzünk kettőt ezek közül! Egy ilyen szubtípust alkotnak azok a kollokációk, amelyek a két nyelvben a névelőben térnek el egymástól, mint azt a következő példák szemléltetik: *eine Zeitschrift beziehen* $\approx$ újságot járát; *eine Prüfung bestehen* $\approx$ vizsgát letesz; *ein Gesetz verabschieden* $\approx$ törvényt hoz; *einen Krieg führen* $\approx$ háborút folytat.

Egy másik típus kollokációrai a két nyelvben különböző vonzatokkal járnak, mint pl.: *die Schule schwänzen* $\approx$ lóg az iskolából; *zu einem Ergebnis kommen* $\approx$ eredményre jut.

Ezek és a további morfoszintaktikai különbségek a megfelelő kollokációpárookban azonban nem elsősorban abból fakadnak, hogy az egyes szavak bázisként vagy kollokátorként funkcionálnak, hanem alapvető nyelvstrukturális különbségeket tükröznek, amelyek mind kollokációösszetevőként, mind pedig szabad szókapcsolatokban jellemzők. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a kollokációk morfoszintaktikai összehasonlító elemzése nem vet fel olyan új kérdéseket, amelyek eltérnének a kontrasztív morfológiában⁵ vizsgáltaktól.

5. Összegzés

Mint azt a fenti modell és egyes típusait illusztráló példák mutatják, a német kollokációk magyar megfelelői lehetnek szintén kollokációk vagy szabad szókapcsolatok, sőt egyszavas lexikai egységek is. Az idegennyelv-tanuló szemszögéből kedvezőnek ítéltető kollokáció-kollokáció megfelelésből sem lehet azonban automatikusan az összetevők páronkénti ekvivalenciájára következtetni. Azaz nem tudható teljes bizonyossággal, hogy a bázisok és a kollokátorok is azonosak-e a két nyelvben.

Nagyon valószínű, hogy ezek a tények váltják ki a bevezetőben említett hibás kollokációkat is, és magyarázzák még számos egyéb, a tanulói megnyilatkozásokban előforduló, de a célnyelvben nem használatos szókapcsolat létrejöttét. A német és a magyar nyelv közötti kollokációs szintű *különbségek* ugyanis esetenként *szembe-tűnőek* ($\approx$ *Unterschiede fallen ins Auge*), akár pedig *tetemesek* ($\approx$ *gewaltiger Unterschied*) is lehetnek. Reméljük, azonban, hogy a kollokációk tematizálása hozzájárul ahhoz, hogy ne képezzenek áthidalhatatlan akadályt ($\approx$ *unüberwindbare Hindernisse*) a nyelvelsajátítás amúgy is rögös útján ($\approx$ *steiniger Weg*).

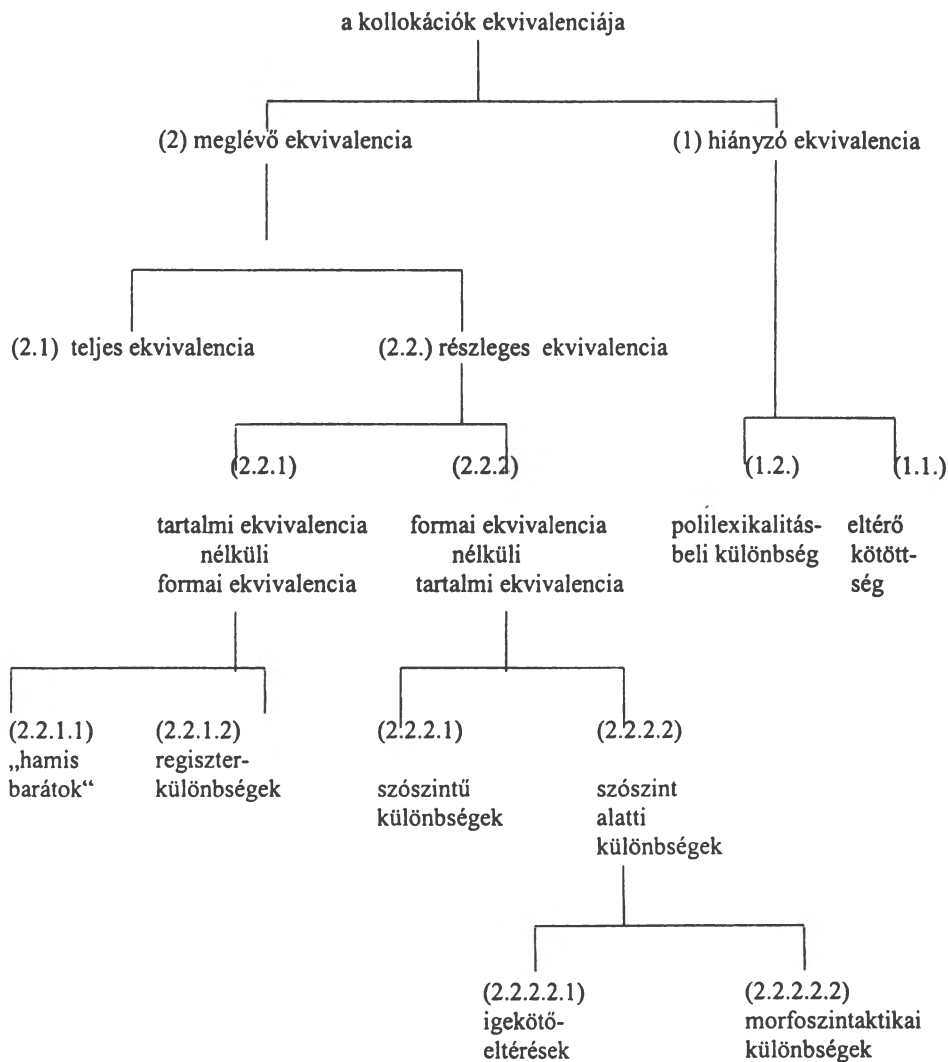
⁵ Német-magyar relációban pl. a reflexív igék és a névelőhasználat sajátosságait taglalja CANISIUS (1998) és SZÜCS (1999). A valenciakülönbségek vizsgálatáról pedig BASSOLÁNÁL (2003) olvashatunk.

IRODALOMJEGYZÉK

- BASSOLA P. (szerk.) (2003): *Német-magyar főnévi valenciaszótár. Deutsch-ungarisches Wörterbuch zur Substantivvalenz*. Szeged: Grimm
- BRDAR SZABÓ R. (2001): *Kontrastive Analysen Deutsch-Ungarisch: eine Übersicht*. – In: HELBIG, G. és GÖTZE, L. et. al.: *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. Berlin: de Gruyter. 422-428.
- BURGER, H. (1998): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Schmidt
- CANISIUS, P. (1998): *Kedves Hallgatóink! Possessivpronomina im Deutschen und Possessivsuffixe im Ungarischen*. – In: CANISIUS, P. és RÖSSLER, P.: *Studien zur Germanistik. Fünfter Jahrgang*. Pécs: Janus-Pannonius-Universität. 9-42.
- DOBROVOL'SKIJ, D. (1994): *Thesaurus deutscher Idiome*. – In: SANDIG, B. (Hg.): *Europhras 92. Tendenzen der Phraseologieforschung*. Bochum: Brockmeyer. 35-67.
- COSERIU, E. (1967): *Lexikalische Solidaritäten*. – In: *Poetica* 1. pp. 293-303.
- FIRTH, J. R. (1957): *Papers in Linguistics 1934-1951*. London: Oxford University Press
- FÖLDES, Cs. (1996): *Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge*. Heidelberg. Groos. (= Deutsch im Kontrast Band 15)
- HAUSMANN, F. J. (1984): *Wortschatzlernen ist Kollokationslernen*. – In: *Praxis des neusprachlichen Unterrichts*. 31. pp. 395-406.
- HESSKY, R. (1987) *Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch → ungarisch*. Tübingen: Niemeyer
- KORHONEN, J. und B. (1995): *Phraseologische Äquivalenz und Differenz am Beispiel deutscher, englischer und finnischer Verbidiome*. – In: KROMANN, H. P. und KJAER, A. L. (Hg.): *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 67-87.
- KROMANN, H. P. (1995): *Von den Möglichkeiten einer kontrastiven Optik und Mikroskopie in der Lexikologie*. – In: KROMANN, H. P. und KJAER, A. L. (Hg.): *Von der Allgegenwart der Lexikologie. Kontrastive Lexikologie als Vorstufe zur zweisprachigen Lexikographie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 114-126.
- LEHR, A. (1996): *Kollokationen und maschinenlesbare Korpora: ein operationelles Analysemodell zum Aufbau lexikalischer Netze*. Tübingen: Niemeyer
- LEISI, E. (1971⁴): *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen*. Heidelberg: UTB 95.
- PEÑA, J. I. (1994): *Substantiv – Verb – Kollokationen. Kontrastive Untersuchungen Deutsch–Spanisch*. Frankfurt: Lang
- PORZIG, W. (1973): *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen*. – In: *Wortfeldforschung*. (Hrsg. L. SCHMIDT). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 78-103. (zuerst in: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 58, Halle 1934)

- PÖLL, B. (1996): *Portugiesische Kollokationen im Wörterbuch: ein Beitrag zur Lexikographie und Metalexikographie*. Bonn: Romanistischer Verlag
- REMÉNYI A. Á. (2003): *Kollokációk korpuszalapú vizsgálata*. Kézirat.
- REDER A. (2002): *Kollokationen in der Wortschatzarbeit*. Pécs: Ph.D. Dissertation.
- SCHÖNEFELD, D. (2001): *Where Lexicon and Syntax meet*. Berlin: de Gruyter
- SZÉKELY, G. (2001): *A lexikai fokozás*. Budapest: Scholastica
- SZÜCS, T. (1999): *Magyar-német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Melléklet

1. ábra A kollokációk kontrasztív modellje

TANÍTHATÓ-E A NYELVTANI NEM?

(A nyelvtani nem mint hibalehetőség a második nyelv elsajátításban)

STANITZ KÁROLY

Jászberény

Szinte már közhely az idegen nyelvet tanulók és tanítók körében, hogy azoknál a nyelveknél, amelyek rendelkeznek nyelvtani nemmel (genus-szal), az egyik legnehezebben megszüntethető (talán soha meg nem szüntethető) hibalehetőség ehhez a jelenséghez kapcsolódik. Ennek oka az, hogy a szabályalkotás általában rendkívül bonyolult, esetenként lehetetlen, a tökéletes elsajátítás gyakorlatilag nem létezik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvtani nemhez kapcsolódó megkülönböztetés és az egyeztetés nagyon jó nyelvtudással rendelkezőknél is problémát okoz. A problémát részben az okozhatja, hogy a nyelvtani nem aránylag kis szerepet játszik a jelentés megkülönböztetésében. Ennek az lehet a következménye, hogy az idegen nyelvet tanulók nem tulajdonítanak jelentőséget a nyelvtani nemnek, és így csak késve, vagy egyáltalán nem sajátítják el a megfelelő genusrendszert és egyeztetési folyamatokat.

Tekintettel arra, hogy a nyelvtani nem mint grammatikai kategória a főnévhez kapcsolódik, érdemes megvizsgálni, milyen jellemzői vannak a főnévnek a szófaji meghatározás alapján. Ezek a lehetséges kategóriák az indoeurópai nyelveknél a szám, az eset és a nem.

A *szám*, amelyet minden indoeurópai nyelv megkülönböztet, tulajdonképpen morfoszemantikai kategória, mivel az egyes és többes szám alaktani jegyekben jelenik meg, azonban nem egyszerű viszonyt (mennyiségi) közvetít, hanem – esetenként változó mértékben – jelentéstöbbletet is: ezt bizonyítják a csak egyes vagy csak többes számmal rendelkező főnevek, a szuppletív formák (*человек – люди*), ezt bizonyítja az a tény, hogy sok esetben egy-egy szó többes száma szinte szinonimaként helyettesíthető más szóval (*fák – erdő*), az egyes és többes szám használatával kapcsolatos nyelvenként eltérő gyakorlat, és – ha első pillantásra nem idetartozónak tűnik is – a főnevet helyettesítő személyes névmás is, ahol teljesen nyilvánvaló az egyes és többes szám tartalmi eltérése (hasonlóképpen a fajfogalmak többes számához, ahol pl. a *könyvek* a legritkább esetben jelenti ugyanannak a könyvnek több példányát).

Az *eset* azokban az indoeurópai nyelvekben, amelyek rendelkeznek vele (ezt a kategóriát az indoeurópai nyelvek közül csak a szláv nyelvek – a bolgár kivételével –, az archaikusnak számító germán nyelvek, az újlatin nyelvek közül a román őrizte meg), egyértelműen szintaktikai-szintagmatikai kategória, mivel feladata az egyes

mondatrészek funkcióinak, összetartozásának jelölése. Az eset a mondat keretein kívül, esetenként a szintagmán kívül, értelmét veszti. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy a román nyelvek többségénél és a germán nyelvek egy részénél az analitikus szemlélet erősödése következtében veszített jelentőségéből, és lényegében a szám jelölésére redukálódott.

A gazdag esetrendszerrel rendelkező nyelveknél a helyzet nem ilyen egyértelmű, de ha figyelembe vesszük pl. az orosz nyelv egyes ragozási csoportjain belül, még inkább ezek között jelentkező szinkretizmust (a lehetséges végződések száma jóval kisebb, mint az eseteké), akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a helyzet itt is ugyanaz, csupán a hangsúly áttevődik a szintaxisról a szintagmatikára.

Ezek után lássuk, mi a helyzet a *nyelvtani nemmel*?

Ezt a kategóriát úgy szokás meghatározni, hogy a főnév belső tulajdonsága. Ha ez igaz, akkor joggal várhatjuk, hogy ez a tulajdonság minden esetben, a főnév bármely formájában egyértelműen megnyilvánuljon. Hogy ez nem így van, azt már egy rövid vizsgálódás is bizonyíthatja. Mondhatnánk, hogy erre nincs is szükség, elég, ha az anyanyelvi beszélő tudatában az egyes főnevekhez a megfelelő genusfogalom kapcsolódik. Ez igaz, ennek a fogalomnak azonban az anyanyelvi beszélő tudatában ki kell alakulnia. Fontos információkat remélhetünk azoknak a vizsgálatoknak az eredményeiből, amelyek megpróbálják nyomon követni a nyelvtani nemmel kapcsolatos stratégiák kialakulásának, a nyelvtani nem kezelésének folyamatát a különböző életkorokban. Ezek a stratégiák alapvetően két jelenségre vonatkoznak: az egyik a főneveknek az egyes *genuscsoportokhoz való rendelése*, a másik az *egyeztetés*.

A nem kategória elsajátításának vizsgálata anyanyelvi beszélőknél azért is fontos, mert feltételezhető, hogy az idegen nyelvben a nyelvet tanulók hasonló utat tesznek meg a nyelvtani nem használatával kapcsolatosan, mint az anyanyelvüket elsajátító gyermekek, így tehát az anyanyelv elsajátításának vizsgálatával az idegen nyelv elsajátításról is ismereteket szerezhetünk.

Az alábbiakban azt nézzük meg, mit tudunk két nyelv esetében (francia és holland) arról, hogyan sajátítják el a gyerekek a nyelvtani nemmel kapcsolatos ismereteket és készségeket.

CLARK 1985-ben megjelent tanulmányában azt állítja, hogy a francia gyerekek három éves korukra érik el azt a stádiumot, hogy biztonsággal kezelik a főnevek nyelvtani nemét. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy ezt megelőzően van egy olyan szakasz, amikor a gyerekek a határozott névelőnek egy általánosított formáját (*default*) használják. CLARK szerint az újlatin nyelvekben ebben a szakaszban ez az általánosított forma rendszerint a névelő nőnemű alakja. A kiválasztás alapja valószínűleg a fontosság, a gyakoriság és a determinánsok határozottságának foka.

CARROLL 1989-es tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a francia gyerekek a határozott névelőt a főnév részének tekintik. Amikor azonban azt tapasztalják, hogy a névelő és a főnév közé más szó is kerülhet, képessé válnak arra, hogy

szétválasszák a főnév és a determináns jelentését. Ez arra készteti a gyerekeket, hogy rájöjjenek, a névelő különálló szó. Ennek a jelenségnek a későbbiekben következményei vannak. CARROLL szerint a fejlődési folyamatnak ez a mozzanata magyarázza azokat az eseteket, amikor a gyerekek helyesen választják meg a névelőt (a főnévvel együtt tanulta meg), ugyanakkor hibázik a megfelelő melléknévi alak megválasztásában (még nem sajátította el a szintaktikai egyeztetés szabályait).

GILLIS és DE HOUWER 1998-as tanulmánya szerint az újlatin nyelvekkel szemben a holland gyerekeknek hosszabb ideig tart elsajátítani a szintaktikai nem használatát. A kísérletek tanúsága szerint ugyanis három és fél éves korban még követnek el hibákat az egyeztetésben. Annak, hogy a holland gyerekeknek tovább tart elsajátítani a megkülönböztetést, több oka lehet. Az egyik az, hogy ellentmondó jelzéseket kapnak a főnévvel egyeztetett melléknévtől. Ilyen például az a jelenség, hogy a melléknév a "közös" (*de*) nemhez tartozó főnevek előtt *-e* végződést kap mind határozott, mind pedig határozatlan névelő után, a "semleges" nemhez (*het*) tartozó főnevek előtt azonban csak a határozott névelő után. Tovább bonyolítja a képet az, hogy többes számban mindkét nem esetében megkapja a melléknév az *-e* végződést, ráadásul itt csak egy határozott névelő van, a *de*. További zavaró jelenség a gyermeknyelvben gyakran előforduló kicsinyítő képzős főnevek viselkedése, ezek ugyanis mind semlegesnek. Ha tehát egy gyerek megtanulta, hogy a *boek* 'könyv' szónak *de* a névelője, azt kell tapasztalnia, hogy egy másik szónak, amely ugyanarra a tárgyra utal, lehet más a névelője (*het boekje*). A holland gyerekek esetében is megfigyelték, hogy hajlamosak az általánosításra, a *de* névelős főnevek nagyobb száma miatt a genusfogalom kialakulásának folyamatában van egy olyan szakasz, amikor a gyerekek nem használják a *het* névelőt.

Bár csak szórványos bizonyítékaink vannak ezen a területen, úgy tűnik, mindkét nyelv esetében van az anyanyelv elsajátításának egy olyan szakasza, amikor a gyerekek általánosítanak, és összevont determinánst használnak minden nem jelölésére. A jelek szerint ez az összevont forma egy-egy nyelvnél azonos minden gyerek esetében. Amennyiben az említett nyelveket idegen nyelvként tanulók szintén használnak összevont determinánsokat, ez annak a jele, hogy ugyanazokon a fokozatokon mennek keresztül, mint az anyanyelvet elsajátítók a folyamat kezdeti szakaszában. A különbség az lehet, hogy ők megállnak a folyamat egy korai fokán, de az is lehet, hogy – ha elég hosszú ideig vannak célnyelvi környezetben – elsajátíthatják a megkülönböztetés és egyeztetés stratégiáját is.

A már kialakult stratégiákkal, tehát a felnőttek genuskezelésének folyamatával kevesebb kutatás foglalkozik, mint gyerekeknél tapasztalható jelenségekkel, ezek megállapításai azonban szintén felvetnek érdekes kérdéseket az idegennyelv-elsajátítás szempontjából.

VAN BERKUM, valamint COLÉ és SEGUI vizsgálataik során arra következtetésre jutottak, hogy a mentális lexikonhoz való hozzáférés során létezik egy posztlexikai szintaktikai egyeztetés is. A hozzáférés során ugyanis két folyamat játszódik le párhuzamosan: a kísérleti alanyok a szavakat lexikai szinten ismerik fel, de miközben

még a válaszadás folyamatában vannak, szintaktikai ellenőrzést végeznek abból a szempontból, hogy a determináns megfelel-e a főnév nemének. Ennek a jelenségnek az alapján azt feltételezhetjük az idegen nyelv elsajátításának folyamatára vonatkozóan, hogy az idegen nyelvet tanulók/beszélők nem jutnak el eddig a szintig, és nem képesek erre a szintaktikai ellenőrzésre (VAN BERKUM 1996, COLÉ. & SEGUI 1994).

Az első vizsgálatok egyikét, amely a genus szerepét vizsgálta az idegen nyelv tanulása során, TUCKER és társai végezték. E kutatás motivációját az adta, hogy TUCKER a francia nyelvet tanulva tapasztalta, milyen nehézséget jelentenek a nyelvtani nemmel kapcsolatos jelenségek. Miután elégedetlen volt a genusra vonatkozó korábbi kutatások eredményeivel, amelyek csupán néhány főnévi példára korlátozódtak, valamint csupán szegényes és helyenként hibás általánosítást tartalmaztak a végződések és a genus kapcsolatára vonatkozóan, elhatározta, hogy az 1962-es kiadású *Petit Larousse* szótár teljes korpuszát elemezni fogja. A kutatócsoport a vizsgálat eredményeképp azt állapította meg, hogy – a korábbi hiedelemmel ellentétben, amely szerint a főnévi végződések csupán megbízhatatlan jelzéseket adnak a genusra vonatkozóan – a végződések a nyelvtani nemmel "rendszerszerű és előre megjósolható módon járnak együtt" (TUCKER et al., 1977: 57). A későbbi kutatás azt mutatta, hogy az anyanyelvi francia beszélők (7-17 év között) reprodukálták ezeket az osztályozó jellemzőket olyankor, amikor ritka vagy nem létező főnevek nemét kellett megállapítaniuk, igazolva, hogy a főnévi végződések fontos szerepet játszanak a főnevek genus csoportba sorolásánál. A vizsgálat eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a főnevek nemének meghatározása egy aktív folyamat, amelynek során az anyanyelvi beszélők a főnév végződésére összpontosítanak, mint a nem jelzésének legvalószínűbb eszközére, majd visszafele haladva megállapítják, milyen szubkontextusba tartozik az adott végződés. Így például az olyan szavak esetében, mint a *maison* a francia beszélő előbb az *-on* végződésre koncentrál, aminek alapján pl. a *son* a hímnemhez sorolható, majd visszafele haladva azonosítja a nőnemű *-aison* végződést, és ennek alapján a szót a nőnemhez sorolja. Olyan esetekben, amikor a végződés egy ritkán előforduló alak volt, ugyanakkor létezett egy hasonló, gyakran előforduló más nemű kivétel, a kísérleti alanyok hajlamosak voltak a kivétel nemét azonosítani. Ez azt mutatja, hogy "a beszélő genushoz kapcsolódó készségei nyelvi tapasztalatainak mennyiségétől függenek" (TUCKER et al. 1977: 58).

A megfelelő genusrendszer elsajátításának és az egyeztetési folyamatoknak a kérdését a második/idegennyelv-elsajátítás jelenségeként több viszonylatban érdemes vizsgálni: külön az olyan eseteket, ahol a nyelvtani nemmel rendelkező nyelvet tanulónak az anyanyelvében van, és olyan eseteket, ahol a nyelvet tanuló anyanyelvében nincs nyelvtani nem (nekünk, magyar anyanyelvűeknek ez utóbbival érdemes behatóbban foglalkozni).

Azokra az esetekre vonatkozóan, amikor az idegen nyelvet tanulók anyanyelvében nincs nyelvtani nem, a szakirodalom szinte kizárólag angol példákkal szolgál.

ANDERSEN egy 12 éves angol anyanyelvű fiú esetét említi, aki spanyolul tanult, és aki abban az esetben, ha a főnév nyelvtani és természetes neme egybeesett, tudta használni a nemet, ha azonban nem, a nyelvtani nemhez kapcsolódó fonológiai jelekkel nem tudott mit kezdeni (ANDERSEN 1984).

ROGERS vizsgálatai során azt állapította meg, hogy német nyelvet tanuló angol anyanyelvűek gyakran követnek el nyelvtani nemmel kapcsolatos hibákat, és hajlamosak arra, hogy a névelő hímnemű formáját használják általános formaként. Ez a jelenség emlékeztet arra, hogy a német gyerekek szintén használnak időnként általános formát az anyanyelv elsajátítása során (MILLS, 1985), ez azonban a névelőnek nem a hímnemű, hanem a nőnemű formája. Ez is azt bizonyítja, hogy az idegen nyelv elsajátítása során lehetnek ugyan az anyanyelv elsajátítása során megfigyelhetőekhez hasonló jelenségek, a két folyamat azonban nem azonos (ROGERS 1984).

Voltak olyan kísérletek is, amelyek az egyeztetés jelenségét vizsgálták az idegen nyelv elsajátítása során. MYLES angol anyanyelvűeket vizsgált, akik franciául tanulnak. A vizsgálat tárgya az volt, milyen eredménnyel alkalmazzák a kísérleti alanyok a főnév-melléknév egyeztetésének különböző fajtáit. A vizsgálat eredményéből arra következtetett, hogy az egyeztetés sikere attól függ, milyen távol van egymástól a főnév és az egyeztetendő nyelvi elem. Minél nagyobb volt a távolság, annál kevésbé érezték fontosnak az egyeztetést a kísérleti alanyok. Érdekes módon ugyanakkor ez a törvényszerűség csak mondathatáron belül érvényesült. A mondat határán kívüli egyeztetés működött. Az alábbi példák közül az első három problémát okozott a kísérletben részt vevőknek, a negyedik nem:

1. *son sac noir* (egyeztetés a főnévi csoporton belül)
2. *son frère était content* (egyeztetés a mondaton belül, de a főnévi csoporton kívül)
3. *sa valise dans laquelle ...* (egyeztetés a tagmondaton kívül)
4. *content de son travail, Jean...* (egyeztetés főnévi és igei csoporton kívül)

(MYLES 1995).

SHELTON franciául tanuló angol anyanyelvűeket vizsgált és azt állapította meg, hogy egyikük sem volt képes anyanyelvi szintű egyeztetést produkálni. Meglepetést okozott ugyanakkor, hogy az alacsonyabb nyelvi szinten lévők lényegesen jobb teljesítményt nyújtottak, mint a magasabb szinten lévők. Meg kell azonban jegyezni, hogy az értékelés alapja az volt, mennyire konzisztens a nyelvtani nemmel kapcsolatos teljesítményük. Így tehát pozitívan értékelték azt, ha valaki következetesen alkalmazta egy-egy főnévvel kapcsolatosan minden előforduló esetben az egyeztetést, még ha az adott főnevet nem is sorolta a megfelelő nemhez. A kísérlet eredményéből SHELTON arra következtetett, hogy az idegen nyelv elsajátítása vegyes folyamat, amelyben a tanuló igyekszik beilleszteni az idegen nyelv nyelvtani struktúráit az anyanyelv már elsajátított nyelvtani szerkezetébe, s ezt a folyamatot általános kognitív stratégiák segítik (SHELTON 1996).

MARINOVA-TODD kísérletének eredményei igazolják azt a feltételezést, amely szerint különbségek vannak a genus kezelésében az idegennyelv-elsajátításban a nyelvtani nemmel rendelkező és a nyelvtani nemmel nem rendelkező anyanyelvű tanulók között. Kísérletében MARINOVA-TODD a genus-hozzárendelés stratégiájában levő különbségeket vizsgálta egy kanadai egyetem olyan hallgatói esetében, akik német vagy angol anyanyelvűek voltak és franciául tanultak. A hallgatók három feladatot kaptak: az elsőben azt vizsgálták, képesek-e a kísérleti alanyok egy fordítási feladat során a szövegben előforduló főnevekhez a nemüknek megfelelő névelőt rendelni, a másodikban a hallgatóknak kitalált francia szavakat kellett valamely genuscsoportba sorolni, a harmadik feladat során el kellett dönteni azt a konfliktust, amely a feladatban előforduló főnevek természetes neme és egy másik nemre utaló fonológiai jelzései között állt fenn. Az első két feladat megoldásában a két csoport (az angol és német anyanyelvű hallgatók) teljesítménye között nem volt szignifikáns különbség, tehát mindkét csoport képes volt a feladatban szereplő főneveket a genusra utaló fonológiai jelzések alapján a megfelelő genuscsoportba sorolni. Különbség a harmadik feladat megoldásánál jelentkezett, amikor az angol anyanyelvű (tehát az anyanyelvükben nyelvtani nemmel nem rendelkező) hallgatók a konfliktust formai alapon oldották meg, míg a német anyanyelvűek (tehát anyanyelvükben nyelvtani nemmel rendelkező) hallgatók a feladat megoldása során szemantikai jelzéseket is figyelembe vettek. Az első csoport viselkedése az anyanyelv elsajátítás korai szakaszában felfedezhető stratégiához, a második csoport viselkedése az anyanyelv-elsajátítás későbbi szakaszában tapasztalható, érettebb stratégiához hasonló. Ez a kísérlet egyértelműen bizonyította tehát, hogy az idegennyelv-elsajátítás során alkalmazott stratégiákat a genus-szal kapcsolatos konfliktusok kezelésében – és ezáltal magának a genusnak a kezelésében is – az anyanyelvi háttér erősen befolyásolja (MARINOVA-TODD 1994, idézi BIALYSTOK 1997).

Külön fejezetet érdemel ebben az összefüggésben a kölcsönszavak nemével kapcsolatos kérdés, amely ugyan nem kapcsolódik közvetlenül a nyelvtanuláshoz, azonban a nyelvtani nemmel foglalkozó nyelvészek szinte mindegyike a legfontosabb bizonyítékként említi a *genuskezelési stratégia* létezésének és működésének bizonyítása során. Attól függően, hogy a befogadó nyelv a formai jegyek, a jelentés vagy mindkettő alapján sorolja az egyes főneveket valamely genuscsoportba, a kölcsönszavak kezelésének a stratégiája is különböző lehet. Mivel a stratégia megismerése bepillantást enged a nyelv működésébe, az adott nyelv idegen nyelvként való tanulása során kapaszkodót jelenthet.

GREGOR az angol kölcsönszavak sorsát vizsgálta a német nyelvben. Ez a párosítás azért érdekes, mert az angolban nincs nyelvtani nem (a harmadik személyű névmás egyeztetését leszámítva), így pl. a latin vagy francia kölcsönszavakkal ellentétben az eredeti nyelv genusrendszere nem befolyásolja az adott főnév genuscsoportba való sorolását. Mivel a német vegyes szerkezetű a nyelvtani nem hozzárendelése szempontjából, így a szemantikai szempontok mellett szerepet játszanak formai szempontok is. GREGOR a tanulmányában a következő elveket fogalmazza meg:

1. "Handelt es sich bei dem englischen Lehnwort um ein morphologisches Simplex, so erhält es das Genus des naheliegendsten deutschen Äquivalents (z.B. *Band-Kapelle*)".
2. "Handelt es sich bei dem englischen Lehnwort um eine durchsichtige Morphemkonstruktion, so erhält es das Genus des in einer entsprechenden deutschen Morphemkonstruktion genusdeterminierenden Morphems (*Fitness*-Bildungen mit *-heit/-keit*)".
3. "Handelt es sich bei dem englischen Lehnwort um einen Artbegriff, so erhält es das Genus des entsprechenden deutschen Gattungsbegriffs (*Charleston – Tanz*) (GREGOR 1983: 59.)

Megjegyzi ugyanakkor, hogy egy sor esetben ingadozás figyelhető meg a genus használatában, ami rendszerint a hímnem és semleges nem között történik.

Ez utóbbi kérdést, vagyis a bizonytalan genushasználatot illetően érdekes tendenciáról számol be VESTERHUS tanulmányában. A szerző a gépkocsiszektorban végzett kutatásokat az angol kölcsönszavak használatával kapcsolatosan több évben. Ezeknek a kutatásoknak az eredményeit összehasonlítva azt állapította meg, hogy az előfordulás gyakoriságát illetően állandóan változnak a listavezető szavak, ami nem nagy meglepetés, meglepő viszont az a megállapítás, hogy a váltakozó genus-szal előforduló szavaknál a hímnem és a semleges nem előfordulási aránya az évek múlásával a hímnem javára eltolódik:

főnév	1991 (%)		1993 (%)		1997 (%)	
genus	hím	semleges	hím	semleges	hím	Semleges
<i>Countdown</i>	49.5	50.5	58.5	41.5	95.5	4.5
<i>Kickdown</i>	43.2	56.8	49.5	50.5	65	35
<i>Showdown</i>	46.5	53.5	56.5	43.5	83.5	16.5

(VESTERHUS 10)

Milyen következtetéseket lehet levonni az elmondottak alapján az idegennyelv-oktatás szempontjából? A magyarországi nyelvtanítás mai gyakorlatában a tanárok csak ritkán foglalkoznak a nyelvtani nem kérdésével azon túl, hogy megpróbálják elfogadtatni a tanulókkal azt a tényt, hogy a tanult idegen nyelvben a főneveket valamilyen módon csoportokba kell sorolni, és ha ez nem sikerül egy-egy feladat során, akkor az hibának minősül. A mechanikus bevésésen kívül más módját a megoldásnak általában nem tanítják, mivel többnyire maguk sem ismerik. A nyelvtani nem kezelésével kapcsolatos stratégiák megismerése segítséget jelenthet a nyelvtanárok számára abban, hogy a tanítás során olyan módszereket alkalmazzanak, amelyek hozzájárulnak valamilyen stratégia kialakulásához. A kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy ez stratégia nyelvenként, sőt akár egyénenként is különböző lehet, fontos az, hogy legyen.

OLIPHANT olasz nyelvet második nyelvként tanuló egyetemi hallgatókat vizsgált a Hawaii Egyetemen abból a szempontból, mennyire tudják felhasználni a főnevek

genus-besorolásához rendelkezésre álló jeleket. A vizsgálat azt mutatta, hogy a hallgatók leginkább a főnév végi fonémákat használták segítségül a főnevek besorolásánál, legkevésbé pedig azokat a képzőket, amelyek egy-egy genushoz kötődnek (OLIPHANT 1997).

Az idegennyelv-oktatásra vonatkozóan a vizsgálat eredményeiből azt a következtetést vonja le, hogy a tanároknak nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük arra, hogy felhívják tanítványaik figyelmét a genusra utaló kevésbé egyértelmű és közismert jelekre, és fokozatosan eljussanak a genus szintaktikai eszközeihez, vagyis segítsék azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen az adott nyelvet idegen nyelvként tanulók kialakíthatják – a nyelvet anyanyelvként beszélőkhöz hasonlóan – a genus kezelésének a stratégiáját. Utalva HARLEY 1979-es és STEVENS 1984-es vizsgálatára, amelynek során bemelegítő francia nyelvi programok résztvevőinek teljesítményét kísérték figyelemmel, azt állapítja meg, hogy csak a nyelvi környezet és a nyelvhasználat lehetőségének biztosítása nem elegendő a nyelvtani nem biztos kezelésének elsajátításához. Aktív "intervencióra" van szükség, amely azonban nem első sorban szabályok tanítását jelenti, hanem azt, hogy a tanulókat sokszor kell olyan gyakorlati feladatok elé kell állítani, ahol dönteniük kell a nyelvtani nemmel kapcsolatos konfliktushelyzetekben.

Az angol anyanyelvűek olasz nyelvtanulása speciális kérdéseket vet fel ugyan, azonban néhány általános kérdésre is ráirányítja a figyelmet. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a nyelvtani nem viszonylag biztos kezelésének stratégiáját ki lehet és ki is kell alakítani tanulóinkban, amivel a nyelvtani nemmel rendelkező nyelvek tanulása esetén egy jelentős bizonytalansági tényező szüntethető meg. Ez mellett, hogy a nyelvtudás minőségét javítja, motiváló tényező is lehet, mint minden olyan eszköz, amely növeli a magabiztosságot az idegen nyelv használata során. A magyarországi nyelvtanítás szempontjából a magyar és a német nyelv viszonylatában fontos lenne az előzőekben ismertetettekhez hasonló vizsgálatok elvégzése, és azoknak a módszereknek a kidolgozása, amelyekkel a német genusrendszer elsajátításában és kezelésében lehetne segíteni magyar anyanyelvűeknek.

IRODALOM

- ANDERSEN, R. (1984): *What's gender good for, anyway?* – In: R. ANDERSEN (ed.), *Second Languages: Cross-Linguistic Perspective*. Rowley, Mass: Newbury House, 77-99.
- van BERKUM, J.J.A. (1996): *The Psycholinguistics of Grammatical Gender*. Doktori disszertáció. University of Nijmegen
- BIALYSTOK, E. (1997): *The structure of age: In search of barriers to second language acquisition*. *Second Language Research*, 13, 116-137.
- COLÉ, P. & Segui, J. (1994): *Grammatical Incongruency and Vocabulary Types*. *Memory and Cognition*, 22 (4), 387-394.

- GREGOR, B. (1983): *Genuszuordnung: das Genus englischer Lehwörter im Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag
- MYLES, F. (1995): *Interaction between linguistic theory and language processing in SLA*. Second Language Research, 11(3), 235-266.
- OLIPHANT, Katrina (1997): *Acquisition of grammatical gender in Italian as a foreign language* (Net Work #7) [HTML document]. Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching & Curriculum Center.
<http://www.lll.hawaii.edu/nflrc/NetWorks/NW7/> [access:25.03.2003]
- ROGERS, M. (1984): *On major types of written error in advanced students of German*. IRAL, 22, 1-29.
- ROGERS, M. (1987): *Learners' difficulties with grammatical gender in German as a foreign language*. Applied Linguistics, 9, 219-235.
- SHELTON, J. (1996): *Second Language Acquisition of Grammatical Gender and Agreement in French*. Doktori disszertáció. University of Essex
- TUCKER, G.R., LAMBERT, W.E. & RIGAULT, A.A. (1977): *The French Speaker's Skill with Grammatical Gender: An Example of Rule-Governed Behaviour*. The Hague: Mouton
- VESTERHUS, Sverre: *Anglicisms in German car advertising*.
www.sf.hiof.no/~sverrev/eng.html

MIT – ZWISCHEN PRÄPOSITION UND PRÄFIX

PETRA SZATMÁRI
Szombathely

0. Aus synchroner Sicht werden Wörter wie *durch, um, unter, mit ...* in erster Linie als Präpositionen identifiziert, eine weitere Assoziation ist dann deren Vorkommen bei Verben wie z.B. *durchleben, umbauen, untermauern, mitfahren*.

Bei genauerer Beschäftigung mit dem Gegenstand zeichnen sich Fragen ab, die ein differenziertes Herangehen erforderlich machen. Um das Aufzeigen einiger solcher Problemkreise geht es mir in meinem Vortrag. Dabei geht es um Ungereimtheiten in der Verwendungsweise wie z.B. die Verschiebbarkeit von *mit* auf dem Satzfeld, vgl.

- (1a) *sein Foto, das sie mit ins Krankenhaus nimmt ...*
- (1b) *sein Foto, das sie ins Krankenhaus mitnimmt ...*
- (1c) **sein Foto, das sie ins Krankenhaus mit nimmt ...*
- (2a) *Könnten Sie bitte in den nächsten Tagen meine Schuhe mit machen?* (HERBERG/BAUDUSCH 1989: 157)
- (2b) *Mußt du denn jeden Unsinn mitmachen?* (HERBERG/BAUDUSCH 1989: 157)
- (3a) *Sein Onkel saß mit am Tisch und sah ihm bei der Mahlzeit zu.* (Mann, Faustus, 614, zitiert nach ZIFONUN 1996: 218)
- (3b) *... weil sein Onkel mit am Tisch saß* (ZIFONUN 1996: 220)
- (3c) **... weil sein Onkel am Tisch mit saß* (ZIFONUN 1996: 220)
- (3d) **... weil sein Onkel am Tisch mitsaß*
- (4a) *Er war mit.*
- (4b) *Mit war er.*
- (4c) **Mit saß sein Onkel am Tisch und sah ihm ...*

1. Die angeführten Beispiele lassen sich nicht eindeutig den Partikelverben zuordnen, denn sie verfügen über Charakteristika, die den Partikelverben fremd sind. Partikelverben sind

(a) morphologisch trennbar, wenn das Verb als Partizip II bzw. mit der Partikel *zu* verwendet wird, so treten *ge-* bzw. *zu* zwischen Verbstamm und Partikel, vgl.

- (5a) *Bis zum Wochenende hatte er alles aufgearbeitet.*
- (5b) *Bis zum Wochenende hat er alles aufzuarbeiten.*

(6a) *Sie wurde eingestellt, weil sie das nötige Fachwissen für diese Arbeit mitgebracht hatte.*

(6b) *Sie scheint das nötige Fachwissen für diese Arbeit mitzubringen.*

(b) syntaktisch trennbar, wenn das Verb im Präsens bzw. Präteritum im Aussage- bzw. Fragesatz verwendet wird (7a-b)-(9a-b), die Partikel kann jedoch nicht allein im Vorfeld bzw. Mittelfeld stehen (10a-b)-(11a-b).

(7a) *Bis zum Wochenende arbeitete er alles auf.*

(7b) *Sie bringt das nötige Fachwissen für diese Arbeit mit.* (HESSKY 2000: 813)

[Megvan az ehhez a munkához szükséges szaktudása.]¹

(8a) *Seit wann arbeitet er diese Akten schon auf?*

(8b) *Für welche Arbeiten bringt sie das nötige Fachwissen mit?*

(9a) *Arbeitet er die Akten schon auf?*

(9b) *Bringt sie für diese Arbeit das nötige Fachwissen mit?*

(10a) **Auf arbeitete er die Akten noch nicht.*

(10b) **Mit für diese Arbeit bringt sie das nötige Fachwissen.*

(11a) **Er arbeitet er auf alles bis zum Wochenende.*

(12a) **Sie bringt für diese Arbeit mit das nötige Fachwissen.*

Von diesem Verhalten weicht *mit* bei Verben wie z.B. *mitarbeiten*, *mitnehmen*, *mitgestalten* ab: *Mit* kann allein im Mittelfeld erscheinen, vgl.

(13) *Arbeitet er hier mit? Arbeitet er **mit** an diesem Buch?*

(14) *daß sie **mit** diese neue Verfassung gestalteten* (ZIFONUN 1999: 213)

(15) *Wer mit feiert, muß auch mit helfen.* (HERBERG/BAUDUSCH 1989: 157)

(16) *Ob er wohl **mit** anfassen kann?*²

Aufgrund der Stellungsregularitäten im Mittelfeld (*mit* steht allein und wird auch nicht vom jeweiligen Verb regiert) und der Tatsache, daß *mit* nicht – wie z.B. Adverbien – allein im Vorfeld stehen kann, bezeichnet ZIFONUN (1999: 215) es als „Semisatzglied“. Nach ZIFONUN läßt die funktionale Einordnung des Semisatzgliedes drei Möglichkeiten zu:³

- *mit* ist als Adverb zu interpretieren („als ‚gesättigtes‘ nullstelliges Homonym zur Präposition“ – ZIFONUN 1999: 219) („Adverb-Lösung“)

¹ Die im Wörterbuch angeführten ungarischen Entsprechungen zu den Beispielen werden jeweils in eckigen Klammern angegeben.

² Auch die neue Rechtschreibung bringt hier keine Änderungen, vgl. Neue deutsche Rechtschreibung: *kannst du bitte mit anfassen?* (1996: 653).

³ Wobei sie festhält, daß wegen der mangelnden Fähigkeit keine Lösung voll befriedigen könne (vgl. ZIFONUN 1999: 220).

- *mit* ist als Präposition zu interpretieren, bei der die regierte Phrase getilgt ist (“Ellipsen-Lösung“)
- *mit* ist als Gradpartikel (nicht als Verbpartikel) zu interpretieren (“Gradpartikel-Lösung“).⁴

2. In den zweisprachigen Wörterbüchern findet sich in der Regel die traditionelle Dreiteilung: (1) *mit* als Adverb, (2) *mit* als Präposition und (3) *mit* als Verbpartikel (vgl. HALÁSZ/FÖLDES/UZONYI 1998, HESSKY 2000). Zu *mit* als Adverb gibt es in diesen gängigen Wörterbüchern in Ungarn folgende Eintragungen:

(a) das *Deutsch-Ungarische Handwörterbuch* (HESSKY 2000: 813):

¹ <i>mit</i> <hsz>			
	(<i>másokkal együtt</i>) is, szintén	Warst du mit dabei, als der Unfall passierte? * Das gehört mit zu deinen Pflichten. //mit der/ die/das/ beste/ interessanteste/ reizendste/...<biz>	Te is ott voltál, amikor a baleset történt? * Ez is/Ez szintén a kötelességeid közé tartozik. * az egyik legjobb/ legérdeke-sebb/ legvonzóbb/...

(b) das *Deutsch-Ungarische Großwörterbuch* (HALÁSZ/FÖLDES/UZONYI 1998):

(1) együtt, szintén, is	<i>du könntest ruhig mal mit an- fassen</i> <i>mit dazu gehören</i> <i>er war mit</i> <i>ich möchte mit dabei sein</i>	nyugodtan segíthetsz te is (ugyancsak) hozzá-/oda- tartozik ő is ott/benne volt én is szeretnék ott lenni
-------------------------	---	---

⁴ Diese Lösung verwirft sie wieder, weil sie meint, daß sie unter semantischem und syntaktischem Aspekt fragwürdig sei, denn *mit* verhält sich zwar ähnlich wie *auch*, also wie eine additive Gradpartikel, weise aber „nicht die kombinatorische, von der syntaktischer Funktion der Fokuskonstituente unabhängige Vielfalt von Gradpartikeln auf. Ein besonderes Problem stellt auch das Vorkommen im Kontext eines Superlativs dar wie in *Er hat mit die meisten Medaillen gewonnen*“ (ZIFONUN 1999: 220). Interessant ist in diesem Zusammenhang, daß diesen Sätzen *auch* hinzugefügt werden kann, vgl. *Er saß auch mit am Tisch. Kommst du auch mit ins Kino?*

(2) egy közülük, az egyik	<i>Er ist mit der Beste</i> <i>Das ist mit die beste Lösung</i>	egyike a legjobbknak ez az egyik legjobb megoldás
(3) mit eins közb		egyszerre, hirtelen

Es lassen sich demzufolge keine wesentlichen Unterschiede feststellen. Aufgrund der einschlägigen Fachliteratur (HELBIG/BUSCHA 2001, Duden 1984) läßt sich für Adverbien folgende Kurzcharakteristik geben:

- Adverbien gehören zu den unflektierbaren Wortarten (lediglich einige Adverbien – *bald*, *gern*, *oft*⁵ – sind komparierbar, vgl. *bald* – *eher* – *am ehesten*, *oft*/häufig – *öfter(s)*/häufiger – *am öftesten*, *gern* – *lieber* – *am liebsten*),

- syntaktisch besitzen sie Satzgliedwert, können Satzglieder (Adverbialbestimmung: *Der faule Bursche schläft dort.*, Prädikativ: *Die Malerin ist dort.*) oder Satzgliedteile (Attribut: *Der faule Bursche dort schläft den ganzen Tag.*) repräsentieren⁶; sie können allein im Vorfeld eines Satzes stehen bzw. als Antwort auf eine W-Ergänzungsfrage fungieren,

- semantisch situieren sie einen Sachverhalt in Raum (*lokaldeiktisch* sind z.B. *hier*, *da*, *dort*) und Zeit (*temporaldeiktisch* sind z.B. *heute*, *damals*, *jetzt*, *dann*) bzw. bringen weiterhin u.a. *modale*, *instrumentale*, *direktionale* oder *kausale* Beziehungen zum Ausdruck (vgl. z.B. ZIFONUN/HOFFMANN/STRECKER 1997: 55).

- abgeleitet werden Adverbien durch das Suffix *-s* aus Substantiven (*nachts*, *morgens*, *anfangs*, *eingangs*), aus Partizipien (*eilends*, *zusehends*) und vereinzelt Superlativformen von Adjektiven (*schnellstens*, *bestens*, *frühestens*); weitere Suffixe sind *-wärts* (*seewärts*, *nordwärts* = Richtungsadverbien), und – meist über eine *-er*-Fuge – *-weise* (*seltsamerweise*, *erklärlicherwise*, *scharenweise*, *schrittweise*, *stufenweise*), sowie *-maßen* (*bekanntermaßen*, *zugegebenermaßen*) und *-lei* (*mancherlei*, *einerlei*, *keinerlei*, *hunderterlei* = bestimmte u. unbestimmte Gattungszahlwörter); aus Präpositionen sind lediglich einige Adverbien durch Zusammenrückung (*mitunter*)⁷ oder Zusammensetzung⁸ (*vorab*, *voraus*)⁹ entstanden.

⁵ ZIFONUN/HOFFMANN/STRECKER (1997) geben nur diese drei Adverbien als graduierbare Formen an.

⁶ HELBIG/BUSCHA (2001: 307) sprechen deshalb davon, daß sie eine „Zwitterstellung zwischen den (autosemantischen) Hauptwortarten (Verb, Substantiv, Adjektiv) und den Funktionswörtern (wie z.B. Konjunktionen, Subjunktionen, Präpositionen, Artikel, Partikel)“ einnehmen.

⁷ PAUL (1992: 581) führt folgenden Satz zur Verdeutlichung des ursprünglichen Sinnes (*mit unter* = 'unter andern auch') an: *der Deutsche hat lieber ein glattes Gesicht mit unter als lauter Habichtsnasen malen wollen.*

⁸ Nach ZIFONUN (1999:223) handelt es sich bei Formen wie *inzwischen*, *mitunter*, *nebenan*, *voran*, *voraus*, *vorab* um Zusammensetzungen.

In der Regel wiesen und weisen die morphologisch einfachen primären Präpositionen, die sich aus Adverbien entwickelt haben, andere Formen als die synchron verwendeten Adverbien auf, vgl. im Ahd. *über* als Präposition *ubar* und als Adverb *ubiri* (*ubari*)¹⁰, im Mhd. existierte *mit* als Präposition und *mite* als Adverb.

Allerdings sind in diesem Zusammenhang noch Untersuchungen zur Präzisierung notwendig, denn in Sätzen wie (4a) scheint der Gegenwartsprache ein Relikt aus dieser Übergangsphase vom Adverb zur Präposition erhalten geblieben zu sein. JUNG (1980: 317) meint, daß der adverbiale Charakter dieser aus ursprünglichen Adverbien stammenden Präpositionen noch voll bei prädikativen Wendungen mit *sein* zum Ausdruck kommt, vgl.

(4a) *Er war mit.*

(4b) *Mit war er.*

Als Satzglieder können Adverbien die Position vor dem finiten Verb einnehmen, sie sind also vorfeldfähig, vgl.

(17) *Dort wohnt er schon seit drei Jahren.*

(18) *Mitunter raucht sie eine Zigarette nach dem Essen.* (HESSKY 2000: 819)
[Néha elszív egy cigarettát evés után.]

Einer solchen Verschiebbarkeit ins Vorfeld verschließen sich jedoch viele *mit*-Konstruktionen, vgl.

(4c) **Mit saß sein Onkel am Tisch und sah ihm ...*

(19) **mit kannst du mal anfassen*

Im Satzfeld dagegen nimmt der Adverb-Kandidat *mit* Positionen ein, die typisch für Adverbien sind. Allerdings zeigt mit Restriktionen hinsichtlich der Negierbarkeit, vgl.

(20) *Er saß dort/gerne/jetzt am Tisch.*

(21) *Er saß nicht oft am Tisch. – Er saß nicht mit am Tisch.*

(22) *Er saß oft nicht am Tisch. *Er saß mit nicht am Tisch.*

3. Der Ansatz der **Ellipsen-Lösung** ist bereits bei BECKER (1870) (Bd. I: 395, zitiert nach ZIFONUN 1999: 221) zu finden:

⁹ Mhd. *vorūz* (*voraus*) bedeutete ursprünglich 'zuvor aus einer Anzahl von Gegenständen heraus'.

¹⁰ Die nhd. Form entspricht *ubiri*, sie hat also die umlautlose Form der ursprünglichen Präposition verdrängt. Im Nhd. hat sich als Adverb *oben* durchgesetzt.

“Zuweilen hat aber die Präposition die Stelle des adverbialen Objektes; dann muß die Bedeutung der Präposition durch einen hinzugefügten Kasus ergänzt werden, z.B. “Er ist mit (den Anderen) eingeladen.““

Nach PAUL (1992: 576) diene die Präposition *mit* ursprünglich bei Bewegungs-
verben “zur Anknüpfung eines Gegenstandes, der die Bewegung mitmacht“ bzw. bei
Tätigkeits- oder Vorgangsverben zur “Anknüpfung eines beteiligten Gegenstandes“,

(23) *er geht/speist mit ihm ↔ er wohnt (= ruhiges Verhalten) bei mir* (PAUL
1992: 576)

Dieser Ansatz findet eine Bestätigung in den ungarischen Äquivalenten des Wör-
terbucheintrags (vgl. HESSKY 2000: 815), z.B.

(24) *Kommst du mit ins Kino?* – [Eljössz moziba? – ,(vkivel együtt) eljön (vho-
vá)']

(25) *Gehst du mit ins Kino?*

Bei der Akzeptanz der Ellipsen-Lösung ist die Wiederherstellbarkeit der ausge-
lassenen sprachlichen Elemente unerlässlich. Diese ist u.a. auch abhängig vom Kon-
text und von der Situation sowie von der Gruppenzugehörigkeit des Sprechers, vgl.

(24a) *Kommst du mit mir/uns ins Kino?* (Sprecher gehört der beteiligten Gruppe
an)

(25a) *Gehst du mit ihm/ihnen ins Kino?* (Sprecher gehört nicht zur beteiligten
Gruppe)

Bei Personenidentität zwischen Subjekt und präpositionalem Objekt ist demzu-
folge Reflexivierung notwendig, vgl.

(26) *Nahm Max auch ihn oft mit ins Kino?*

(26a) *Nahm Max1 auch ihn oft mit sich1 ins Kino?*

In diesem Zusammenhang wäre zu überlegen, ob nicht auch die von JUNG (1980:
317) als prädikative Wendungen mit *sein* bezeichnete Form (vgl. (4a): *Er war mit*)
als Ellipse zu interpretieren ist. Bei PAUL heißt es, daß die Präposition *mit* bei Ver-
ben, die ein ruhiges Verhalten zum Ausdruck bringen, nicht vorkommen kann, dage-
gen aber bei *sein* erscheinen kann, wenn es sich um eine unternommene Reise
handelt, vgl.

(4a) *Er war mit.*

(27) *er war mit ihm in Berlin* (PAUL 1992: 576)

Der Ellipsen-Lösung verschließen sich jedoch Fälle wie z.B.

(28) *Wer **mit** geholfen hat, darf auch die Belohnung **mit** teilen.* (HERBERG/BAUDUSCH 1989: 157)

Die Ellipsen-Lösung scheint nur da zu greifen, wo das Verb die syntaktische Realisierung des mitverstandenen Aktanten zuläßt. *Helfen* scheint sich einer solchen Lesart zu entziehen, vgl.

(28a) *wer **mit** *ihm/uns/anderen geholfen hat, darf auch die Belohnung **mit ihm/uns/anderen** teilen.*

Hier sind vor allem hinsichtlich der Abgrenzungsproblematik noch Präzisierungen erforderlich.

5. Ungarischen DaF-Lernern bereitet der Ellipsen-Kandidat – wie die Übersetzung von Sätzen aus dem Aufsatz von ZIFONUN (1999) zeigt – keine Schwierigkeiten, vgl.

	ausgewählte Übersetzungsvarianten ¹¹
Ist doch egal, ob da ein Liebespaar mit in die Luft geht.	Végül mindegy, hogy egy szerelmespár is a levegőbe repül-e. Nem mindegy, hogy egy szerelmespár is felrobban-e vagy sem. Az teljesen mindegy, hogy egy szerelmespár együtt megy az égbe.
Ihr Dackel "Samba", den sie meistens mit auf Reisen nimmt, hat es in dieser Hinsicht besser als ihr Freund in München.	Ebből a szempontból a tácskójának, Sambának, akit legtöbbször magával visz az utazásaikra, jobb sorsa van mit a barátjának, aki Münchenben marad. Ebből a szempontból Samba nevű tácskója, akit legtöbbször az utazásaira is magával visz, jobban jár, mint Münchenben élő barátja.
Sein Onkel saß mit am Tisch und sah ihm bei der Mahlzeit zu.	A nagybátyja ott ült vele az asztalnál és nézte, ahogy eszik. A nagybácsi is az asztalnál ült, és figyelte őt az étkezés alatt.

¹¹ In diesem Zusammenhang sei es dahingestellt, inwieweit die Übersetzungen richtig sind; von Bedeutung ist lediglich die Interpretation von *mit* seitens der Studierenden.

Die Studenten "ergänzten" die fehlenden sprachlichen Elemente: sowohl für die reflexivierte Ellipse (*magával*) als auch für die definite/indefinite Ellipse (*vele*). Da im Satz *Ist doch egal, ob da ein Liebespaar mit in die Luft geht* die ausgelassenen sprachlichen Elemente äußerst allgemeiner Natur sind, ist deren Wiederherstellbarkeit im Sinne von ‚mit anderen Dingen zusammen‘ möglich, so daß es zur Verwendung von *is* kommt, das allgemein das Beteiligtsein von mehreren Größen zum Ausdruck bringen kann.

6. *Mit* weist in verschiedenen Sätzen ein Verhalten auf, das *mit* zwischen Verbpartikel und Adverb platziert. Dabei weist es jeweils einige Merkmale beider auf, so daß eine eindeutige Zuordnung erst durch die Gewinnung von Abgrenzungskriterien möglich sein wird.

LITERATUR

- DIEWALD, Gabriele (1997): *Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen: Max Niemeyer (= Germanistische Arbeitshefte, 36).
- HALÁSZ, Előd – FÖLDES, Csaba – UZONYI Pál (1998): *Német-magyar nagyszótár. Új német helyesírással. Deutsch-ungarisches Großwörterbuch. Mit neuer deutscher Rechtschreibung*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- HELBIG, Gerhard – BUSCHA, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin et al., Langenscheidt
- HERBERG, Dieter – BAUDUSCH, Renate (1989): *Getrennt oder zusammen. Ratgeber zu einem schwierigen Rechtschreibkapitel*. Leipzig, Bibliographisches Institut
- HESSKY, Regina (Hrsg.) (2000): *Német-magyar kézisztár. Deutsch-ungarisches Handwörterbuch*. Szeged, Nemzeti Tankönyvkiadó/Grimm Kiadó
- JUNG, Walter (1980): *Grammatik der deutschen Sprache*. Neuausgabe von Günter Starke. Leipzig, Bibliographisches Institut
- PAUL, Hermann (1992): *Deutsches Wörterbuch*. 9., vollständig neu bearbeitete Auflage von Helmut Henne und Georg Objartel unter Mitarbeit von Heidrun Kämper-Jensen. Tübingen, Max Niemeyer
- ZIFONUN, Gisela (1996): *Ungewöhnliche Verwendungen von mit (I)*. Deutsch als Fremdsprache 33/4, 218-222.
- ZIFONUN, Gisela (1997): *Ungewöhnliche Verwendungen von mit (II)*. Deutsch als Fremdsprache 34/1, 20-25.
- ZIFONUN, Gisela (1999): *Wenn mit alleine im Mittelfeld erscheint: Verbpartikel und ihre Doppelgänger im Deutschen und Englischen*. – In: WEGENER, Heide (Hrsg.): *Deutsch kontrastiv. Typologisch-vergleichende Untersuchungen zur deutschen Grammatik*. Tübingen, Stauffenburg (= Studien zur deutschen Grammatik, 59), 211-235.

ZIFONUN, Gisela – HOFFMANN, Ludger – STRECKER, Bruno et al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*. Bd.1-3. Berlin/New York: de Gruyter (= Schriften des Instituts für deutsche Sprache; Bd. 7.1; 7.2; 7.3).

MAGYAR ÉS FRANCIA SZABADVERSEK SZINTAKTIKAI JELLEMZŐI

SZILÁGYI ILDIKÓ
Nyíregyháza

Magyar és francia szabadversek legfontosabb szintaktikai tényezőinek összehasonlítására, az egyezések és különbségek feltárására teszünk kísérletet, Füst Milán *Összes verseinek Újak és Régiek* ciklusai¹, illetve Jules Laforgue *Utolsó versek* (*Derniers vers*)² c. kötete alapján.

Füst Milánt már kortársai a modern magyar szabadvers megteremtőjének tekintették, míg Laforgue – Rimbaud és Gustave Kahn mellett – az első francia szabadverselők közé tartozik. A vizsgált szövegek versszerű vagy mértékörző szabadversek. Ez azt jelenti, hogy “szabad” voltak ellenére tele vannak “alaksejtelmekkel”,³ szabályos, vagy szabályosnak ható prozódiai egységekkel. Füst Milán kapcsán szabad verssorainak “jambikus lüktetését”, Laforgue esetében pedig kötött szótagszámú sorfajait szokták említeni.⁴ A magyar és francia szabadversek metrikai összevetését, amire most nem tudunk kitérni, a verselési rendszerek különbsége mellett az is megnehezíti, hogy míg a francia szabadverset (leegyszerűsítve) az alexandrinus felbomlásával szokták magyarázni,⁵ addig a magyar szabadvers nem vezethető le “valamely tekintélyes hagyományra visszatekintő magyar sorfajtaból”, ezért is tartják gyakran “import terméknek”.⁶ Közösnek mondható Füst és Laforgue munkamódszere is: verseiket mindketten többször átirták, újraírták. A szabadvers mint új formai lehetőség lényege mindkettejük számára éppen nyitottsága, alakíthatósága volt. Ez a formai változatosság azonban nem jelent formátlanságot. A hagyományos szerkezeti elemek, noha már nem kötelező érvénnyel, de továbbra is részét képezhetik a versek formájának.

¹ Füst Milán: *Összes versei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988

² Jules Laforgue: *Œuvres complètes II. L'Age d'Homme*, Lausanne, 1995

³ SOMLYÓ György: *Füst Milán vagy a lesütött szemű ember*. Emlékezés és tanulmány. Balassi Kiadó, Budapest, 1993, 215.

⁴ A franciában – a latintól vagy akár a magyartól eltérően – a hosszú és rövid sztagok között nincs nyelviileg megalapozott különbség, időmértékes vers tehát nem állítható elő.

⁵ Jacques ROUBAUD: *La vieillesse d'Alexandre. Essai sur quelques états récents du vers français*. Maspero, 1978

⁶ SZIGETI Csaba: *Egy avantgarde vers a Nyugatban*. – In: *Poézis és tradíció*. Bessenyei Könyvkiadó, 2001, 44-45.

Ami a vizsgált szövegek vizuális képét illeti, a verssorok nagybetűvel, a baloldali margónál kezdődnek. (Néhány esetben Füst középre rendezi verseit.) Mindkét költőre jellemző a nagyon hosszú verssorok használata. Laforgue-nál a leghosszabb sor 19 szótagból áll, korábban a 12 szótag felső határának számított. Füst Milánál nem ritkák a 25-30 szótagos vagy még hosszabb, FÓNAGY Iván kifejezésével élve, "monumentális" sorok.⁷ (Talán nem véletlen, hogy mindketten fordítottak Walt Whitman verseket.) A versek megjelenési formájához a sorképzés mellett hozzátartozik az írásjelhasználat is: Laforgue esetében szembevető és felkiáltójelek nagy száma, ez egyúttal a versbeli mondatok uralkodó modalitástípusát is jelzi. A kötet egészében az összes sorok közel egy negyede (189) felkiáltójellel végződik, ehhez járulnak a sorközi előfordulások (95). Ez már csak azért is igen nagy arány, mert a franciában általában csak az indulatszó és a felkiáltó mondat után teszünk felkiáltójelet, a felszólító és tiltó mondatok után pont van. Füst Milán verseiben a felkiáltások, indulatszavak gyakorisága mellett a kérdésfeltevések sokfélesége, sokszínűsége érdemel figyelmet.⁸

Általánosságban elmondható, hogy a szabadverselők nem érik be a metrikai újításokkal, hanem kutadják a szintaxis fellazításának lehetőségeit is. A továbbiakban azon fő nyelvi tényezőkre koncentrálunk, melyek szerepet játszanak ezen lazulás érzékelésében.

A szokásos alapszórendtől való eltérés, annak módosítása elsősorban a francia szabadversek esetében szembevető. A mondatrészek egymásutánja a franciában ugyanis jóval kötöttebb, mint a magyarban. A francia nyelv tipikus alapszórendje: SVO, azaz az alany után áll az ige, és az igt követik az igei bővítmények. Azt például, hogy alanyi vagy tárgyi funkcióról van-e szó, a mondatban elfoglalt hely, a szórend dönti el. A magyarban ezzel szemben a szórend igen rugalmas. Mivel a grammatikai viszonyokat a toldalékok egyértelműen kijelölik, a mondatrészek elrendezése az aktuális mondattagolás függvénye. A körülményhatározók (különösen az idő- és helyhatározók) a franciában is szabadon mozgathatóak. A vizsgált laforgue-i szabadversekben leggyakrabban a mondat élén állnak, így időnként csak hosszas kitérők után érkezünk meg a hangsúlyos, reumatikus részhez. Az alany többszörös minősítése szintén gyakran késlelteti az állítmányt. Az extraponált jelzők, megszólítások, közbeékelések hasonló hatást keltenek: megállásra kényszerítenek. A szokásos sorrendtől eltérően (a jelző a franciában többnyire a jelzett szó után

⁷ FÓNAGY Iván: *Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 35.

⁸ Cf. BODA István Károly – PORKOLÁB Judit: *Milyen jellegű kérdő mondatokat találunk Füst Milán Összes verseinek Újak ciklusában?* – In: *Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. 76. sz. Debrecen, 200, 18-34.

B. PORKOLÁB Judit: *Közelítések Füst Milán nyelvéhez – 20 vers alapján*. Magyar Nyelvőr 1992/3, 313-319.

áll) gyakran találkozunk a szokatlanul hosszú jelzők antepozíciójával: *les transatlantiques bercails* (*Derniers vers, L'Hiver qui vient*).

A francia mondattan általánosan elfogadott tanítása szerint az a mondat hiányos, amelyből az alany, vagy az állítmány, vagy mindkettő hiányzik (*Grammaire du français contemporain*). A franciában – a magyarral ellentétben – a jelen idő, kijelentő mód, egyes és többes szám harmadik személyében is kötelező valamiféle ige: létige (*être*), birtoklás-ige (*avoir*), ill. kopula szerepeltetése. (Múlt időben, jövő és jelen idő egyes és többes szám 1. és 2. személyében nincs különbség, a magyarban is kitesszük a *lenni* ige megfelelő alakját.) Hasonlóképpen, az igeragozás morfológiájának gazdagsága ellenére, az alanyi pozíciót is mindig be kell tölteni (akár explétív elemmel is). A személyes névmások tárgy- és részes esetű alakjainak kitétele a franciában nyelvtani szabály, míg a magyarban jelenlétüket túlzottan explicitnek érezzük. A különbségek ellenére közösnek mondható viszont az, hogy mindkét nyelvben a mondatot valahogyan a predikátummal szokás meghatározni. Az állítmány, ami az állítást hordozza, indexe a mondatnak. Akkor jólformált a mondat, akkor van aktualizálva, ha van állítmánya. Ellenkező esetben a minimális mondat szerkezete bomlik meg.

Laforge szabadverseinek legfőbb szintaktikai jellegzetessége a nominális szerkezetek gyakorisága. Olyannyira szembeötlő ez, hogy GÁLDI László⁹ az újlatin szabadvers nyelvi eszközeiről írott, Laforge-ot csak röviden érintő cikkében is felhívja a figyelmet arra, hogy a laforge-i “mondatszerkezet egyre elomlóbb, szinte csak mondattöredékek, befejezetlen szintagmák töltene ki egy-egy ritmikai egységet.” A leghosszabb, legösszefüggőbb nominális részeket szinte mindig a versek bevezető részében, az első sorokban találjuk. Funkciójuk a vers hangulatának az impresszionizmus technikáját idéző, néhány gyors ecsetvonással történő megadása. Ennek legjobb példája a római tízes számmal jelölt, *O géraniums diaphanes* kezdetű vers, melynek első tizennyolc sorában egyetlen ígét sem találunk. A tagolatlan összképet eredményező kaotikus felsorolás érdekessége, hogy az egyes elemek egymásra következőségének indoklását sokkal inkább hangzásukban, mintsem tartalmukban fedezhetjük fel. Az asszonáncok, belső rímek, alliterációk valamifajta, sejtetesen alapuló, kapcsolatot létesítenek. A vers folytatásában a személyre, időre nem utaló főnévi igeneves szerkezetek alkalmazása sem teszi sokkal megfoghatóbbá a sorok közötti összefüggést. A depersonalizálás és detemporalizálás ezen lehetőségével Füst Milán is gyakran él: *Ó így csalogni mért s mért hinni* (*Szüretelők dala*).

Az általános retorika szerzői,¹⁰ a liège-i μ -csoport tagjai az ellipszist a szintaktikai alakzatok, a metataxisok egyik alesteként tárgyalják. A négy alpművet (hozzaadás, elhagyás, helyettesítés, permutáció) által létrehozható retorikai eszközök származhatnak a fonológia, szemantika és logika területeiről egyaránt. A minket érdeklő operációt, az elhagyást csak a szintaxis viszonylatában vizsgáltuk, és eltekin-

⁹ GÁLDI László: *Az újlatin szabadvers nyelvi eszközei*. Filológiai Közlöny, 1965, 3-4. sz., 344.

¹⁰ *Rhétorique générale par le groupe μ* . Centre d'études poétiques, Univ. de Liège, Larousse, 1970.

tettünk pl. a hangkiesés, az aszémia, vagy a litotész eseteitől. Teljes mondattani elhagyásként szerepel még az ellipszis mellett a kötőszó nélküli mondatfűzés, a mellérendelő-, ill. az ok- és következményes kötőszavak hiánya. A kötőelemek ritkasága a szervezethez hiányos voltát jelzi, nemcsak a mondat szintjén, hanem azon túlmenően a versek egészében is. Grammatikailag teljesen szabályos szerkezetű mondatok között is időnként alig felismerhetővé, vagy teljesen megfoghatatlanná válik emiatt a logikai összefüggés. Ezzel szemben Füst Milán vizsgált verseiben gyakori a kötőszavas mondatkezdés, a kérdő- és utalószókkal, vonatkozó névmásokkal való indítás: *Mert annyi jár nekem (Szellemelek utcája)*. Az egyes szám második személyű, tegező alakkal mintegy bevonja az olvasót egy folyamatban lévő dialógusba, miközben önmagához is szól: *Hát ennen balsorsodat siratod? ("Ha csontjaimat meg kellett adni")*.

Az ismétlések, paralelizmusok széleskörű alkalmazása a modern szabadversek általános vonása. A formai rekurrenciák feltárása gazdagabbá és komplexebbé, összetettebbé teszi a költői szövegek olvasatát. Egyes szavaknak, kisebb szintaktikai egységeknek, nem ritkán egész soroknak, sőt, több egymást követő sornak a változatlanul vagy csekély változtatással való megismétlése sikerrel helyettesíti a szabályos metrum- és rímképleteket, emellett tartalmi és ritmikai célokat is szolgál.

Laforge-nál a hangokkal, hangcsoportokkal való játékban is szerepet kap az ismétlés: *ton ton, ton taine, ton ton (L'Hiver qui vient, 58)*. Refrénszerűen tér vissza a kötet több versében a kürtök hangja: *les cors, les cors, les cors – mélancoliques! / Mélancoliques!... (L'Hiver qui vient, 54-55)*. Mindkét kötetre az ismétléses formák változatossága jellemző. Az egyszerű szóismétlés (*reprise*) mellett a kompozíció felépítésében fontos szerepet játszik az epanafora (*épiphore*), a sorvégi ismétlődés, ez jelzi a hallgatónak az adott sorvéget.

Diák vagyok én még most is, /Egyedül élek, mint a kóró most is... (Intelem)

Ah! Que ne suis-je tombé à tes genoux!

Ah! Que n'as-tu défailli à mes genoux! (Solo de lune, 104-105.)

A kezdő, anaforikus (*anaphore*) ismétlődés újra meg újra elkezdést, visszatérést érzékeltethet. Az áthajlás, amennyiben ismétléssel kombinálódik, létrehozza a sort záró, majd sort nyitó anadiplosis (*anadiplose*) alakzatát, mely nem a szétválasztást, hanem az összetartozást erősíti. Az ismétlődés ezen egyszerűbb formái elsősorban a folytonosság eszközei, akárcsak az egyszerű felsorolások:

Ó én völgyem, hegyem,

S ó én szép, barna feleségem,

S ó lágy, légi kéz, [...] (Egy hellenista arab költő búcsúverse)

Füst Milán verseinek alapvető szövegszervező elve a párhuzamos mondat szerkesztés vagy gondolatritmus. "A gondolatritmus expresszív hatását annak köszön-

heti, hogy a szavak, kifejezések, mondatok, ritmikus rendben térnek vissza, így azonos mondathangsúlyt kapnak, azonos mondatdallam kapcsolódik hozzájuk.”¹¹ A le-
xikai ismétlésekkel kombinált párhuzamos szerkezetekben a változatlan elemek egy-
más alatt helyezkednek el. Térbeli megfelelésük szemantikai paralelizmust sugall. A
következő példában három kérdő formájú jövő idejű végződés követi egymást. (A
mondattípus azonossága egyébként a paralelizmus egyik feltétele.)

S ha nem ád ott az égi Atya enni, azt kitartom-e?

S a szomjuságtól majd jajongok-e?

S a bitangságban majd, hogy elbitangolok-e? (Önarckép)

Füst Milán szabadversei kapcsán a görög tragédiák kórusainak és az Ótestamen-
tum zsoltárainak hatását szokták kiemelni. A választékos, archaizáló kifejezések,
patetikus megszólítások (például: *Oh ifjuság (Levél az ifjúságról)*) mellett a párhuzamos szerkezetek nagymértékben hozzájárulnak a versek magasztos, ünnepélyes hangvételéhez.

LaForgue-nál már a nominális szerkesztésmód funkciója is az élőbeszéd ökonó-
miájának szemléltetése, a tömörítés, a befejezetlenség érzékeltetése volt. A megszólítások, indulatszavak is többnyire beszélt nyelvi hatásként jelentkeznek. Ritka az olyan szakasz, melyben ne lenne egy vagy több *Oh! Ó! Ah!* felkiáltással bevezetett sor. A kötet egészében a sorok egy nyolcada kezdődik ezen felkiáltások egyikével (101 sor 819-ből). Ehhez járulnak még a sorközi előfordulások. A *Holdszóló (Solo de lune)* c. versben váltogatásuk is jelentéssel bír: *oh* a jövőre utal, és a reményt fejezi ki, míg *ah* a múltra vonatkozik, és a megbánást, a megváltoztathatatlan mulasztást idézi fel.¹² Ebben a versben egyébként a sorok közel negyede (107-ből 24) kezdődik tagolatlan felkiáltással. Állandó visszatérésük és leggyakrabban sorkezdő pozíciójuk miatt nem elhanyagolható versszervező erejük. Megváltoztatják a mondat tempóját, lejtését, hangulati váltást eredményeznek. Rövid szünet követi őket, így megakasztják a sort, megtörik ívét. Főnevek (*Grandes amours, ô honte!*), mellé-
nevek (*Bref, Bon*), határozószók (*hélas! Merci! Enfin! Assez! Non! Pourtant! Vrai-
ment!*) és felszólító alakú igék (*Crois-moi! Allez donc! Voyons! Tais-toi! Laisse! Attendez!*) ugyancsak előfordulhatnak ebben a szerepben. Hasonló példákat bőven találunk Füst Milánál is: *de jaj, jaj nekem!* (Nyilas hava), *Ah komoly a törvény (Le-
vél Oidipusz haláláról), hej, lám, no lám, úgy bizony (Gyertyafénynél), no nem (Ha-
bok a cold alatt), Mindegy (Levél a rémületről), De hiába! (Barokk elégia: Búcsú mesterségemtől), Mondd, Felelj (Halottak éneke), Ne hidd (Repülj).*

Beszélt nyelvi hatást mutatnak még LaForgue verseiben azok a szerkezetek, me-
lyekben a költő a főnévi alanyt (a megfelelő személyes) névmás formájában meg-

¹¹ FÓNAGY Iván: Füst Milán: *Öregség – Dallamfejtés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 25.

¹² Cf. Clive SCOTT: *A Questions of Syllables: Essays in Nineteenth-Century French Verse*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 167-174.

ismétli: *Ah, nuées accourues des côtes de la Manche, / Vous nous avez gâté notre dernier dimanche* (*L'Hiver qui vient*, 11-12). Az élőbeszéd tükrözésére való törekvés jelenik meg a személytelen szerkezetek elejének elhagyásában: (*Il est impossible de modifier cette situation* (*Dimanches*, 5); (*Il n'y a pas de raison* (*Simple agonie*, 57), (*Il n'y a pas de port* (*Solo de lune*, 31), valamint a “ne” tagadószócska nélküli tagadásban is: *Serez-vous pas mes seules amours?* (*L'Hiver qui vient*, 74).

A nyelvészet és a fonológia terén elért új eredményeknek köszönhetően Franciaországban az utóbbi években a verseléssel kapcsolatos kutatások megújulásának lehetünk tanúi. A francia verselméletek mindig is inspirálóan hatottak a magyar kutatásokra. Megállapításaik a magyar szabadversek számos vitás kérdésében is jól használhatók. A költői nyelvhasználat szintaktikai tényezőinek kontrasztív vizsgálata közelebb vihet a modern versformák formai jegyeinek feltárásához.

ANALYSE DEUTSCHER UND UNGARISCHER TALKSHOWS AUF PRAGMATISCHER SPRACHEBENE

ANDREA ZRÍNYI

Pécs

Die möglichen Übersetzungen des englischen Begriffs „Talkshow“ zeigen sehr anschaulich die Mehrseitigkeit dieser Fernsehgattung. So finden wir folgende Lösungen. z.B. „Gerede-Schauen“, Plauderei-Schau“, Schau-Plauderei“, „Plauderstunde“ (KREUZER 1979: 411).

Für Helmut KREUZER offenbart sich in diesen Begriffen der Wunsch nach Mit-einander-Reden, Verständigung, nach Ausbrechen aus der Isolation und nach neuem Interesse am Menschen. Allerdings wirkt sich eine derartige Form der Problembewältigung mittels des Fernsehens gerade gegenteilig als „antikommunikativer Ersatz, als Scheinkommunikation aus, die den vorhandenen Wünschen der Zuschauer nach echter Kommunikation einen breiten zwischenmenschlichen Kontakt und vermißte Gesellschaft suggeriert. Daß Talk-Shows dennoch für den Zuschauer kommunikativ interessant sind, ergibt sich aus einer „geschickten Kompensation dieses Dilemmas“, die ein Spezifikum der Talkshow darstellt (MÜLLER 2000).

In der „Plauderei“, dem „small talk“, geht es meist weniger um Sachfragen oder Fachthemen, sondern um das, was dem Menschen das Liebste und Aufregendste ist“, nämlich den Menschen (KREUZER 1979: 411-12).

Eine Untersuchung des Kommunikationsverhaltens der Gesprächsteilnehmer in einer Talk-Show läßt sich nur unter Berücksichtigung der komplexen medialen Kommunikationskonstellation, in der Fernsehgespräche stattfinden, durchführen.

Aufgrund der Tatsache, daß Studiogespräche am Bildschirm ausgestrahlt werden, (bzw. stets im Hinblick auf eine Aufzeichnung und Übertragung geplant, vorbereitet und schließlich auch geführt werden), unterscheiden sie sich grundlegend von anderen Gesprächsformen. Der dafür ausschlaggebende Faktor ist die Existenz eines zweiten, „äußeren“ Kommunikationskreises (zwischen Fernsehzuschauern und Fern-seh-bild bzw. Studiorunde), der den ersten „inneren“ Kommunikationskreis (welcher nur die Studiorunde einschließt) „nicht einfach ergänzt, sondern quasi überlagert und damit das Verhalten der Gesprächsteilnehmer des inneren Kommunikationskreises mitbestimmt bzw. mitbestimmen kann (LINKE 1985: 43).

Ich möchte versuchen, auszuarbeiten, welche Konsequenzen diese Kommunikationsform im Hinblick auf das interaktive Verhalten, bzw. auf die Partikelverwendung der im inneren Kommunikationskreis beteiligten Gesprächspartner haben kann.

Als Korpus der gesprochenen Sprache habe ich Abschnitte 2 X 20 Minuten Talk-show auf Deutsch und auch 40 Minuten ungarische Talkshow ausgewertet. Aus all dem, was wir über die Partikeln wissen, war zu erwarten, daß die Partikeln in diesen

Textsorten sehr großer Zahl vorkommen werden. Die Talkshow als Korpus ist für diese Analyse am besten geeignet, denn da wird einander ganz heftig die Meinung gesagt, hemmungslos, sehr emotionell (oft wird auch geweint), es wird nicht nachgedacht, wie man etwas zur Sprache bringen will. Selbst die Themen sind so ausgewählt, die starke Emotionen hervorrufen und der Moderator bemüht sich – (um die Einschaltquote zu verbessern), prokotive Fragen zu stellen, damit es noch spannender wird. Die Personen, die in Talkshows auftreten, sind meist keine hochqualifizierten Leute, was an dem Sprachstil und schon daran zu sehen ist, daß sie ihre ganz intimen Gefühle, Probleme vor der „ganzen Welt“ aussprechen und anscheinend alleine oder mithilfe von Freunden nicht klar kommen. (Das ist kein vor-eingenommenes Urteil von mir, der Beruf oder Ausbildung der Gäste wird mit Untertitel auch ausgeschrieben, so wird man darüber informiert). Diese Leute sind aber auch dem ausgesetzt, daß ihre Persönlichkeit vermarktet und zur Unterhaltungsware degradiert wird (MÜLLER 2000).

Die Studiogäste haben die Absicht, auf die Gefühle der Zuschauer zu wirken oder ihnen bestimmte Informationen zukommen zu lassen.

So sind die einzelnen Gesprächsbeiträge der Studiogäste (zumindest theoretisch) jeweils zwei verschiedenen, wenn auch nicht grundsätzlich widersprüchlichen Prinzipien verpflichtet.

„Zum einen der für den äußeren Kommunikationskreis gültigen Kommunikationsabsicht der Interaktanten und dem dieser Absicht entsprechenden Kommunikationsplan (der wiederum ein bestimmtes sprachlich-kommunikatives Verhalten erfordert), zum anderen aber dem konkreten Gesprächsverlauf und dem jeweiligen Stand der Diskussion im Studio. Der Gesprächsbeitrag muß also den Basisregeln dialogischer Interaktion entsprechend formuliert und plaziert sein, in gegebener Partnerkonstellation thematische Relevanz aufweisen und in erkennbarer Sinnkohärenz zu den vorausgegangenen Gesprächsbeiträgen stehen. Die elektronischen Medien verwandeln private Orte in öffentliche, zerstören die Kulisse als Grenze zwischen „back region“ und „front region“ und vernichten die Informationsreservate... Das Fernsehen dringt demnach mit den Regeln der öffentlichen Kommunikation in die Privatsphäre ein und verändert sie dementsprechend“ (MÜLLER 2000: 5).

Richard SENETT (1986) hingegen interpretiert diesen Vorgang genau umgekehrt: Gegenwärtig stirbt seiner Meinung nach durch das Übertragen der Kommunikationsregeln der Privatsphäre die öffentliche Sphäre ab. In der intimen Gesellschaft werden laut SENNETT alle gesellschaftlichen Erscheinungen personalisiert.

Das Thema der zwei von mir aufgenommenen Gespräche auf Deutsch war Vaterschaftsrecht, das auch ein persönliches Thema war. Zum ersten Gespräch wurde ein Ex-Ehepaar eingeladen, wo der Mann an seiner Vaterschaft zweifelte und diese Frage vor der Öffentlichkeit klären wollte. Aus diesem Gespräch werden Äußerungen zitiert. In beiden Talkshows, also während 40 Minuten sind insgesamt die folgenden Partikeln vorgekommen: *mal* (16), *aber* (3), *ja* (8), *doch* (9), *auch* (5),

wohl (2), schon (3), also (1), halt (1), eben (1), denn (1), gar (2), überhaupt (1).

Für den ganzen Gesprächsverlauf war die Heftigkeit, Zynismus, Grobheit typisch, was deutlich zeigte, daß das Ehepaar für einander außer Haß und Ärger nichts mehr empfindet. Wegen dieser emotionalen Grundlage ist das Gespräch – trotz der Studioverhältnisse – meines Erachtens ziemlich spontan, natürlich und ungehemmt, das heißt, der Stil ist gesprochene Sprache, die die Verwendung von mehreren Partikeln vermuten läßt. Die Gesprächsteilnehmer, also der Mann und die Frau werfen einander alte Dinge zu. Die Frau beschuldigt ihren Ex-Mann mit Kindermißbrauch sogar. Diese Behauptung weist der Vater strikt zurück. Jetzt sehen wir die konkreten Beispiele genauer an:

1. Moderator: *Meine Damen und Herren! Ich begrüße Sie heute im Studio. Willkommen noch mal unsere Gäste: Birgit und Frank im Studio!*

Mit dieser Begrüßung wird das Gespräch eingeleitet. Die Moderatorin hat einen herzlichen, aber doch mäßigen Ton. Danach rief sie die zwei eingeladenen Gäste ins Studio ein und gleich wurde ein Streit, der am vorigen Tag im Studio aufgenommen wurde, abgespielt. Der Anfang wird hier nicht zitiert, nur die Abschnitte, wo mehrere Partikeln in zusammenhängenden Äußerungen mit Kontext vorkommen.

Durch die Partikel *mal* wird die Aufforderung milder und sie lockert die ganze Äußerung. Diese Form wird in der gesprochenen Sprache sehr häufig verwendet, um die Aufmerksamkeit zu wecken.

2. Mutter: *Pass mal auf! Du weißt es ganz genau, dass du der Vater bist.*

Vater: *Ich bin im Zweifel.*

Mutter: *Du scheinst aber Angst zu haben, daß etwas ans Tageslicht kommt.*

Vater: *Du traust mir alles zu, das ist doch krank.*

Der Vater drückt seine Empörung über die Unterstellung seiner ehemaligen Frau bezüglich des Kindermißbrauchs aus. *Doch* hat hier die Funktion, der EVIDENZ (THURMAIR 1989), d.h., er geht davon aus, daß jeder, wer diese Behauptung über ihn hört, leicht einsehen kann, daß er unschuldig ist und die Vermutung der Mutter eine Verleumdung sei. Daraus folgt sein Schluß, daß die Frau krankhafte Vorstellungen hat.

3. Moderator: *Also, der Grund, daß 1,5 Jahre Zeit zwischen dem letzten Sehen mit deiner Tochter lag, ist, daß sie dich – so sagtest du – auf der Toilette mit „nackter Pyjama“ gesehen hat.*

Vater: *Ja, mit „nackter Hose“ gesehen hat.*

Moderator: *Sie hat dasselbe gesagt. Und das ließ eine Menge Spielraum für Phan-tasien, und zwar nicht den wenigsten Grund. Das ist ja klar und das ist glaube ich der Grund dafür, warum du den Kinderschutz eingeschaltet hast.*

Ja weist auf die EVIDENZ (THURMAIR 1989) hin, daß die Moderatorin auch der Meinung ist, es sollten solche Situationen ernst genommen werden, was das Wort *klar* verstärkt.

4. Vater: *Das passiert meiner Meinung nach in jedem Haushalt, wo Kinder sind, daß sie Papa oder Mama auch mal ohne was sehen.*

Mutter: *Du sagst, es ist natürlich, dann ist das aber kein Diskussionspunkt, dann wird das auch nicht gesagt, "ich habe ihn gesehen", dann ist es was Natürliches. Und das ist das, was mich stutzig gemacht hat.*

Auch stellt in der Aussage (4) Verbindung zum vorher Gesagten her. Diese pragmatische Funktion nannte THURMAIR (1989) KONNEX. Hier deutet die Mutter auf die Meinung des Vaters hin, nach der er für selbstverständlich hält, daß das Kind ihn auf der Toilette mit „nackter Hose“ gesehen hatte. Auch betont die Überzeugung der Mutter, nach der wenn es nichts Besonderes daran wäre, hätte das Kind diese Szene der Mutter gar nicht erzählt.

5. Vater: *Daß Wivien das gesagt haben soll, das hast du mir erzählt. Wivien weiß ja wohl bis heute nicht, warum sie Papa nicht sehen darf.*

Wohl kann mit vermutlich paraphrasiert werden, bestätigt den Wahrheitswert der Proposition und mit *ja* kombiniert drückt aus, daß es für ihn und auch für die Mutter bekannt sein muß, daß Wivien keine Ahnung hat, warum sie ihren Vater nicht sehen darf.

6. Moderator: *Birgit, wäre es nicht auch möglich, ich will ja gar nicht zu lange darauf eingehen, weil das ein so pikäres Thema ist ...*

Satz (6) ist ein gutes Beispiel für einen elliptischen Satz, wo der Gedankengang und auch die Satzstruktur nicht vollendet wurde. *Ja* drückt aus, daß es leicht nachzuvollziehen sei, daß die Moderatorin ein peinliches Thema nicht weiterbohren will.

7. Mutter: *Zu dem Vater hat sie Kontakt regelmäßig.*

Vater: *Jedes Mal, alle 14 Tage, wenn es mal nach deinem Sinne lag. Seitdem sie ausgezogen ist, ist der Kontakt immer schlechter geworden. Immer war irgendetwas wichtiger als das Wochenende mit dem Papa.*

Mal ist in diesem Satz eine ATP, aber neben der abtönenden Funktion hat sie auch eine temporale Bedeutung, durch ihren Gebrauch wird die Zeit, worauf sich die Aussage bezieht, erweitert, verallgemeinert.

8. Mutter: *Das stimmt doch überhaupt gar nicht. Du hast mir gesagt, als wir uns getrennt haben, daß wenn ich Wivien mal abgeben möchte, wenn ich etwas vorhabe, dann soll ich mich an dich wenden. Das habe ich auch getan.*

Die Häufung dieser drei Partikeln: *doch, überhaupt, gar* nebeneinander ist keine seltene Erscheinung im Deutschen. Es geht in (8) um eine strikte Verneinung des vorher Gesagten. Doch verleiht der Äußerung noch einen vorwurfsvollen Ton. *Überhaupt* und *gar* sind Gradpartikeln, die in Kombination mit *doch* die Proposition verstärken. *Auch* betont und bestätigt den vorher erwähnten Sachverhalt.

9. Vater: *Das war ja auch in Ordnung.*

Mit *ja* drückt der Vater sein Einverständnis und Bestätigung der vorherigen Aussage aus.

10. Mutter: *Und du hast jedes Mal gesagt: Nein, das geht nicht, ich muß mich ja wohl nach deinem Terminplan wenden.*

Die Frau gibt die Worte des Vaters wieder, die, daß sie sich nach ihm richten soll. Also das Gesagte ist für beide bekannt. Diese Erwartung des Mannes empört die Frau. „Eine große Gruppe von Aussagesätzen mit wohl stellt eine negative Bewertung meist über den Gesprächspartner oder auch über Dritte dar und weist vermutlich gerade deshalb häufig eine gewisse expressive Färbung auf.“ (THURMAIR 1989: 142) Das ist eine sehr frequente Kombination, sie vereinigt die Merkmale BEKANNT und EINSCHRÄNKUNG (THURMAIR 1989: 211). Die Kombination dieser zwei ATP-n drückt die Erwartung des Vaters und die Zurückweisung dieser Idee seitens der Frau gleichzeitig aus, die Einschränkung gilt hier auf den Vater. [...]

11. Moderatorin: *Also, du würdest eigentlich schon besser sehen, wenn Frank und die Kleine sich sehen würden?*

Mutter: *Ja, natürlich. Ich habe gewisse Bedingungen. Ich habe ihm gesagt, erst mal, so lange bis das Vertrauen wieder aufgebaut ist, durch die Behörde sollte es, das sollte halt in Begleitung stattfinden. Dann sollte es darüber gesprochen werden, wie es abgelaufen ist, wodurch langsam aber sicher eben eine Steigerung zu erreichen ist. [...]*

Im Abschnitt (11) ist an der Formulierung Unsicherheit und eine gewisse Zögerung zu merken, die Oberflächenstruktur des Satzes wird durch die unnötige Wiederholung des Modalverbs *sollte* verletzt und die Sprecherin benutzt die ATP *halt*, um den Satz endlich beenden zu können.

Nach der Analyse dieser deutschen Talkshowabschnitte kann festgestellt werden, daß in diesem Abschnitt sehr viele Abtönungspartikeln vorkommen, aber weniger

als in den von mir schon analysierten Erzählungen oder Romanen. Dieses Ergebnis ist ziemlich überraschend, denn man könnte vermuten, daß die gesprochene Sprache mehr ATP-n enthält als die geschriebene, aber die Häufigkeit ist doch etwas niedriger als in den anderen Textsorten. Eine Besonderheit der Talkshows macht die Gesprächsleitung des Moderators oder der Moderatorin aus. Dafür sind persönliche Zuwendung, Emotionalität, Mitgefühl einzusetzen und bei solchen Streitigkeiten erhalten sie auch eine versöhnende Funktion. In unserem Fall muß sie das Gespräch in die Richtung steuern, daß sich einerseits die Wahrheit herstellt, nämlich in unserem Fall, ob Frank der Vater ist, andererseits will sie in der Sendung die ehemaligen Ehepartner miteinander versöhnen und dem Vater das Recht erkämpfen, die Tochter regelmäßig ohne Aufsicht der Behörde sehen zu dürfen. Dadurch kann selbst die Sendung und auch die Moderatorin noch populärer werden. Sie stellt eher einfache, aber zielgerichtete Fragen, die nicht so provokativ sind, wie es für viele Show-Master typisch ist. Sie zeigt auch Empatie und dadurch kann sie während des Gesprächsablaufes langsam eine ruhigere Atmosphäre schaffen.

Im zweiten Teil der Analyse möchte ich kurz auf die ungarischen Talkshow-Texte eingehen, die Aufnahmen aus der Claudia-Show. Da werden auch private Themen angesprochen, oder solche, die die Öffentlichkeit interessieren dürften. Es sind meist berühmte Persönlichkeiten aus dem Fernsehen, Pop-Gruppen usw. eingeladen. (Mit dem heute modischen Ausdruck: Stars). Das kann die Einschaltquote erhöhen, denn diese Persönlichkeiten interessieren die Leute im allgemeinen.

Zu diesem Gespräch wurden der Schauspieler Róbert Pintér und die *Pa-dö-dö* Popgruppe eingeladen. Das Thema war: die Verspätung. Warum sie sich verspäten und wie sie aus diesen oft peinlichen Situationen rauskommen können. Dieses Thema ist also viel leichter und harmloser als das andere in der deutschen Sendung und der Unterschied ist, daß hier keine "einfachen" Leute interviewt werden, sondern berühmte Personen.

Nach der Ansicht von Anke MÜLLER (2000) gerade bei prominenten Gästen kann eben die Sorge um die Zerstörung des mühsam aufgebauten "Images" das Gespräch über das Private abblocken.

Die Stimmung ist im Studio ganz locker, die Moderatorin stellt gezielte, provokative, aber doch nicht zu aufdringliche Fragen.

In diesem Gespräch sind die folgenden Abtönungspartikeln vorgekommen: *bizony*, *de aztán*, *is* (3), *tehát*, *szóval* (2), *azért* (3), *na* (2), *akár* (2), *hát*.

Im folgenden werden einige Beispiele analysiert.

1. C: *Vannak lidércnyomások emlékeid a késéseidről?*

P.R.: *Bizony, hogy vannak.*

Bizony leitet eine Antwort auf eine entscheidende Frage ein. Diese Partikel hat eine bestätigende Funktion, ohne sie wäre der Satz auch vollkommen verständlich,

aber ihre Funktion ist dabei, die Proposition zu verstärken und emotioneller zu machen.

2. P:R: ... *egyébként sokat dilemmáztam, hogy elvállaljam-e a szerepet, de aztán elvállaltam.*

Die Partikel *aztán* hat eine adverbiale und modale Funktion. In diesem Fall ist es schwer zu entscheiden, um welche Funktion es geht. Ich bin der Meinung, daß hier die modale Bedeutung stärker ist als die adverbiale. Die beiden beeinflussen sich aber gegenseitig. Er überlegte lange, was er machen soll, d.h., also eine zeitliche Verzögerung ist auch dabei, doch ist die Modalität relevanter, was auch an der unbetonten Intonation zu sehen ist.

3. C: *Tibor, az a fajta késő vagy, aki vagy egy órával korábban érkezik vagy egy órával később.*

P.R. *Igen, csodálkoznak is rajta, amikor egy órával előbb vagyok ott.*

Die Partikel *is* bestätigt, verstärkt die Aussage, wonach sie folgt. In Kombination mit *végül* wird sie auch oft verwendet, wie im nächsten Satz zum Beispiel.

4. P.R. *Sajnos, ki kell mondani, hogy vannak dolgok, amikről nem hiszem, hogy fontosak és viszont vannak, amikről tudom, hogy igen. Akár a karrieremet, akár az érzelmi életemet előrelelendítik.*

C: *Tehát végül is a késéseid tükröt állítanak afelé, hogy mi az, ami fontos és mi az, ami nem.*

Akár bietet Alternativen, von denen man wählen kann. Es kann als Synonym der Konjunktion *entweder-oder* aufgefaßt werden, aber mit einer gewissen emotionalen Ladung verbunden.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die Partikeln in den deutschen Talkshows etwas seltener vorzufinden sind als in den von mir schon analysierten Dramen, die auch dialogische Texte sind. Der Grund dafür ist, daß die Schriftsteller die Werke in einem Stil geschrieben haben, der die Beziehung zwischen den Gesprächspartnern, die Einstellung zum Thema und die Emotionen möglichst authentisch wiedergeben will und deshalb "dichter" formuliert wird, d.h. der Autor schreibt auch viel mehr Partikeln hinein, damit die Gefühle überkommen und der gewünschte Effekt erreicht wird.

In den Talkshowtexten wird spontan, nicht vorbereitet gesprochen, so kann man auf viele Partikeln stoßen, was auch zu erwarten war. Ihre Zahl widerspricht aber unseren Erwartungen, es gibt da weniger, weil hier nicht so konzentriert formuliert wird, wie in den literarischen Werken. Die Verwendung der Partikeln hängt auch von dem individuellen Sprachgebrauch, der Bildung, dem Thema, dem Tempera-

ment, der Gemütslage usw. des Sprechers ab. Der Stil und der Sprachgebrauch eines Schriftstellers ist natürlich nuancenreicher und gewählter als die Umgangssprache, die von den Talkshowgästen gesprochen wird.

BIBLIOGRAPHIE

KREUZER, Helmut (1979): *Fernsehsendungen und ihre Formen: Typologie, Geschichte und Politik des Programms in der Bundesrepublik Deutschland*. Stuttgart

LINKE, Angelika (1985): *Gespräche im Fernsehen: eine diskursanalytische Untersuchung*. Bern

MÜLLER, Anke (2000): *Öffentliche und private Sphäre in der Sprache der Massenmedien am Beispiel von "Schreinemakers - Live"*.

THURMAIR, Maria (1989): *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen

A Colloquia Contrastiva (szerk. Pusztay János) eddig megjelent kötetei

- Tomus I.: *Transfere necesse est... Current issues of translation theory / Aktuelle Fragen der Übersetzung.* – Szombathely 1993
- Tomus II.: *Kaukovertailuja – Fernvergleiche.* [Magyar-finn kontrasztív tanulmányok – az 1993-as magyar-finn kontrasztív nyelvészeti konferencia anyaga]. (Specimina Fennica V.), Szombathely 1994
- Tomus III.: *Észt-magyar összevetés.* [Az 1994-es, első magyar-észt kontrasztív nyelvészeti konferencia anyaga]. (Folia Estonica IV.), Szombathely 1994
- Tomus IV.: *CERTES I* (Centre de Recherches Textuelles de Szombathely). I. Csűry (publ.): *Actes du colloque de linguistique contrastive franco-hongroise.* – Szombathely, 1998
- Tomus V.: *Kaukovertailuja – Fernvergleiche II.* [Az 1996-ban rendezett magyar-finn kontrasztív nyelvészeti konferencia anyaga]. (Specimina Fennica VII.), Szombathely 1998
- Tomus VI.: *Észt-magyar összevetés II.* [Az 1997-ben rendezett magyar-észt kontrasztív nyelvészeti konferencia anyaga]. (Folia Estonica VI.), Szombathely, 1998
- Tomus VII.: *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok* (Az 1999-es Veszprémi Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kontrasztív nyelvészeti szekciójának előadásai) – Szombathely, 2001
- Tomus VIII.: *Kaukovertailuja – Fernvergleiche III.* [Az 1999-ben rendezett magyar-finn kontrasztív nyelvészeti konferencia anyaga]. (Specimina Fennica X.), Szombathely 2001
- Tomus IX.: *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok II.* (A 2001. évi pécsi Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kontrasztív nyelvészeti szekciójának előadásai) – Szombathely, 2002
- Tomus X.: *Észt-magyar összevetés III.* [a 2000-ben rendezett észt-magyar kontrasztív konferencia előadásai] (Folia Estonica VIII.) – Szombathely, 2003
- Tomus XI.: *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok III.* (A 2003. évi győri Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kontrasztív nyelvészeti szekciójának előadásai) – Szombathely, 2004

11854/04

NOTIONALLY TRANSFORMATIVE.